

T.C  
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
FARS DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAMİYET'İN İRAN EDEBİYATI ÜZERİNDEKİ  
ETKİSİ

BANU ATEŞ

2501140156

TEZ DANIŞMANI:  
PROF. DR. ALİ GÜZELYÜZ

İSTANBUL 2017



T.C.  
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



## YÜKSEK LİSANS

### TEZ ONAYI

#### ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : BANU ATEŞ Numarası : 2501140156  
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : FARS DİLİ VE EDEBİYATI Danışmanı : PROF.DR.ALİ GÜZELYÜZ  
Tez Savunma Tarihi : 11.01.2018 Saati : 11:00  
Tez Başlığı : "İslamiyet'in İran Edebiyatı Üzerindeki Etkisi"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların cevapları alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.ALİ GÜZELYÜZ		Kabul
2-PROF.DR.MUSTAFA KAÇAR		Kabul
3-YRD.DOÇ.DR.GÜLLER NUHOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.MEHMET ATALAY		
2-YRD.DOÇ.DR.ÜMRAN AY		

## ÖZ

# İSLAMİYET'İN İRAN EDEBİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

## BANU ATEŞ

İslamın doğuşu ve Arap egemenliği ile birlikte, İranlı edip ve yazarlar, önce Arap dili, sonra da Arap dilinden müteessir, Fars dili ile ilgili eserler telif etmişlerdir. Söz konusu eserlerin büyük bölümünde, o tarihten itibaren, günümüze kadar İslamın ve kutsal kitabın etkisi ile karşılaşmıştır. Bu çalışma da, Fars edebiyatı ve yazılarında, İslamın etkisini ve doğrudan Kur'ân-ı Kerîm ile olan bağı, kutsal kitabın âyetlerinden ve Fars edebiyatının örnekleri üzerinden göstermeyi amaçlamışlardır. Bu etkinin sebeplerinden biri olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in İranlılara tamamen yabancı bir dil ile gönderilmediğini, lügat anlamında, İranlıların aşina oldukları kelimeleri barındırdığını anlatıp, söz konusu kelimeleri, bu sahada önde gelen dil bilimcilerin eserlerini kaynak olarak kullanarak, derleyip topladık.

Bilindiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm İslamiyet'in özü sayılmakta ve doğrudan Allah'ın sözü olmaktadır. İçinde derin felsefe birikimi taşıyan, dünyevi ve uhrevi konuların bütünü oluşturduğu bir bilgi kaynağıdır. Her biri hekim ve âlim olan klasik Fars dili büyük şairlerinin ve yazarlarının çoğunun, ana düşüncelerini kendilerine yakın hissettikleri Kur'ân-ı Kerîm üzerinden kurdukları gibi, onlardan sonra gelen çağdaş edebiyatçılar da bu izden gitmişlerdir.

Bu çalışmada öncelikle İslamiyet'ten önceki İran dilleri ve edebiyatı hakkında bilgi verilmiş, Arap dilinin İranlılar tarafında öğrenilip İran topraklarında kullanılmasının süreci örnek yazarlar ile anlatılmıştır. Sonra da Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kökü Farsça olan kelimeler üzerinde durulmuş, devamında ise İslamiyet'ten sonra İranlı yazar ve ediplerin Farsça eserlerinden örnekler verilerek, Fars edebiyatında İslamiyet'in düşüncesi ve Kur'ân-ı Kerîm ile olan bağı ve ilgisi incelenmiştir.

**ANAHTAR KELİMELER:** İslamiyet, Kur'ân-ı Kerîm, İran Edebiyatı, Fars Edebiyatı

**ABSTRACT**  
**THE EFFECT OF ISLAM ON IRANIAN LITERATURE**  
**BANU ATEŞ**

With the birth of Islam and the Arab sovereignty, Iranians and writers have copied the Arabic language in the first place and the Persian language which is influenced by Arabic language afterwards. Much of this work seems to be influenced by the book of Islam and the sacred as much as it is daily.

This study aims to show the influence of Islam in Persian literature and its writings and its relation with the Qur'an directly through the verses of the holy book and examples from Persian literature. As one of the reasons of this effect the Iranians. The words of the Qur'an was not being sent with a foreign language and the words to the Iranians who in the sense of lexicography are familiar with, compiling them using the works of the leading linguists in this field as a source.

As it is known, the Quran is the essence of Islam and it is the word of God directly. It has deep philosophy and values in it and is a source of information for the whole of earthly and hereafter matters.

The great poets and writers of the classical Persian language, each of whom is a physician and scholar. The great majority of the main thoughts that they feel close to them through the Qur'an has established. As such, contemporary literary figures have also gone from it.

In this study, firstly, information about Iranian language and literature before Islam was given, and the process of learning Arabic language on the Iranian side and using it on Persian land was explained with example writers. Afterwards, the words in Persian in the Qur'an are emphasized, followed by examples of Persian works of Iranian writers and editors after Islam, and the connection and interest of Islam in Persian literature with thought and the Qur'an is examined.

**KEYWORDS: Islam, holly Qur'an, Iranian literature, Persian literature**

## ÖNSÖZ

VII. yüzyılda İslamiyet'in doğuşu ile birlikte Arap ordularının güçlenerek fetihlere çıkmalarıyla İran topraklarında Sâsânî hanedanlığının egemenliği son bulmuş ve Arapların egemenliği başlamıştır. Bunun neticesinde, İranlılar yeni doğmuş İslam dini ile tanışma fırsatı bulmuşlardır. Oldukça eski bir medeniyete zengin kültür ve edebe sahip olan İranlılar, İslam ve Kur'an ı Kerim'i tanıdıktan sonra, özünü anlamak ve sözünü idrak etmek için İslamiyete adım atmışlar, bu yolda nice büyük şahsiyetler yetiştirmişlerdir. Bu amaç için gereken en önemli unsur Kur'ân-ı Kerîm'in dili olan Arap dilini ve istilahlarını öğrenmek ve kısmen de olsa kullanmaktır. Eserlerinde İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm'den aldıkları ilim, kültür ve felsefeyi harmanlayıp, ilahî sözün idrakı ile edebiyat dünyasında parlayıp önemli eserler bırakmışlardır. Yaklaşık üç yüzyıl boyunca Fars dilinin etkin bir şekilde edebiyat sahasından uzak kalmasının ardından, İranlı edip ve yazarlar bu tarihten sonra ortaya çıkaracakları eserlerde bu dili aksetmeyi başarmışlardır.

Edebiyat ve sanat dünyasının her sahasında önder olan, eserlerindeki yenilikçi düşünceler ile İslam âleminin âlimleri sayılan Fars dili ediplerinin başlıca isimleri, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa'dî-i Şîrâzîve Hâce Şemseddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî 'dir. Bu yazarlar İslamiyet'le beslenip, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen sözlere, şairani ve arifani usullerini ekleyip, edebiyat dünyasına değerli eserler kazandırmışlardır.

Bu çalışmamız ile İslamiyet'in İran edebiyatı üzerinde olan etkisini araştırırken, İran yazarlarının, anlatım, üslup ve düşüncelerinin tamamen Kur'ân âyetleri ve Allah-ı Teâlâ'nın buyrukları üzerine kurulu olduğunu göstermeyi hedefliyoruz. Öyle ki bazen Allah'ın tek cümlesi bir dizin eserin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin Müslüman edipler tecrübe ve seyahate dayalı yazılan tarih kitaplarını (sefernâmeler) Allah'ın defalarca belirttiği "yeryüzünde gezip dolaşın akibetlere bakın ve ders çıkarın" düşüncesi ile değerli eserler ortaya koymuşlardır.

Çalışmamız bu çerçevede, ilk olarak İran topraklarında İran halkının tarih boyunca kullandığı dillerini, günümüze geçtiği kadarı ile edebi yük taşıyan kısımlarını kısaca anlatmakla başlamaktadır. Arap fetihleri ile İranlılar Arap istilasına uğramışlar, yaklaşık üç yüzyıl boyunca Fars dili resmi, bilimsel ve edebi sahalardan uzaklaşmış, Arap dili ve edebiyatı hâkim kılınmıştır.

İranlıların bu yıllarda, Arap dilini öğrenme sebeplerini ve bu dile yansıyan faaliyetlerini inceledik. Devamında ise İranlıların İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm'i benimsediklerini ve bunun sebeplerinden biri Kur'ân-ı Kerîm'in içindeki bazı Farsça kelimeler olduğunu, dolayısıyla tamamen yabancı kültür ve dil olmadığını belirttik. Gösterebileceğimiz kelime sayısı 38'i geçmediği halde bunların daha fazla olabileceğini ancak bu çalışmanın ana konusundan uzaklaşmama isteğimizden dolayı, burada bu konuya daha kapsamlı değinemeyeceğimizi belirttik. Çalışmamızın sonraki kısmında Kur'ân-ı Kerîm'de kulların ders çıkarmaları, örnek almaları hedefi ile kıssaları ve özellikleri geçen peygamberin isimleri ile haklarında seçili âyetleri getirerek, âyetlere en yakın Farsça manzum örnekler verdik. Bu şekilde İranlı şairlerin bu konudaki yaklaşımlarını gösterdik. Devamında ise Farsça mensur ve manzum eserlerden örneklendirme yaparak, İslam ve Kur'ân'ın ilişkisini gösterdik. Bu örneklendirmelerde klasik eserlerin yanı sıra çağdaş edebiyattan da örnekler verdik.

Çalışmanın önemini bu başlık altında örneklendirmeler yaparak, doğrudan Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri ile ilişkilerini göstererek, söz konusu etkiyi ve İslami tefekkürü sade ve öz şekli ile göstermek olduğunu belirtelim. Bu çalışmayı yaparken iki konuda zorlukla karşılaştık. Birincisi konumuzun son derece kapsamlı olmasıydı, sözümüzü en öz ve belirgin şekilde anlatmaya çalıştık. İkincisi ise Kur'ân-ı Kerîm'in içindeki Farsça kelimelerdi. Ayrıca konuyu araştırırken son derece değerli araştırmacı ve dil bilimcilerin yazılarından örnekler verdik. Elimizdeki kaynak sayısının da yetersiz olması karşılatığımız bir diğer önemli zorluktu.

Tezin bazı kısımlarında yer alan Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan âyetlerin isimleri ve meâlileri için <https://www.kuran.gen.tr> sitesinden yararlandık.

Son olarak çalışmamda yardımları ve değerli eleştirileri ile bilgilerini ve desteğini esirgemeyen saygı değer hocam Prof. Dr. Ali Güzelyüz'e ve İstanbul Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında sabırla bizleri eğiten bütün hürmetli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Banu ATEŞ

İstanbul, 2017

## İÇİNDEKİLER

ÖZ .....	iii
ABSTRACT .....	iv
ÖNSÖZ .....	v
İÇİNDEKİLER .....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ .....	xi
GİRİŞ .....	1

## BİRİNCİ BÖLÜM

### İSLAM'DAN ÖNCE İRAN DİLLERİ VE EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

1.1. Antik Dönem.....	4
1.1.1. Med Dili.....	4
1.1.2. AntikSaka Dili.....	6
1.1.3. Avesta Dili.....	6
1.1.4. Antik Fars Dili.....	10
1.2. Orta Dönem.....	11
1.2.1. Batı Orta Dönem.....	11
1.2.1.1. Part dili Veya Eşkânî Pehlevîsi.....	12
1.2.1.2. Orta Fars Dili Veya Pehlevî Dili.....	13
1.2.2. Doğu Orta Dönem.....	15
1.2.2.1. Soğd Dili.....	15
1.2.2.2. Hârizm Dili.....	17

1.2.2.3. Saka Dili.....	18
1.2.2.4. Belh Dili.....	19

## İKİNCİ BÖLÜM

### İSLAMİYET'İN GELİŞİ VE ARAP DİLİNİN HÂKİMİYETİ

2.1. Arap Dilinin İran Topraklarında Kullanımı .....	20
2.2. Arap Dili Ve Edebiyatının İran'da Yaygınlaşmasının Önemli Etkenleri..	24
2.3. Arapça Eser Yazan İranlı Yazar Ve Şairle.....	26
2.3.1. Beşşâr b. Bürd (H. 95-167).....	28
2.3.2. Sîbeveyhi (H.140-180).....	29
2.3.3. Ziyâd A'acem (ö. H. 100).....	29
2.3.4. İbnü'l-Mukaffa' (H.106-142).....	30
2.3.5. İsmâil b. Yesâr (ö. H. 110).....	32

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### İRAN EDEBİYATINDA İSLAM VE KUR'ÂN-I KERİM'İN ETKİSİ

3.1. Kur'ân-ı Kerîm'i Tanıma Ve Benimseme.....	34
3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Kökü Farsça Olan Muarreb Kelimeler.....	37
3.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Adları Ve Kısaları Geçen Peygamberler Hakkında Farsça Şiirlerden Örnek Beyitler.....	64
3.3. İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm'in Etkisi İle Farsça Mensur Eserlerden Örnekler.....	88



3.3.1. Klasik Eserler.....	89
3.3.1.1. Dânişnâme-i Alâf.....	89
3.3.1.2. Ahlâk-ı Nâsırî.....	94
3.3.1.3. Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülûk).....	98
3.3.1.4. Gülistân.....	101
3.3.1.5. Sefernâme.....	107
3.3.2. Çağdaş eserler.....	109
3.3.2.1. Dâstân-ı Râstân.....	110
3.3.2.2. Güzel Çocuklara Güzel Hikâyeler.....	112
3.4. İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm'in Etkisi İle Farsça Manzum Eserlerden Örnekler.....	114
3.4.1. Klasik Eserler.....	116
3.4.1.1. Mesnevî-i Manevî.....	116
3.4.1.2. Dîvân-ı Hâfız.....	124
3.4.1.3. Bostân-ı Sa'dî-i Şîrâzî.....	128
3.4.1.4. Hamse-i Nizâmî.....	132
3.4.1.5. Dânişnâme ve Dîvân-ı Hekîm-i Hîdecî .....	136
3.4.2. Çağdaş Eserler.....	141
3.4.2.1. Heşt Kitâb.....	141
3.4.2.2. Şehriyâr'ın Şiirleri.....	145
<b>SONUÇ</b> .....	148
<b>KAYNAKÇA</b> .....	150

## Kısaltmalar Listesi

A.e./ a.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.ma.	: Adı Geçen Madde
A.y.	: Yazara Ait Son Zikredilen Yer
as	: Aleyhimüsselam
Bkz./ bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Defter
D.	: Dönem
dpt.	: Dipnot
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
G.	: Gazel
H.	: Hicri Tarih
Haz.	: Hazırlayan
hş.	: Hicri Şemsi Tarih
H.z.	: Hazret
M.	: Miladi Tarih
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
ö.	: Ölüm
R.	: Rubâî
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
t.y.	: Basım Tarihi Yok
yy.	: Yüzyıl
y.y.	: Yayın Yeri Yok
ya.y.	: Yayıncı Adı Yok
Vb.	: ve Benzeri

## GİRİŞ

Antik İnan topraklarında halk arasında revaçta olan dillerin geneline İnanî Diller adı verilmektedir. İnan diller topluluğu, Hindistan yarımadasından kuzey Avrupa'ya kadar, geniş bir coğrafyada yaşıyan milletlerin dilinin kökü olan Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İnan kolundandır.<sup>1</sup> Bazı dil bilimcilere göre Hint- Avrupa dil ailesinin ortak dili ve aynı zamanda en önemli dili Âryâ dili olmakla birlikte, antik Hindistan kitaplarına istinaden bu dili ilk kullanan kavim Âryâve Ârî topluluğudur.<sup>2</sup> Bu topluluğa ait ilk yerleşim yerleri hakkında ihtilaflar mevcuttur. Herhangi bir kaynakta kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, tahmini veya daha mantıklı görünen farklı bilgilerden değişik kaynaklarda bahsedilmektedir.

Bu toplumun bir kısmı İnan bölgesine yerleştikten sonra bu topraklara Ârîlerin yeri anlamına gelen İnan adı verilmiştir.<sup>3</sup>

Genel olarak göçlere sebep olan, doğal şartların zorluğunu göz önünde bulundurursak, Melikuşşuarâ Bahâr'ın Sebksinâsî eserinde geçen bu bilgi dikkatimizi çekmektedir:

“İnan peygamberi Zerdüş'te göre İnanlıların adı *İnan vayç*<sup>4</sup> 'tır. İnanlıların toprağı olan ve yaşadıkları bu eski yerleşim yerlerinden şiddetli soğuk hava ve şeytani ruhların gelmesi gibi sebeplerle İnan topraklarına göç etmişlerdir.”<sup>5</sup>

Bahsettiğimiz bu sebeplerden dolayı, antik dönem halkını göçe sevk eden nedenlerdendir. Zira o dönemin insanları çiftçilik ve hayvancılık ile geçim sağlamaktadırlar. Daha elverişli topraklar ve sıcak iklimler onlar için son derece önem arz etmekteydi. Aynı şekilde şeytanî ruhların varlığı ve ona bağlı olarak muhtemel geçim sıkıntıları da göz ardı edilemez.

<sup>1</sup> Ahmet Tafazzulî, **Târîh-i Edebiyyât-i İnan-i Piş Ez İslâm**, Haz. Jaleh Âmûzgâr, 3. bs., Tahran, Sohen Yayınları, 1378 hş., s. 11.

<sup>2</sup> Sâdik Rezâ Zâdeh Şafak, **Târîh-i Edebiyyât-i İnan**, y.y., İntişârât-i Amîr Kebîr, 1341 hş., s. 5.

<sup>3</sup> A.y.

<sup>4</sup> ایران ویچ

<sup>5</sup> Melikuşşuarâ Bahâr, **Sebksinâsî**, 3 c., 3. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1349 hş., C.I, s. 3 .

Böylece Âryâ ırkına mensup kavim günümüz İran topraklarına yerleşmiştir. Bu halka ait hanedanlar, başta Medler ve daha sonra da Ahâmenişler hüküm sürdürmüşlerdir. Bu halkların kullandıkları dil ve dile bağlı olarak edebiyat, tarihi süreçler zarfında değişimlere uğradığı halde, benzer özellikler taşımaktadır. Böylece günümüzde kullanılan Yeni Fars dili, Orta Farsça ve Antik Farsçanın devamı kabul edilmektedir. Fars dili günümüzde İran, Afganistan, Tacikistan halkının resmi dilidir.

Günümüze gelen ve bilinen bütün İran dillerinin yazılı ve teorik içeriklerine uygun biçimde dil bilimcilerinin kabul ettiği şekilde 3 ayrı döneme ayrılır:

1. Antik dönem
2. Orta dönem
3. Yeni dönem

Söz konusu üç dönemin temel ayrımı dilin değişiminden ibarettir. Ancak bu dönemleri daha kolay anlamak ve kavramak için tarihi olarak ta açıklanmalıdır. Bu genel bir şekilde şöyle sıralanmaktadır:

Antik dönem: İranlılara veya Âryâlılara mensup, bilinen ilk dilin, günümüze geçen yazıtları veya eserleri ile Ahâmenişler<sup>6</sup> döneminin bitimine kadar olan süredir. Ancak doğal olarak bu dönemin bitimi tam olarak Ahâmenişler hanedanının bitimine denk gelmemektedir.

Orta dönem: Eşkânîler'in başlangıcı ile İslam'ın doğuşu kadar olan dönemde Fars dilinin Orta dönemi olarak kabul edilir (M.Ö III – M.S. VII yy.). Fakat bu döneme ait diller İslam'dan sonra da kullanılmaya devam edilmiştir. Pek tabii bir durum olarak Antik dönem dilleri gibi tarih boyunca var olan diğer diller gibi bir anda kullanım dışı kalmamıştır. Bu dönemin dilleri İslamiyet'in doğuşunun üçüncü yüzyılı kadar revaçta idi.<sup>7</sup> Aynı şekilde bu dönemin başlangıcı, Eşkânîlerin başa gelmeleri ile aynı sayılsa da, bu dönemin dillerinden geriye kalan en eski eser M.Ö. I.

---

<sup>6</sup> Tahmini olarak M.Ö. VIII. yy.'da başlamıştır. Ahâmenişler padişahların isimleri hakkında bilgi için bkz: Abbas Mehrîn, **Târîh-i Edebiyyât-i İran der Asr-ı Ahâmenişî**, y.y., Neşr-i Elburz, 1348 hş., s. 3, 5-7.

<sup>7</sup>Pervîz Nâtil Hânlerî, **Târîh-i Zebân-i Fârsî**, 3c., 2. bs., Tahran, Neşr-i Now, 1365 hş.,C.I, s. 159.

yüzyıldan kalmıştır. Bu tarih Ahâmenişlerin çöküşü ile yaklaşık 450 yıl ve Eşkânîler döneminin başlangıcından yaklaşık 150 yıl sonrasdır.<sup>8</sup>

Yeni dönem: Orta dönemin bitimi, yani tarihi açıdan İslam'dan sonra günümüze kadar İranlıların edebiyat, siyasi, ilim, bilimde ve kendi aralarında kullandıkları Farsça dönemini kapsamaktadır. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri olan İslamiyet ve Arap dilinin etkisi ile kökü Farsça olan kelimelerin sayısının azalması, bunun sonucunda da Arapça kelimelerinin geniş ölçüde bu dile girmesi ve daha önce olmayan ıstılah ve kalıpların var olmasıdır.

Antik İran döneminde gayri İranlı (Âryâ dili çatısı altına giremeyen) diller bu coğrafyada konuşuluyordu. Buna örnek olarak; Sumerce<sup>9</sup>, Ârâmîce<sup>10</sup> ve Süryânîce<sup>11</sup> dillerini<sup>12</sup> verebiliriz ancak bu çalışmanın konusu dışında kaldığından bu diller ile ilgili bilgilere yer verilmeyecektir.

---

<sup>8</sup> A.e., s. 201.

<sup>9</sup> Sumerce, Mezopotamya'da Sumerlerin diliydi. Daha fazla bilgi için bkz: Zülfikar Tüccar, "Dahîl", **DİA**, C.VIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 412-413.

<sup>10</sup> Sâmi dil ailesinde yer alan yarı ölü dildir. Daha fazla bilgi için bkz: Ali M. Dinçol, "Ârâmîce", **DİA**, C.III, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 267-268.

<sup>11</sup> Arâmîceyle aynı dil grubunda yer almaktadır ve günümüzde Ârâmîce'nin bir lehçesi olarak kullanılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Sadık Gür, "Süryânîce", **DİA**, C.XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 174-175.

<sup>12</sup> A.e., s.136-152.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## İSLAM'DAN ÖNCE İRAN DİLLERİ VE EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

### 1.1. Antik Dönem

Antik döneme ait dillerin arasında Avesta dili, Antik Fars dili, Med dili ve Saka dili yer almaktadır.<sup>13</sup> Avesta ve Antik Fars dilleriyle yazılı eserler günümüze kadar gelmiştir. Bu konuda farklı kaynaklarda bilgiler mevcutken, diğer iki dil hakkında pek fazla bilgi verilmemiştir.

Saydığımız dört dilin dışında, Antik döneme ait başka dillerin varlığı ortaya atılmıştır. Fakat bu dillerin varlığına dair, elimizde herhangi bir kanıt yoktur. İran orta dönem dillerinin bazılarının örneğin Pehlevî dili ve Soğd dillerinin kökleri bilindik Antik döneme ait dilleri ile tamamen aynı olmadığı dil bilimciler tarafından anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu dillerinin daha eski tarihlere ve antik döneme dayalı dillerin devamı olması beklenmektedir. Ancak bunlarda da herhangi bir kanıt bulunmamıştır.<sup>14</sup>

Avesta ve Antik Fars dilleri arasındaki farklar bu iki dili tamamen iki ayrı dil olarak saymak için yeterli olmayabilir. Diller arasında küçük harf farkları ve ortak kelimeler mevcuttur. Dolayısıyla onları, Antik İran dilinin iki farklı lehçesi altında, birinin doğu (Avesta dili) diğerinin batı (Antik Farsça) olmak üzere değerlendirebiliriz.<sup>15</sup> Avesta dili Antik Fars diline kıyasla daha zordur ve telaffuz açısından günümüz Farsçası için daha güç olduğu bilinmektedir.<sup>16</sup>

#### 1.1.1. Med Dili

İran topraklarında ilk Âryâ devleti olarak bilinen Medler ve onların konuştukları dil hakkındaki bilgileri, başta Herodot olmak üzere Yunan tarihçilerine

<sup>13</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**, s.11.

<sup>14</sup> Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s.181.

<sup>15</sup> **A.e.**, s.199-200.

<sup>16</sup> Mîrzâ Celâleddin Hümâî İsfâhânî, **Târîh-i Edebiyyât-i İrân**, Tebrîz, İntişârât-i Şark, 1308 hş., s. 134.

borçluyuz<sup>17</sup>, zira o dönemde konuşulan bu dilden herhangi bir yazı günümüze kadar gelmemiştir. Fakat o döneme ait bazı destanlar, şiirler ve aşk hikâyeleri Yunan tarihçileri vasıtasıyla günümüze aktarılmıştır. Örneğin Firdevsî'nin Şâhnâmesinde geçen Güştâsb ve Ketâyûn hikâyesi<sup>18</sup> o döneme ait bir aşk destanından gelmiştir.<sup>19</sup>

“Dinon'na göre milattan önce altıncı yüzyılın ilk yarısında Med padişahlarının saraylarında bazı şairler yaşıyordu ve şiirlerin konularını milli hikâyelerden seçiyorlardı. Bunun yanı sıra Yunan tarihçilerinin yazılarında Medler döneminin destan ve efsanelerine rastlıyoruz.”<sup>20</sup>

Bu hikâyelerin hiçbiri Med dilinin varlığını kabul etmemize engel olamaz. Bunların büyük bir kısmının sözlü olarak tutulduğunu, bu şekilde sözlü edebiyata sahip olduklarını, daha sonra ki dönemlere geçtiğinde, o günlerin dili ve yazısı ile yaşamlarını sürdürmeye devam ettiklerini kabul edebiliriz. Bunun bir örneği yukarıdaki satırlarda geçtiği gibi Firdevsî'nin Şâhnâmesinde olan Güştâsb ve Ketâyûn hikâyesidir.

Med dilinde maalesef ki bildiğimiz kelimeler sadece bazı özel isimlerdir. Bu isimler Asur, Antik Fars ve Yunan yazılarında geçmektedir.<sup>21</sup>

Med dili onlardan sonra yaşayan Ahâmenişler dönemi halkının resmi dili olan Antik Fars dilinden çok farklı olmadığı kanısına varabiliriz; şöyle ki Ahâmeniş İmparatoruna mensup Büyük Dâryûş ve Büyük Kyros'a ait kitâbeleri 3 dilde yazılmıştır. Antik Farsça, Asur dili ve Elam dili<sup>22</sup> hâlbuki o dönem İranlıların hatırı sayılır kısmı ve büyük nüfusu Medlerden idi. Onlar tarafından Ahâmenişler kitâbelerini anlaşılmasının ne kadar önemli olduğu tahmin edilir ve gerek duyulduğu

<sup>17</sup> Bkz.: Herodotos, **Herodot Tarihi** i, 100-107, s.51-55.

<sup>18</sup> Hekîm Abu'l-Kâsım-ı Firdevsî, **Şâhnâme-i Firdevsî**, Haz. Jules Mohl, Çev. Cihângîr-i Efkârî, 3 c., 6. bs., Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1374 hş., C.IV, s. 1103-1007.

<sup>19</sup> Bkz.: Tafazzoli, **a.g.e.**,s. 17-19.

<sup>20</sup> Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s. 161.

<sup>21</sup> **A.y.**, ayrıca kitâbelerdeki isimler, Med padişahlarının adları ve hüküm sürdükleri tarihler hakkında bilgi için Bkz: Mehrîn, **a.g.e.**, s.3-4.

<sup>22</sup> İran'ın güneybaisında yer alan bölgedir. Buradaki halkın konuştuğu dil Elamca günümüzde ölü bir dildir.

halde onların dili de eklenebilirdi. Ancak Antik Farsça yeterli görüldüğünden bu kaniya varılabilir.<sup>23</sup>

### 1.1.2. Antik Saka Dili

Sakalar Ârî veya Hint-Avrupa ırkından oldukları savunulan göçebe bir kavimdir. Bu kavim orta Asya'da Sibiryâ, Hazer ve Aral denizi, Türkistan arasında yer alan bölge dışında, batıda Don Irmağı<sup>24</sup> ve Tuna<sup>25</sup> nehrinin kıyılarına kadar yaşamaktaydılar. Savaşçı bir kavim olan Sakalar devamlı komşu ülkelere saldırıyorlardı.<sup>26</sup> Medler döneminde İran topraklarına tehdit oluşturmuşlardır.<sup>27</sup> Sakalar geniş bir coğrafyada bulunuyordu. Kendilerine farklı dillerde farklı isimler verilmişti. Dâryûş'un kitâbelerinde bu kavmin adı Saka olarak geçmektedir. Doğu Avrupa halkı ve Herodot tarafından İskit adıyla anılmaktaydılar. Scythes kelimesi Fransızlar tarafından Sit okunmaktadır.<sup>28</sup>

Antik Yunan coğrafyacısı Strabon<sup>29</sup>'a göre, Saka ile Med dili, Antik Farsça ya benzemektedir. Antik Saka dili ile ilgili günümüze kadar herhangi bir eser gelmemiştir. Bu dilden yalnızca İran, Asur ve Yunan kaynaklarından çoğu özel isim ve yer ismi olan kelimeler geçmiştir. Antik Saka dili daha sonra İran dilleri orta dönemindeki İran topraklarının doğu ve kuzey doğusunda konuşulan Hoten lehçesinin kökü olarak kabul edilmiştir.<sup>30</sup>

### 1.1.3. Avesta Dili

Avesta dili; İranlıların İslamiyeti kabulünden önce inandığı din olan Zerdüştlük ve peygamberleri Zerdüş'tün kutsal kitabı olan Avesta'nın dili olarak bilinmektedir. Başka bir deyişle Avesta kitabında ve bu kitaba ilişkin olan yazılar

<sup>23</sup> Bahâr, **a.g.e.**, c.I, s. 4-5 .

<sup>24</sup> Günümüzde Rostov özerk bölgesinde yer alan nehir. Bkz: Mustafa L. Bilge, "Azak", **DiA**, C.IV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 300-301.

<sup>25</sup> Avrupa'nın batısından doğuya kadar devam eden ve Karadeniz'e dökülen nehirdir. Bkz:Mihai Maxim, "Tuna", **DiA**, C.XLI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 372-374.

<sup>26</sup> Hasan Pîrnîâ, **Târîh-i İnan-i Bâstân**,3 c., 8.bs., Tahran, Muessese İntişârât-i Negâh, 1391 hş., C.I, s. 165.

<sup>27</sup> Bkz: Herodotos, **a.g.e.** i, 103, s. 55.

<sup>28</sup> Pîrnîâ, **a.g.e.**,C.II, s. 488-489.

<sup>29</sup> Strabon, ilk çağ Yunan coğrafya, tarih ve filozof ilimleri ile uğraşan kişidir. Bkz: Pîrnîâ, **a.g.e.**,s. 85.

<sup>30</sup> Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**,C.I, s. 162.



dışında, bu dil kullanılmamış ve Kitabın içinde bu dilin adı geçmemiştir, ancak Sâsânîler (M.S. 226-642) döneminde yazılan Pehlevîce kitaplarında Avesta dili ve bazı yerlerinde din dili kelimesi geçmektedir.<sup>31</sup>

Bu dilin din dili olarak anılması gayet tabii bir durumdur. Zira bu dil Zerdüş't ve diğer Zerdüştlük dininin büyükleri tarafından kullanılmaktaydı. İsminden ziyade sıfat olarak kullanılma olasılığı da vardır. Fakat dilin asıl Din dili olmadığını tahmin etmekteyiz. Sonuç itibari ile Zerdüş'tün doğuşu ile birlikte bir dilin hiçbir geçmişi olmadan ve kimse tarafından kullanılmadan birden bire varoluşu kabul edilemez. Bu nedenle bu dilin asıl adı Avesta dili olmakla beraber bu dilin, din dili olma ihtimali neredeyse yok gibidir.

Bu dilin İran topraklarının neresinde kullanıldığına dair çeşitli açıklamalar mevcuttur. Genelde net bir bilgiye yer verilmemiş fakat bazı kaynaklarda şöyle bir bilgiye rastlanmıştır.

“Dil bilimcilere göre Avesta dilinin analizi ve Antik Farsça ile orta dönem Farsçanın doğu dilleri ile karşılaştırılması sonucunda bu dilin mutlak sûretle İran'ın doğusuna ait olduğu savunulmaktadır.”<sup>32</sup>

Avesta'nın metninde daha önce de bahsettiğimiz üzere bu ırkın ana vatanına İran vayç veya Âryân Vaec olarak söz edilmektedir. Ancak coğrafi olarak Avesta'da bilgi geçmediğini bilmekteyiz. Araştırmalar neticesinde İran'ın doğusunda yer alan Hârizm bölgesi ve Merv ve Herât topraklarının ana vatanları olma ihtimalini taşımaktadır.<sup>33</sup>

Avesta'ya göre kitabın bütün içeriği tanrı Ahûrâmazdâ<sup>34</sup> tarafından peygamber Zerdüş't'e vahyedilmiştir. Ancak bu vahilin tarihi ve Zerdüş'tün hangi tarihte yaşadığı hakkında kesin bilgi yoktur. Araştırmacıların farklı görüşleri M.Ö. XI-

<sup>31</sup>Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 31. Ayrıca: Tahsin Yazıcı, Mürsel Öztürk, “İran”, **DİA**, C.XXII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 114.

<sup>32</sup>Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 31.

<sup>33</sup>Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s. 173-175.

<sup>34</sup>اهورامزدا

VI yy. arasını göstermektedir.<sup>35</sup> Zerdüş'tün yaşadığı yılları Sâsânîler döneminden kalma Zerdüş'tî yazılarına istina edilirse tahminen M.Ö. 660-583 yılları arasında olmalıdır.<sup>36</sup>

Avesta kitabı dil kuralları açısından tamamen aynı olmamakla beraber bazı kısımları, diğer kısımlara göre daha önceki tarihlere ait olup daha eski olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümlerde dil kurallarına daha fazla bağlı kalınmıştır. Bunun sebebi ise, kitabın bir kısmının daha eski olması, muhtemelen Avesta dilinin kullanımda olduğu dönemde yazılmış olmasıdır. Bu farkı göz önünde bulundurularak Avesta iki kısma ayrılmıştır: Gatalar veya Gahan metinleri ve daha sonra yazılmış metinler.<sup>37</sup>

M.S.IX. yy.'da (H.III. yy.) Pehlevî dilinde yazılmış olan Dinkard<sup>38</sup> kitabına göre Avesta 21 Kitap veya bab'tan oluşmaktadır<sup>39</sup>. Avesta'nın tarih boyunca ne kadar değişime uğradığı bilinmemekle birlikte bazı kısımları günümüze kadar ulaşmamıştır. Toplamda 21 kitab olup 3 ana bölüme ayrılmıştır:

A. Gasanik<sup>40</sup>: Gatalar kısmından oluşmaktaydı.

Gatalar, Avesta'nın en eski kısmıdır. Zerdüş't peygamberin ilahîleri olarak kabul edilmiş olup, İran dillerine ait ilk eserdir. İlk olarak ne zaman yazıldığı Zerdüş'tün yaşadığı yıllar gibi kesin bilinmemekle birlikte sözlü olarak nesiller arası aktarılmış, daha sonra da yazıya geçilmiş olması tahmin edilmektedir.<sup>41</sup>

Gataların kelime anlamı ilahîler olup, toplamda 5 bölüm<sup>42</sup> ve 17 ilahîden oluşmaktadır. Bunların altısı Zerdüş't peygamberin ağzından, yani birinci şahıstan söylenmiştir. Bu nedenle peygamberin kendi sözü olduğu kanıtına varılmıştır. İranlıların ilk edebi eseri olarak bilinen Gatalar aynı zamanda Zerdüş'tün kural, düşünce ve felsefesinden izler taşımıştır.<sup>43</sup>

<sup>35</sup>Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**,C.I, s. 175, dpt.

<sup>36</sup>Bahâr, **a.g.e.**,C.I, s. 15 .

<sup>37</sup>Tafazzulî,**a.g.e.**,s. 35-36.

<sup>38</sup>دینکرد

<sup>39</sup>Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**,C.I, s. 176.

<sup>40</sup>گاسانیک

<sup>41</sup>Bahâr, **a.g.e.**,C.I, s. 30 .

<sup>42</sup>Bkz: Tafazzulî,**a.g.e.**,s. 38.

<sup>43</sup>**A.e.**, s. 37-38.

B. Hatek Manserit<sup>44</sup>: Bir dizin ahlak ve din konuları içermektedir.

C. Datik<sup>45</sup>: Din ilmi ve davranış adabları hakkında bilgiler vermektedir.<sup>46</sup>

Ancak günümüze kadar gelen Avesta beş ana bölümden oluşmaktadır:

1. Yasna<sup>47</sup>: kelimedede tapınma ve tören<sup>48</sup> anlamını taşımaktadır. Ateş karşısında okunan dualar ve din ilahîlerini içermekte olup, Gatalar bu bölümde yer almaktadır.<sup>49</sup>

2. Vispered<sup>50</sup>: kelime bütün önderler'i ifade etmektedir. Bu kısım Yasna bölümünün devamıdır. Konu itibari ile yine din adabları içermektedir.<sup>51</sup>

3. Vendidâd<sup>52</sup>: Kötülükler ve şeytanlara karşı savaşmanın yolları anlatmakta olup, insan yaratılışı ile ilgili konular üzerinde durmaktadır.<sup>53</sup>

4. Yaştlar<sup>54</sup>: Yasna'nın devamı olup yaratılış ve yaratana tapma konularını içermektedir.<sup>55</sup>

5. Hurda Avesta<sup>56</sup>: Bu bölüm küçük Avesta anlamını taşımaktadır. Özel günler, törenler ve bayramlarda okunan günlük ve aylık dualardır.<sup>57</sup> Bu dualar günlük yaşamda, özel durumlarda okunuyor olup, din büyüklerinin dualarından farklıdır. Horda Avesta'nın kayıtları Sâsânî hükümdarı II. Şâhpûr döneminde olan Zerdüşti büyük rahip Âzerbâd Mehrespendân'a<sup>58</sup> mensuptur.<sup>59</sup>

Avesta dilinde kelime sayısı fazla olduğu için gramer yapısı zordur. Bu nedenle Zerdüş'tün düşüncelerinin tam olarak anlaşılması veya eksik anlaşılması

---

<sup>44</sup> هاتک مانسریک

<sup>45</sup> داتیک

<sup>46</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 13 .

<sup>47</sup> یسنا

<sup>48</sup> Farsçada tören anlamına gelen جشن kelimesinin kökü Yasna veya Avesta telaffuzu ile Yasne'ye dayanmaktadır. Bkz: Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 13, dpt.

<sup>49</sup> Hümâî İsfâhânî, **a.g.e.**, s. 7.

<sup>50</sup> ویسپرد

<sup>51</sup> Hümâî İsfâhânî, **a.g.e.**, s. 7.

<sup>52</sup> وندیداد

<sup>53</sup> Hümâî İsfâhânî, **a.g.e.**, s. 7.

<sup>54</sup> یشت

<sup>55</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 13 .

<sup>56</sup> خرده اوستا

<sup>57</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 13 .

<sup>58</sup> آذرباد مهرسپندان

<sup>59</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**, s.42-43.

Avesta uzmanları tarafından yapılan tercümelerin farklılık göstermesine neden olmuştur.<sup>60</sup> Kısacası Avesta dili, İran dillerinin temellerinden biri sayılmakta olup İran dillerinin en eski edebiyat ürünü ve Avesta'nın içinde en eski kısım olarak kabul edilmektedir.<sup>61</sup>

#### 1.1.4. Antik Fars Dili

Ahâmenişler padişahlarına ait kitâbelerin Persepolis'te kazılan yazıtlar ve en önemli olanları Behistun yazıtlarının dili Antik Fars dilidir<sup>62</sup>; <sup>63</sup>dilbilimcilere göre Pers eyaleti halkının lehçesi olan ve az da olsa İran kuzey halkının lehçesi ile de yakınlık gösteren bu dilin, günümüze kalan bilumum yazıtların içinde kelime sayısı toplamda 400'ü geçmemektedir.<sup>64</sup>

Konu itibarı ile bu kitâbeler, Ahâmeniş padişahlarının adları, mezhepleri, tanrıya olan inançları, kötülere karşı duaları, padişahların fetihleri ve başarılarını içermektedir. Kısa kitâbeler hariç diğerleri genelde üç ana bölümden oluşmuştur. Giriş bölümü önsöz ile başlayıp, sonra ki bölümde ise kitâbenin ana konusu yer almaktadır. Son kısmında ise bitiş bölümü bulunmaktadır. Bu bağlamda bu dönem yazılarının kendine has yazı yapısına sahip oldukları kanısına varabiliriz. Antik Farsça dilinde yazılan bu kitâbeler tarihi açıdan son derece ehemmiyet taşıdıkları halde edebi açıdan pek fazla önem arz etmemektedir. Genel itibarı ile kısa ve yalın cümlelerden oluşmuş olup, zaman zaman da cümleler tekrar edilmiştir. Bazıları önceki kitâbelerin taklidi sayılmaktadır.<sup>65</sup> Bunun sebebi ise, o dönemin edebiyattan yoksun olması ve günümüze kadar gelen eserlerin kâğıt veya deri üzerinden çok, taş ve sert malzemelere (kitâbeler ve sikkeler) işlenmiş olmasıdır. Ayrıca o dönemin siyasi anlayışından dolayı, hükümetin edebiyata yer vermemesinden kaynaklanmış olabileceğini de düşünmekteyiz.

Bu döneme ait yazılı edebiyatın günümüze ulaşmamasının sebeplerinden bir diğeri ise; (savaşlar ve yıkımlardan ötürü yok olan eserler haricinde) üzerine yazı

---

<sup>60</sup> **A.e.**, s. 37-38.

<sup>61</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 13-14 .

<sup>62</sup> **A.e.**, s. 15 .

<sup>63</sup> Bu döneme ait en önemli kitâbelerin adı, yeri, tarihi ve kısaca bilgileri için bkz: Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 25-29, ayrıca bkz: Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s.163-172.

<sup>64</sup> Rezâ Zâdeh Şafak, **a.g.e.**, s. 17.

<sup>65</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 29.

yazılabilecek malzemelerin az olmasıdır. Bu nedenle de eserlerin büyük kısmının sözlü olarak nesilden nesile aktarıldığını bilmekteyiz. Yunan yazarlarının kayıtlarında Antik Fars döneminin destanlarından<sup>66</sup> bahsedilmekte olup büyük bir kısmının İranlıların geleneklerinde olduğu gibi babadan oğula geçtiği bilinmektedir.

Bazı kitâbelerde örneğin Dâryûş'un Behistun yazıtında daha detaylı cümlelere yer verilmiştir. Bu yazıtta dört yüz yirmi satır bulunmakta olup, her satır kırk beş harften oluşmuştur.<sup>67</sup> Bu dilin günümüzdeki Fars dili ile olan yakınlığından dolayı, harflerin hangi kaide ve kural içinde, nasıl değişime uğradığı kolayca anlaşılmaktadır.<sup>68</sup>

Antik Farsça dilinden kalan yazıtlarda soldan sağa yazılan çivi yazısı kullanılmıştır.<sup>69</sup> Kitâbelerin hepsinde, biri hariç (Nakş-i Rüstem' de yer alan bir kitâbenin Ârâmî yazısı ile yazılmış, dili hakkında net bir bilgi elde edilememiştir) İranlılar tarafından değişimlere uğrayan çivi yazısı da geçmektedir.<sup>70</sup> Bu dönemin sikkeleri de çivi yazısı ile Antik Farsça dilindedir ancak kayıtlara göre:

“İran devlet ve dîvân dili Ârâmî dilidir. Devlet mektupları Ârâmî dilinde yazılıyordu veya Ârâmî dili bilen özel birileri tarafından Padişahın Farsça beyan ettiği konuları tercüme ediyordu. Yine bu şekilde resmi dilde yani Ârâmî dilinde gelen mektuplardır<sup>71</sup>.”<sup>72</sup>

## 1.2. Orta Dönem

Bu döneme ait olan diller dil kuralları, ses ve kelime benzerliği açısından iki ayrı grup altında incelenmektedir:

### 1.2.1. Batı Orta Dönem

<sup>66</sup> Dâryûş ve Zopyros hikâyesi için Bkz: Herodotos, **a.g.e.** iii, 61-160, s. 171-201.

<sup>67</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 30-31.

<sup>68</sup> Bkz: Rezâ Zâdeh Şafak, **a.g.e.**, s. 18.

<sup>69</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 15 .

<sup>70</sup> Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s. 173-174.

<sup>71</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**, s.23.

<sup>72</sup> M.Ö. V. yüzyılın sonlarına mensup deri üzerinde olan Ârâmî dilinde yazılmış ve Ahâmenişler döneminden kalma birkaç idari mektubun varlığını bilmekteyiz bkz: Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s. 162.

Bu grupta Part dili, Eşkânî Pehlevîsi ve Orta Fars dili veya Pehlevîsi yer almaktadır. Pehlevî kelimesi lügatte cesur ve yiğit anlamını taşımakta olup, pehlivan kelimesi ile aynı anlama gelmektedir.

Büyük İskender'in (M.Ö. 356-323) ölümünden sonra İran'da hüküm süren Yunanlıları büyük kahramanlık ve yiğitlikle İran topraklarından kovan Eşkânîlerin (M.Ö. 247-M.S. 224) Kullandıkları dil ve yazıya Pehlevîce adı verilmiştir.<sup>73</sup> Eşkânîler hanedanını kuran, ve beş yüzyıla yakın ayakta tutan bu topluluk günümüz de Horasan'da yaşayan Perseve adlı İranlı bir boya mensuplardı.<sup>74</sup> Pehlevî kelimesinin de Pehlevî'nin değişmiş hali<sup>75</sup> olduğu düşünülmektedir.<sup>76</sup>

Pehleviliğin bu şekilde, iki ayrı dil veya dal olarak ayrılmasının sebebi ise Sâsânîler döneminin sonuna kadar (M.S. 652 yılı) İran'ın resmi dili olarak kullanılan bu dilin söz konusu dönemde, ülkenin batısında yaşayan Ârâmî dilini kullanan milletler ile iletişim sonucu Ârâmî dilinden bu dönem Pehlevî diline bazı kelimelerin geçmesi sebebiyle Eşkânîler dönemindeki Pehlevî dilinden farklı bir şekil almasıdır. Böylelikle Sâsânî dönemindeki Pehlevî dili veya Orta Farsça diline Arapçaya yakınlık gösteren Ârâmîce kelimelerine sahip olup, günümüz Farsçasına daha yakındır.<sup>77</sup>

### 1.2.1.1.Part dili Veya Eşkânî Pehlevîsi

Eşkânî Pehlevîsi dili; İran'ın kuzey ve doğusunda, Horasan ve Azerbaycan halkının Eşkânîler döneminde (M.Ö. 247-M.S. 224) konuştukları dildir.<sup>78</sup> Bu dönemin başlarında Ahâmenişler devrinde olduğu gibi resmi ve devletin dili Ârâmîceydi. Ayrıca Yunanların M.Ö. 330-129 yılları arasındaki İran'da hüküm sürdükleri ve bu nedenle de o dönemde Yunan dili ve yazısı kullanılması Eşkânîler döneminde de varlığını sürdürmüştür<sup>79</sup>. Ancak M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Eşkânî

<sup>73</sup>Bahâr, **a.g.e.**,C.I, s. 15 .

<sup>74</sup>Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**,C.I, s.202.

<sup>75</sup> Öncelikle Part anlamında olan Perseve'ye mensup Persevî kelimesi Perhevî'ye, daha sonra Pehlevî ve son değişimde Pehlevî'ye dönüşmüştür. Bkz: Hümâî İsfâhânî, **a.g.e.**, s. 15.

<sup>76</sup>Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 15 .

<sup>77</sup> Sa'îd-i Nefisî, **Târîh-i Nazm ve Nesr der İran ve Zabân-i Fârsî**, 2 c., Tahran, Ketâbforûşî-yi Forûğî, 1344 hş., C.I, s. 11-12.

<sup>78</sup> Bahâr, **a.g.e.**,C.I, s. 16-17 .

<sup>79</sup> Nefisî, **a.g.e.**,C.I,s. 11.

Pehlevîce Part dili ve yazısı resmi dil olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu değişime müteakip milattan sonra birinci yüzyılın ilk yarısından sonra dönemin sikkelerinde part yazısı kullanılmıştır. Fakat bu dile ait herhangi bir edebi yazı günümüze kadar ulaşmamıştır. Ayrıca İranlıların önceki dönemlerinde olduğu gibi bu dönem için de İran edebiyatının sözlü olarak sonraki nesillere aktarıldığı kabul edilmektedir.<sup>80</sup>

Edebi açıdan yükü olmayan ancak en eski Pehlevî yazısı kabul edilen Kuzey Pehlevî alfabesi ile yazılmış iki adet gayrimenkul senedi olarak ceylan derisi üzerinde M.Ö 120 yılında yazılan metinler günümüze kadar gelmiştir. Bu dile ait günümüze gelen diğer kanıtlardan Turfan bölgesinde bulunan bir çeşit Pehlevî alfabesi ile yazılan Mani dini ve Buda ayinleri konulu kitapların bazı sayfalarıdır.<sup>81</sup> Pehlevî dilinde olan kısımların Orta Farsça dilinden çeviriler olduğu düşünülüyor.<sup>82</sup>

Bu örnekler ve birkaç kitâbe<sup>83</sup>, sikke ve damgalar<sup>84</sup> dışında Diraht-ı Asûrîk<sup>85</sup> kitabında bu dile ait bazı kelimelere rastlanılmaktadır.<sup>86</sup>

Bu dönemde yaşanan Gosân adlı kişiler sözlü edebiyat ürünü olan destanlar ve milli hikâyeleri genellikle şiir şeklinde anlatan gezgin masalcılardı. Onların anlatımları Sâsânî dönemi ve daha sonralara ulaşmış Firdevsî'nin Şâhnâmesine kadar gelmiştir. Buna örnek olarak bir aşk hikâyesi olarak kabul edilen Bîjen ile Menîje<sup>87</sup> hikâyesini verebiliriz. Bunun Partlar döneminden ve Part dilinden geldiğine inanılmaktadır.<sup>88</sup>

### 1.2.1.2. Orta Fars Dili Veya Pehlevî Dili

Genel itibari ile Pehlevî dili bir dizin gelişimden sonra Antik Farsça ve Avesta dilinden uzaklaşmıştır. Bu fark özellikle Sâsânî Pehlevîsinde görülmektedir. Bu dil

<sup>80</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 75.

<sup>81</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 38-39 .

<sup>82</sup> Mani yaklaşık olarak M.S. 215 yılında o dönem Eşkânî toprakları içinde olan güney Babil'de doğmuştur ve bu tarihten hemen on yıl sonrasında Sâsânî egemenliği söz konusu olmuştur ve Mani'nin şahsen Eşkânî Pehlevîsi değil Sâsânî Pehlevîsi yani orta Fars dilini bildiği ve kullandığı düşünülmektedir. Ancak İran'ın doğu kısımlarında Maniheizimi anlatmakla yükümlü olan Mani öğrencileri, kitaplarını doğu bölgesinde revaçta olan dile yani Eşkânî Pehlevîsine çevirmişlerdir. Bkz: Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I , s. 213-214.

<sup>83</sup> Kitâbeler için bkz: Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 76-79.

<sup>84</sup> **A.e.**, s. 79.

<sup>85</sup> Diraht-ı Asûrîk hakkında bilgi için bkz: **a.e.**, s. 256-259.

<sup>86</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 15-16 .

<sup>87</sup> Firdevsî, **a.g.e.**, C.III., s. 785-844.

<sup>88</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 75-76.

daha çok İslam'dan sonraki Farsçayla benzerlik göstermektedir.<sup>89</sup> Daha önce konusu geçen Turfan keşiflerinden sonra Eşkânî Pehlevîsi ile ayırt edilebilmesi için bu dile Orta Farsça adı verilmiştir. Bu dil genel olarak Eşkânî Pehlevîsinde olduğu gibi Ârâmî alfabesinden alıntı olan Pehlevî alfabesi ile yazılmıştır.<sup>90</sup>

Orta Fars dili olarak da bilinen Pehlevî dilinin Eşkânî Pehlevîsi lehçe ve telaffuz açısından farklı, güney ve güney batı Pehlevîcesine yakındır. Günümüze kadar gelen birçok Sâsânî dönemine ait kitâbelerde, Pehlevî kitaplarında bu dil kullanılmıştır.<sup>91</sup> Sâsânî dönemine ait Pehlevî dilinde yazılmış kitâbelerinin bir kısmında özellikle daha eski olanlarında bu dile ek olarak Eşkânî Pehlevîsi ve Yunanca dili kullanılmıştır.<sup>92</sup> Pehlevî kitâbeleri iki farklı Pehlevî alfabe ile yazılmıştır: biri, ayrı ayrı yazılan kitâbelerin yazısı, diğeri ise bitişik olan yazıdır. Kitâbelerin yazısı daha çok Sâsânî döneminde M.S. III. ve IV. yüzyıllarına ait kitâbelerde, diğeri yazı türü ise daha sonraki tarihler ile M.S. V.yüzyıla kadar olan kitâbelerde kullanılmıştır.<sup>93</sup>

Edebi açıdan köklü olan Pehlevî dilinde yazılmış manzum veya mensur eserler aynı şekilde günümüze kadar gelmemiş olup, tercümeleri ile geçmiştir. Yaşanan savaşlar, İslam'dan sonra dilin ve yazının değişmesi, buna bağlı olarak, İranlıların edebiyatının sözlü aktarımları bunların sebeplerinden başlıcalarıdır. Günümüze sadece tercümesi geçen en önemli eserlerden biri Hudâynâme'dir, diğeri ise Kelîle ve Dimne kitabıdır.<sup>94</sup> Bu dil ve dönemine ait olduklarını bildiğimiz birçok edebi nitelikli eserler daha sonraki dönemlerde edebiyatta yazılı olarak yer almışlardır. Bunların örneği Firdevsî'nin Şâhnâmesindeki hikâyeler, Nizâmî-i Gencevî tarafından yazılmış Hüsrev ü Şîrîn ve Heft Peyker'i

<sup>95</sup> ve daha bir çok hikâyedir.<sup>96</sup> Bu dil de yazılıp, elimizde olan bazı eserlerin yazılış tarihleri İslam'dan sonraki yıllara aitse de konu itibari ile İran kültürün antik dönemlerine dayanmaktadır.

---

<sup>89</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 15-16 .

<sup>90</sup> Hânlerî, **a.g.e.**, C.I., s.216.

<sup>91</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 16 .

<sup>92</sup> Kitâbeler için bkz: Tafazzulî, **a.g.e.**,s. 84-106. Ayrıca Pehlevî dilinde sikkeler, metal eşya ve hayvan derileri üzerinde yazılar için bkz: **a.e.**,s. 107-110.

<sup>93</sup> **A.e.**,s. 83.

<sup>94</sup> Nefîsî, **a.g.e.**, C.I,s.13.

<sup>95</sup> Tafazzulî, **a.g.e.**,s. 113.

<sup>96</sup> Ayrıntılar için bkz: Nefîsî, **a.g.e.**, C.I, s. 14.



Pehlevî dilinde yazılmış ve kısmen günümüze kadar gelen kitapların neredeyse hepsi dinî kitaplar<sup>97</sup> olup, bir kısmı tamamen dinî olmasa da yine din konulu temalıdır. Örneğin Yâdigâr-ı Zerîr ve Hüsrev. Söz konusu dinî kitapların büyük kısmı İslam'dan sonra III. ve V. yüzyılda yazılmıştır.<sup>98</sup> Bunun sebebi İslamiyet'te bulunan yazma kültürü olabilir. Ayrıca bu dönemde artık İslam dini resmi dindir Zerdüşî dini sadece azınlığın dini olmakta ve Pehlevî dili ise az kullanıldığından Zerdüşî mirasını yazılı bir şekilde koruma ihtiyacı olabilir. Ancak din değişimi, sürekli olan savaşlar, özellikle Moğol istilasından dolayı yaşanan yıkımlar neticesinde bu miras eksik şekilde elimize geçmiştir. İslamiyet'ten sonra yazılmış olan Pehlevî kitaplardan şöyle bir kanıya varabiliriz ki İranlıların bir kısmı Hicri beşinci yüzyılına kadar bile Pehlevî dilini ve alfabesini kullanıyorlardı.

Sâsânî dönemi Pehlevîsindeki mensur eserler H. IV. ve V. yüzyılın Farsçasına çok yakındır. Şiirler ise hece ve aruz şeklindedir.<sup>99</sup> Örneğin I. Şâhpûr'un Hacı Abâd'da yer alan kitâbesidir.<sup>100</sup>

## 1.2.2. Doğu Orta Dönem

### 1.2.2.1. Soğd Dili

Soğdların kullandıkları dildir. Bu dil İran dillerinden sayılmaktadır. Günümüzde Özbekistan sınırları içinde yer alan Semerkand ve Buhara başta olmak üzere Soğd eyaletinde<sup>101</sup> kullanılmıştır. Orta Asya'da zaman içinde daha da yaygın

<sup>97</sup> Dinî kitapların içerisinde en önemli olanları Avesta kitabına yazılmış tefsirler ve tercümelerdir. Bu tercümeler ve tefsirlere Zend adı verilmekte ve Zend kelimesi "açıklama" anlamında olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim diğer Pehlevî kitaplarının yazarları Avesta kelimesini kitabın ana metni için Zend kelimesini tefsir kısmı için kullanmışlardır. Ancak daha yakın tarihlerde İslamiyet'ten sonra muhtemelen Farsça ve Zerdüşî kültürünün gölgede kalması ile bu iki kelime anlam açısından bir biri ile karışmıştır ve yanlış kullanılmıştır. Bkz: Tafazzulî, **a.g.e.**,s. 115-116.

<sup>98</sup> **A.e.**,s. 113-114.

<sup>99</sup> Nafisi, **a.g.e.**,s. 13.

<sup>100</sup> Bu kitâbe hem Sâsânî Pehlevîsi hem Eşkânî Pehlevîsinde yazılmıştır. Bkz: (çevrimiçi) <http://www.iraniha.ir>, 1 Ağustos 2017

<sup>101</sup> Soğd eyaleti Ahâmenişler döneminde İran'ın kuzey batısında bulunup merkezi Semerkand şehriydi. Bkz: Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s.231.

olan Soğd dili, geniş bir coğrafyada önemli bir konuma sahipti. Ayrıca İpek yolu üzerinde konuşulan etkin bir dil haline gelmişti.<sup>102</sup>

Bu dil M.S. VI – X yüzyılları arasında orta Asya’da kullanılmıştır. Moğolistan’da bulunan Bugut kitâbesinden<sup>103</sup> anlaşıldığı üzere ilk Türk imparatorluğunun resmi dilidir. Bu dil Moğolların istilasına kadar (M.S. XIII yy.) aktif bir şekilde halk arasında konuşulmaya devam etmiştir. Bu tarihten sonra daha küçük coğrafyalarda daha sınırlı kalmıştır.<sup>104</sup> Bu dile dayalı olan lehçeler günümüz Tacikistan’da yer alan Zerefşan deresi ve Pamir bölgelerinde konuşulmaktadır.<sup>105</sup>

Soğd dilinden günümüze geçen örnekler iki ana gruptan oluşur. Bunlar, dinî eserler olup, din konuları dışında da eserlere işlenmiştir. .

Dinî eserler, Buda, Mani ve Hristiyan dinlerine ait eserlerdir. Bu eserlerin çoğu 20. y.y’da keşfedilmiştir. Soğd dilinde yazılmış Budizm eserlerinin büyük bölümünün diğer dillerden (Sanskritçe ve Çince) çeviri oldukları düşünülmektedir.<sup>106</sup> Hristiyan dini ile alakalı olan eserler ise genellikle Süryânî dilinden çevirilerdir. (bazıları Pehlevî dilinden çevrilmiştir). Bunlardan bir kısmında Soğd dilindeki metnin yanı sıra Süryânî dilinde olan metne de yer verilmiştir. Maniheizm ile ilgili metinler konusunda günümüze geçen bütün metinler parça parça olup Mani dinine özel alfabe ile yazılmıştır.<sup>107</sup>

Mani dininden kalan parça eserler, dilbilimcilerin Fars dilinin değişim biçimi ve tarihi konusundaki araştırmalarına önemli ölçüde yardım etmiştir. Bu eserlerde günümüz Farsça’sında var olan ancak Avesta ve Pehlevî dillerinde tam anlamıyla aynı şekilde olmayan kelimeler de barındırmaktadır.<sup>108</sup>

Dinî konular dışında kalan Soğd dilindeki eserler ise sikkeler, kumaşlar, hayvan derileri, süs eşyaları ve kıymetli taşlar üzerindeki yazılar toplamıdır. Bunların en önemlileri M.S. IV. yy’a ait bir mektup mecmuasıdır. Bu mecmua dil bilimi tarihi

<sup>102</sup> Ahmet Taşağıl, “Soğd”, **DiA**, C.XXXVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 348-349.

<sup>103</sup> Bu kitâbe Soğd dilinde ve Sanskrit alfabesi ile M.S. VI. yy. sonlarına doğru yazılmıştır. Bkz: Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 359.

<sup>104</sup> **A.e.**, s. 357.

<sup>105</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 18 .

<sup>106</sup> Bunların en önemlileri Vesantra Jataka ve sebep ve sonucun Sutrası’dır. Bkz: Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 363.

<sup>107</sup> **A.e.**, s. 362-365.

<sup>108</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 18-19 .

açısından önemli oldu gibi tarihi olaylara değindiğinden de tarihi önem taşımaktadır.<sup>109</sup>

Söz konusu eserlerin tamamına ve özellikle edebi eserlerine <sup>110</sup>baktığımızda Soğd topraklarında yaşayan halkın zengin bir kültüre sahip olduğunu, Moğolistan'dan Çin'e kadar geniş bir coğrafyada insanlar ile irtibat içinde buldukları da anlaşılmaktadır.<sup>111</sup>

### 1.2.2.2. Hârizm Dili

Iranologların çoğuna göre Hârizm bölgesi ilk İran topraklarının parçası olup, İran Âryâlılarının anavatanıydı. Günümüzde bu bölümün bir kısmı Özbekistan, diğer kısmı ise Türkmenistan hudutlarında yer almaktadır<sup>112</sup>.

Hârizm'in kelime anlamında farklı görüşler vardır. Görüşlerden birine göre bu kelime, bölgenin yeşil ve bayındır olan topraklarından gelmekte olup, anlamı güzel yerlere sahip olan bölge demektir. Diğer görüşlerden birinde de, bu kelimenin Hâr ve Rizm sözlüklerinin birleşimi olduğu varsayılmaktadır. Hârizm dilinde ete Hâr ve oduna Rizm denilmekteydi. Hârizm milleti eti pişirip yedikleri için, bu isim verilmiştir<sup>113</sup>.

İran orta dönem doğu grubu dillerinden olan Hârizm dili, Soğd dili ile yakınlık göstermektedir. Bu iki dilde ortak kelimeler mevcuttur. M.S. IV. yy.'a kadar Hârizm bölgesinde konuşulan bu dil aynı zamanda Avesta dili ile son derece benzerlik göstermektedir. Ancak henüz Avesta dilinin bir lehçesi olarak kabul edilmemiştir<sup>114</sup>.

Hârizm dilinden günümüze geçen eserlerin bir kısmı İslam'dan önceye aittir. Bu yazılar Hârizmi-Ârâmî alfabesiyle yazılmıştır. Hârizm hükümdarların sikkeleri ve kitâbeleri bunlara örnektir. İslam'dan sonraki dönemlere ait olan eserler ise Arap

<sup>109</sup> Daha fazla bilgi ve kitâbeler için bkz: Tafazzulî, **a.g.e.**, s. 358-362.

<sup>110</sup> Örnek olarak Rüstem hikâyesi ile ilgili parçaları verebiliri. Ayrıca Kelîle ve Dimne'nin bazı hikâyeleri Soğd dilinde günümüze geçmiştir. Bkz: Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, C.I, s.233.

<sup>111</sup> **A.e.**, s.230-234.

<sup>112</sup> Zühre Zerşinâs, "Zebân-i Hârizmî", **Feslnâme-yi Ferhengistân-i Zebân ve Edebîyât-i Fârsî**, S. 1, Bahar 1375 hş, s. 53-65.

<sup>113</sup> Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", **DİA**, C.XVI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 217.

<sup>114</sup> Zerşinâs, a.g.m., s. 55.

alfabesiyle yazılmıştır. İslam'dan sonra Müslüman İranlılar tarafında yazılan bir takım kitaplarda, bu dile ait kelimeler ve cümlelere yer verilmiştir. Bu kitaplardan geçen kelimeler ve bilgilerin edebi açıdan fazla yükleri olmasa da, dil bilgisi açısından önem arz etmektedir.<sup>115</sup> Örneğin Hârizm bölgesinden olan Bîrûnî<sup>116</sup> el-Asarü'l-Bakiye<sup>117</sup> adlı eserinde, Hârizm dilinde hafta ve günleri, burçların isimleri ve törenlerinden bahsetmiştir. Diğer örnek Zemaşşerî<sup>118</sup> tarafından yazılan Mukkadimetü'l-Edeb<sup>119</sup> adlı eserinde Farsça kelimelerin Hârizm dilindeki karşılıkları verilmiş olup, böylece 3000 yakın Hârizmce kelimeye ulaşılmıştır.<sup>120</sup>

### 1.2.2.3. Saka dili

İran dillerinin orta döneminde, Antik Saka dili, Hoten ve Tumuşk lehçeleriyle devam etmektedir. Bu lehçeler antik Saka dilinde olduğu gibi, geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Tumuşk lehçesi Hoten lehçesine kıyasla daha eskidir. Her iki dilden elde edilen eserlerin çoğu Budizm ile ilgili olup, dinî eserlerdir. Bunların neredeyse hepsi Sanskritçe dilinden çevirilerdir. Din konuları dışında ise mektuplar ve dîvân yazıları bulunmaktadır. Günümüze kadar ulaşmış orta dönem Saka dilinden olan eserler çeşitli konulara ihtiva etmektedir. Örneğin Tıp makaleleri, felsefe ve düşünce erkânları, rivayet ve temsiller, Çince-Hoten dili, Türkçe-Hotendiliolan sözlükler.<sup>121</sup> Bu iki dilde de yani Türkçe ve Çince de olan sözcüklerden, o dönem Hoten bölgesindeki halkın, Çinliler ve Türkler ile olan münasebetlerini anlaşılmaktadır. Eserlerin arasında en çok önem taşıyan nazım şeklinde yazılan Zembeste kitabıdır.<sup>122</sup>

<sup>115</sup>Tafazzulî, **a.g.e.**,s. 366-367.

<sup>116</sup> Bkz: Günay Tümer, "Bîrûnî", **DİA**, C.VI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 206-215.

<sup>117</sup> Bkz: Günay Tümer, "El-Asarü'l-Bakiye", **DİA**, C.III, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 462.

<sup>118</sup> Bkz: Mustafa Öztürk; Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemaşşerî", **DİA**, C.XLIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 235-238.

<sup>119</sup> Bkz: Nuri Yüce, " Mukaddimetü'l-Edeb", **DİA**, C.XXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 120-121.

<sup>120</sup>Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**,C.I, s.235-236.

<sup>121</sup>Tafazzulî, **a.g.e.**,s. 365.

<sup>122</sup>**A.y.**

Günümüze geçen bu dile ait eserler Brahmi alfabesi ile yazılmıştır. Yazım tarihi olarak tahminen M.S. VII- X yy. aralarındadır.<sup>123</sup>

#### 1.2.2.4. Belh Dili

Belh dilinin diğer adı Tohâr dilidir. Bu dil, Hint- Avrupa dil ailesine mensup olan Tohâr dili ile farklıdır. Karışmasını önlemek amacıyla da Belh dili olarak kayıtlara geçmiştir.<sup>124</sup>

Antik dönem de, günümüz Afganistan'ın kuzeyinde yer alır. İran orta dönem dillerinin doğu kolunda yer alan Belh dilinden bazı kitâbeler günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kitâbeler günümüzde Afganistan ve Özbekistan ülkelerinde yapılan kazılarda ele geçirilmiştir. Söz konusu kitâbelerde Yunan alfabesi de geçmektedir. Kitâbeler dışında parça halinde eserler de mevcuttur. Bu parçalarda Belh dili, Yunan alfabesi dışında Mani ve Belh alfabeleri ile de yazılmıştır. Kitâbelerin en eski olanı M.S. II. yy.'a aittir.<sup>125</sup>

Belh dilinin antik dönemde varlığı bilinmektedir. Ancak o döneme ait herhangi bir eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Belh dilinin antik dönemde sözlü edebiyata sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu dilden kitâbeler dışında sikke, mühür, el yazısı ile yazılmış perakende eserler de mevcut.<sup>126</sup>

---

<sup>123</sup> A.y.

<sup>124</sup> Nâtil Hânlerî, a.g.e., C.I, s.239.

<sup>125</sup> Tafazzulî, a.g.e., s. 367.

<sup>126</sup> ZühreZerşinâs, "Zebân-i Belhî", **Feslnâme-yi Ferhengistân-i Zebân ve Edebîyât-i Fârsî**, D. 3, S. 1, Bahar 1376 hş., s. 12-40.

## İKİNCİ BÖLÜM

### İSLAMİYET'İN GELİŞİ VE ARAP DİLİNİN HÂKİMİYETİ

#### 2.1. Arap Dilinin İran Topraklarında Kullanımı

Sâsânî döneminin sonlarında, İran topraklarında, birlik ve beraberlik azalmış, ülkenin bütünlüğü tehdit altına girmiştir. Araplar ise İslam ve Hz. Muhammed'in sayesinde, birlik ve beraberliğe doğru harekete geçmişlerdir. İslam ile birlikte yayılan eşitlik ilkesi ve ayrımı reddeden Kur'ân-ı Kerîm 'in kuralları dünyaya duyurulmaya başlanmıştır. Zerdüşî dini kanunları ise bu yıllarda tahrife uğramış, bu dine mensup olanların yanlışlarından dolayı, din gerçek yolundan sapmıştır. Belirttiğimiz bu sebeplerden dolayı İslamiyet'in İran topraklarına getirdiği birlik ve beraberlik armağanı hoş görülmüştür.<sup>127</sup>

İranlıların İslamiyet'le tanışmaları Arapların İran topraklarına saldırması ve savaşların çıkması ile gerçekleşmiştir. Arap ordusu tarafından ele geçirilen ilk İran toprağı Bahreyn dir.<sup>128</sup>, Bu tarih hicrette 8 yıl vuku bulmuştur. Diğer İran toprakları, Araplar tarafından yaklaşık 45 yılda neredeyse tümü ele geçirilmiştir. Yalnızca Azerbaycan'ın bir kısmı ve Gilan halkı, Arap orduları karşısında uzun süren direnişler sergilemişlerdir. Bu direnişler yaklaşık 300 yıl sürmüştür.<sup>129</sup>

“...İranlılar kendi kale ve hendeklerinden çıkıp Arapların peşinden gittiler. Bunu bahane ederek dağıldılar. Araplara ulaştıklarında, Araplar geri döndü ve iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Savaş günlerce sürdü ve iki taraftan çok sayıda insan kaybı yaşandı. En sonunda İran ordusu yenildi ve kaçmak durumunda kaldı. Böylece Nihâvend bölgesi Arapların eline geçti. Araplar oradan Hemedan<sup>130</sup> ve Azerbaycan'a gitti. Orada bulunan İran orduları karşı koyacak güçte değillerdi. Nihâvend'in fethi aslında Araplara, bütün İran'ı ele geçirmeleri için vesile oldu. Bu Sâsânî devletinin son düzenlenen direnişiydi

<sup>127</sup> Abdülhüseyin Zerrînkûb, **Do Gern Sokût**, 2. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1336 hş., s. 52-55.

<sup>128</sup> Fars (Basra) körfezinde yer alan 35 adadan oluşmaktadır ve günümüzde müstakil bir ülkedir. Bkz: Mustafa L. Bilge, “Bahreyn”, **DİA**, C.IV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 429-495.

<sup>129</sup> Rezâ Zâdeh Şafak, **a.g.e.**, s. 27-28.

<sup>130</sup> İran'ın batısında yer alan şehir. Bkz: Tahsin Yazıcı, “Hemedan”, **DİA**, C.XVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 183-185.

ve bundan sonra ne bir ülke vardı ne de bir devlet. Her şey Arapların kontrolüne geçti. Ertesi yıl Hamedan, İsfahan, Kaşan ve İstahr<sup>131</sup> de Arapların egemenliğine geçti... Her şey ve her yer Arapların elindeydi. Bu sebepten dolayı bu fetih için Fethu'l-fütüh<sup>132</sup> adı verilmektedir.”<sup>133</sup>

İran topraklarındaki halk ve hükümdarlar çok direnmeden Arapların egemenliği altına girip, yeni doğmuş olan İslam dinini kısa sürede kabul ettiler. İslam dinindeki beraberlik ve kardeşlik felsefesi, farklı milletler tarafında kolayca kabul edilip benimsenmiştir. Arapların İran topraklarına tam olarak geçişi H. 21 Hicri yılında Nihâvend savaşı<sup>134</sup> ile başlar.

Tarih boyunca birbirleriyle ilişkisi olan her millette olduğu gibi, İranlılar ve Araplar arasında da büyük ölçüde kelime alışverişi yaşanmıştır. Ancak Farsçadan Arapçaya geçen kelimeler, Arapçadan Farsçaya geçen kelimelere göre cüzi miktarda sayılmıştır. İranlıların Araplar üzerindeki etkileri daha çok manevî yönde iken, Arapların İranlılar üzerinde olan etkileri, İslam dini ile Kur'ân-ı Kerîm dili olan Arap dili üzerine olmuştur. İki yüzyıl boyunca, bu etkinin benzeri diğer kültürlerde daha az rastlanmıştır. Bu yıllarda İran topraklarında ki bütün bilim adamları Arapçayı kullanmış olup, kitaplarında, makalelerinde ve verdikleri derslerde yeni tanıştıkları Arapça'yı kullanmışlar.<sup>135</sup>

Bu etkiyi daha şaşırtıcı kılan şey, İranlıların sahip oldukları son derece parlak antik kültürleridir. Bu kültüre rağmen, bir milletin bu denli Arapların etkisi altına girmesinin asıl nedeninin İslamiyet'ten kaynaklandığı açıkça bellidir. Arap dilinin Fars diliyle olan birlikteliği, Farsçaya olan nüfuzu, iki dil arasında olabilecek tesirden öte, zengin bir din ve felsefe kültürüne olan nüfusedir.

Arap egemenliği tarihinden H. 259 yılına kadar, İran'ın resmi din dilinin yanı sıra, bilim ve edebiyat dili de Arap diliydi. Bu süre zarfında İran siyasi anlamda Bağdat hükümeti egemenliği altındaydı. Bağdat hükümeti tarafından İran bölgelerine

<sup>131</sup> İran topraklarının güneyinde olup Fars eyaletinin hudutları içerisinde yer alan Persepolis'e yakın antik bir şehirdir. Hakkında bilgi için Bkz: Recep Uslu, "İstahr", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 202-203.

<sup>132</sup> فتح الفتوح , Bkz: Rezâ Zâdeh Şafak, **a.g.e.**,s. 27-28.

<sup>133</sup>Zerrînkûb, **a.g.e.**, s. 71.

<sup>134</sup> M.S. 642 yılında İslam ordusu ile Sâsânî ordusu arasında gerçekleşen ve neticesinde İslam ordusunun İran fethi etmesi ve Sâsânîlerin yenilgisiyle biten savaştır. Bkz: İbrahim Sarıçam, "Nihâvend", **DİA**, C.XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 98-99.

<sup>135</sup>Rezâ Zâdeh Şafak, **a.g.e.**,s. 28- 30.

valiler gönderiliyordu. Bu valiler de sorumlulukları altında olan bölgenin merkezine yerleşip, gerekli durumlarda bölgelerinin merkezinden uzak olan yerler için emirler tayin ediyorlardı. Bu emirler de genellikle Araplardan seçiliyordu<sup>136</sup>. Böylelikle hükümet ve idari makamlarda üst seviyelerden alt seviyelere kadar Araplar bulunuyordu. Neticede İranlılar, bu dönemde, idari ve siyasi mertebelere ulaşamaz ve herhangi bir siyasi yetkiye sahip olamazlardı. Siyasetten uzaklaşmış İranlılar ise, bu dönemde kâtiplik, haraç dîvânı nezaretçisi gibi bilim ve kültür gerektiren işlere veya şiir, mûsiki alanlarında faaliyet gösteren alanlarda hizmet gösteriyorlardı. Bu durum Abbâsîler dönemine kadar devam etmiştir, Abbâsîler döneminde de İranlılar yavaş yavaş siyasete dâhil olmaya başladılar.<sup>137</sup>

Arapların haraç dîvânı ve kâtiplik işlemlerini İranlılara vermelerinin sebebi, bu tarz idari işlemlerde yetersiz olmalarından kaynaklanıyordu.

İran'ın batısında dîvân işlemlerinde Huccâc b. Yûsuf'un dönemine<sup>138</sup> kadar (H. 41-95)Farsçayı kullanmış ancak bu valinin döneminden sonra dîvânda Arapça kullanılmıştır. Doğuda ise H. 125 yılına kadar Farsça ve daha sonrası Arapça kullanılmıştır.<sup>139</sup>

İslam'ın doğuşuyla Arap hâkimler ve emirler dışında çok sayıda Arap kabileleri ve aileleri İran topraklarına göç ettiler. Bu göçün ana sebebi daha bayındır ve coğrafi şartları yaşama daha elverişli olan topraklarda yaşamaktı. Diğer sebep ise ordu kampları kurmak amacıyla Arap nüfusa olan ihtiyaçtı. Arap aileleri İran topraklarının neredeyse bütün köşelerine, özellikle İran'ın doğusunda yer alan şehirlere yerleşmişlerdi. Örneğin Kum<sup>140</sup> şehrindeki nüfusun çoğunu Araplar teşkil etmiştir. Bu şekilde şehirler ve kasabalara yerleşen Arap halkıyla birlikte İranlılar,

---

<sup>136</sup> İstisna olarak Gürcistan, Şirvan ve Maveraünnehir'in bazı bölgelerine atanan emirler İranlılardan seçilmişti. Bkz: Kâsım Toyserkânî, **Zebân-i Tâzî der Mîyân-i İraniyân**, Tahran, Sâzmân-i İntişârât ve Çâp-i Dâneşgâh-i Tahran, 1350 hş., s. 1. dpt.

<sup>137</sup> **A.e.**,s. 3-8.

<sup>138</sup> Emevî valisi. Bkz: İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es. Sekaff", **DİA**, C.XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 427-428.

<sup>139</sup> Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**,C.I, s. 307-308.

<sup>140</sup> İran'da dinî ve özellikle Şîf merkezlerinin en önde gelen şehirdir. Bkz: Marsel Bazın, "Kum", **DİA**, C.XXVI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 361-362.



Arap şiir ve mûsikisiyle yakından tanışmışlardır.<sup>141</sup> Bunun neticesinde Arap dilini öğrenmek İranlılar için daha kolay hale gelmiştir.

Siyasetten uzaklaşıp, orduda yer alamayan İranlıların bir kısmı İran'a yerleşen Araplardan, bir kısmı ise Arap topraklarına giderek Arap dilini ve alfabetini öğrenip, Arapça şiir söylemiş, edebi eserler meydana getirerek, Arapların seviyelerine ulaşmışlardır. Hatta bazı alanlarda onlardan daha güçlü hale gelmişlerdir. Genel bir deyişle İslam dünyasında kendilerine yer açmak çabasında olan İranlılar Arap dilini oldukça iyi öğrenmişlerdir.<sup>142</sup>

Bu dönemlerde Arap dilini bilmek, bu dili bilim ve edebiyatta kullanmak, toplumun üst seviyelerine mahsustu. Halkın konuştuğu dil, yine İran dilleri ve şiveleriydi. Bu dönemde Arapçayı kullanabilenlere Âlim deniyordu.<sup>143</sup>

“...Arap egemenliğinden henüz 100 sene geçmişken, hicri ikinci yüzyılın ortalarında (M.S. VIII. yy.) Orta Farsça dilinde (Pehlevîce) yazılmış birçok eser Farsçadan Arapçaya çevrildi. Bu dönemde Arapça bütün batı Asya ve kuzey Afrika ülkelerinde ortak ve uluslararası dilin yanı sıra edebiyatta hâkim dil haline gelmiştir. İran feodal toprak sahipleri Arap dilini öğrenmeye başladılar ve bu konuda Araplardan geri kalmadılar. Hicri ikinci ve dördüncü yüzyılları arasında ( M.S. VIII-X) Arap dilinde şiirler söyleyip manzum eserler ürettiler. İranlılar ve hatta anti Arap ve İran kültürü hareketine mensup olan vatansever İranlılar (Şuûbiyye<sup>144</sup>) Arap diliyle yazıyorlardı.”<sup>145</sup>

<sup>141</sup> Toyserkânî, **a.g.e.**, s. 13-14. Ayrıca: Muhammed Bâqer Hüseyinî, “Esbâb-ı Zuhûr-i Edeb-i Arap der Horasan”, **Kirman Şehit Bâhuner Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 15, Bahâr 1383, s. 43.

<sup>142</sup> **A.y.**

<sup>143</sup> Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, 1.c, s.310-311.

<sup>144</sup> Şuûbiyye, İslamiyet'ten sonra (Emevîler ve Abbâsîler döneminde) Arap olmayan Müslümanlar arasında başlayan ve Arapların ırkçılık davranışlarını reddeden Müslümanların hareketidir. İslamiyet'tin özünde ırkların önemi olmadan bütün insanların bir sayılmış olup ve bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de ayet bulunmasına karşın, Araplar tarafından aslen Arap olmayan Müslümanlar dışlanmıştır. Ayrıca bu yapılanlar İslam'ın eşitlik ilkesine aykırıdır. Şuûbiyyeler bu hakları almak adına ayaklandı. İranlıların öncülüğü ile başlatılan bu ayaklanma hiçbir milletin başka millettten üstün olmadığını ve Allah nezdinde üstünlüğün dindarlıkla ölçülmeyeceğini 49/Hucurat sûrenin 13'üncü âyetine “Ey insanlar! Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olandır”âyetiyle açık bir şekilde anlatılmıştır. Buna istinaden bu görüşü savunmaktadırlar. Bkz: Adem Apak, “Şuûbiyye”, **DİA**, C.XXXIX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 244-246. Ayrıca: Zebîhullah Safâ, **Târîh-i EdebiyyâtDer İran**, 5 c.,10. bs., Tahran, İntişârât-i Firdevs,1369 hş., C.I, s. 25-29.

Arap dilinin İran topraklarında bu denli yaygın ve etkili kullanılmasında bazı istisnalar mevcuttur. İran topraklarının batı kısmında H. VI. yy.'a kadar Pehlevî dili ve lehçeleri, bazı yerleşim yerlerindeki halk tarafından ve ayrıca Zerdüşti din adamları tarafından kullanılmaya devam ediliyordu. Pehlevî yazısı ile yazılmış kitaplar Müslümanlar tarafından incelenip bazı örnekleri de Arap diline çevriliyordu. Tam olarak bu yıllarda Avesta ile ilgili son derece önemli olan Pehlevî dilinde kitaplar ve risâleler yazılmıştı. Bu durum Moğol istilasına (M.S. XIII. yy.) kadar devam etmiştir.<sup>146</sup>

İranlıların, edebiyat ta dahil olmak üzere, tüm bilim dallarında, üç yüz seneye yakın sürede, Arap dilini kullanmaları, sonraki yüzyıllarda Farsçayı tekrar kullanmaya başladıklarında saf haliyle kullanamamalarına yol açmıştır. (Yeni dilden öğrenilmiş kelimeler, edebiyat ve felsefedeki yeni terimler, İslami düşüncelerin ifadesi için yeni ibareler tesbit edip, bunları bolca kullanacaklardı.)

## 2.2. Arap Dili Ve Edebiyatının İran'da Yaygınlaşmasının Önemli Etkenleri

1. Arap dili ve edebiyatının İranlılar arasında yaygınlaşmasındaki en önemli etkenlerden biri İslamiyet'i kabul eden İranlıların din diliydi. H. V. yy.'da (M.S. X. yy.) İran halkının çoğu Müslüman olmuşlardı.<sup>147</sup>

“ H. IV. yy.'ın sonlarında İranlıların çoğu İslamiyet'i kabul etmiş ve eski dinlerinden çıkmış olduklarını bilmekteyiz. Buna rağmen bu konuyu unutmamak lazım H. IV. yy.'ın sonları ve H. V. yy.'ın başlarında hala Zerdüştiler, Hristiyanlar ve diğer dinlerin mensuplarındangöz ardı edilmeyecek bir nüfus tamamen özgür bir şekilde İran'ın bazı

<sup>145</sup> İlya Pavlovich Petrushevsky, **İslâm der İran**, Çev. Kerîm-i Keşâverz, 7.bs., Tahran, İntişârât-i Peyâm, 1363 hş., s. 44.

<sup>146</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 147-148 .

<sup>147</sup> Bu tarihten önce İran'ın büyük şehirlerinde hala çok sayıda Zerdüştiler bulunuyordu, örneğin Gilan, Tabaristan, Fars ve kirman'da. Bkz: Petrushevsky , **a.g.e.**,s. 47.

bölgelerinde örneğin Fars, Hurasan, Mâverâünnehîr<sup>148</sup> ve Tabaristan'dadinî ayinlerini yerine getiriyorlardı. İran'da İslamiyet'in ömrüne eklendikçe halkın da İslam'a inançları güçlenip daha çok benimsiyorlardı. Öte yandan diğer dinlerden çıkanların sayısı artıyordu.”<sup>149</sup>

Kutsal kitabın yanı sıra, bütün dinî ibadetler, namaz ve dualar Arap dilindeydi. Müslümanların din ibadetlerini kusursuzca yerine getirmeleri için Arap diline aşina olmaları gerekirdi.

İslam'ın gelmesiyle beraber, din eğitimlerinin verilmesine başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm 'i ve yeni din'i en iyi anlamının yolu, Arap dilini bilmekten geçmekteydi. Bu ihtiyacı gidermek ve İranlıların İslam dünyasında geride kalmalarını engellemek amacıyla camiler ve eğitim alanları oluşturuluyor, hatta bazen tanınmış kişilerin evlerinde Arapça ve Kur'ân eğitimleri veriliyordu. Söz konusu meclislerde aynı zamanda Arap edebiyatı ve şiirlerin eğitimi de verilmekteydi.<sup>150</sup>

2. Diğer etken hâkim olan siyasi ve idari gücün bu dili kullanılmasıydı.

3. Arapçanın dil bakımından Pehlevî dilinden daha kolay ve daha kullanışlı olması.

İslam'ın doğuşu ve Arapların fetihleriyle birlikte, diğer dillerden Arapçaya, çok sayıda bilim dallarında kitapların, çevirileri yapıldı. Süryânîce, Yunanca, Hindistan ve İran dillerinden çevrilmiş kitaplar ve risâlelerin, Arap dilinin zenginleşip güçlenmesine son derece etksi olmuştu. Öte yandan bu tarihten önce İran'da kullanılan Pehlevî dili artık daha da güçlü hale gelen Arap diline kıyasla, literatür ve lügat açısından zayıf kaldığı ve öğrenilmesi daha zor olduğundan dolayı Arap dilinden geri kalmıştır.<sup>151</sup>

4. Arap dilini kullanıp bu dilde eserler ortaya koymak, bütün İslam âleminde muhatap ve itibar bulmanın yoluydu.

<sup>148</sup> Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgenin adıdır. Arapça olan bu ismin anlam ise nehrin diğer tarafında bulunan bölgedir. Bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehîr", **DİA**, C.XXVIII, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 177-180.

<sup>149</sup> Safâ, **Târîh-i Edebiyyât Der İran**, s. 42.

<sup>150</sup> Hüseyinî, **a.g.m.**, s.43.

<sup>151</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 144 .

5. İranlılar belli bir süre boyunca orduda ve hükümette faaliyet göstermekten uzaklaştırıldıklarından dolayı edebiyata yöneldiler. Dönemin edebi dili de Arap dili olduğundan bu dili en kusursuz şekilde öğrenmeleri icap edilmiştir.

### 2.3. Arapça Eser Yazan İranlı Yazar Ve Şairler

Arap dilinden Fars diline etkin bir biçimde kelime geçişleri, İran yazar ve şairlerin Arap dilini öğrendikten ve bu dilde eserler ürettikten sonra yaşandı. Arapça ile tamamen tanışan yazarlar, tekrar Fars dilini kullanmaya başladıklarında, yazılarında çok sayıda Arap kelimeleri de dâhil ettiler.<sup>152</sup>

İslam'ın ilk yılları, Emevîler<sup>153</sup> döneminden itibaren Arap büyükleri şiir sanatına önem verip şairlere saygı gösterdiler. Cahiliyet döneminden beri var olan şiir sevgisi ve şairleri besleme geleneği<sup>154</sup> İran topraklarında da varlığını sürdürdü. Öyle ki İslamiyet'in ilk yıllarında bilim ve kültür merkezlerinden ziyade, şiir ve mûsiki merkezleri faaliyetliydi. O tarihlerde bazı Müslüman ve zengin Arap aileleri, şiir meclislerinde şairlere karşı destekleyici olup onları bir araya getiriyorlardı.<sup>155</sup> Böylece şairler maddi açıdan da destek görüp büyüyebiliyorlardı.

Daha önce İranlılar Arap dili ve edebiyatını çeşitli sebeplerden dolayı farklı yollardan öğrenmiş, bütün sahalarda kullanmaya başlamışlardı. Bu konuda son derece başarılı olan ve bazen Arap asıllı yazar ve şairlerden daha güçlü eserler ortaya koyan, İranlı yazarlar ve şairler olmuştur. Bu eserler din bilimleri, tefsir ve hadisin yanı sıra edebiyat alanlarını kapsamaktaydı. Söz konusu yazarlar ve şairlerin sayısı Arap yazarları ile kıyaslanacak kadar çoktu.<sup>156</sup> Böylece Arap dünyasının şiir severliği ile İranlı şairlerinin yetenekleri bir araya gelmiştir.

<sup>152</sup> Hümâî İsfâhânî, **a.g.e.**, s. 42.

<sup>153</sup> Emevîler M.S. 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslam hanedanı olarak bilinmektedir. Bkz: İsmail Yiğit, "Emeviler", **DiA**, C.XI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 87-104.

<sup>154</sup> Emevî halifeleri her ne kadar görünüşte Müslüman gözükseler davranışlarında dinî kurallara bağlı değillerdi. Eğlence meclislerinde bulunuyorlar. Emevîler şiir ve mûsiki meclislerinde müştegil olan şahıslara çok değer veriyorlardı. Bazen bu şairler şiirlerinde ileri gidip eleştirilerde bulunuyorlardı ancak halifeler onlara duydukları saygıdan dolayı görmemezlikten gelip şairleri affediyorlardı. Bkz: Toyserkânî, **a.g.e.**, s. 25-26.

<sup>155</sup> **A.e.**, s.27-28.

<sup>156</sup> Nefîsî, **a.g.e.**, s. 17-18

Kaynaklarda Arap dilini kullanan ve sadece İran'ın batısında yer alan Müslüman ediplerin sayısının 120 kişiden fazla olduğu belirtilmektedir.<sup>157</sup> Bu şairler, Arap asıllı şairler ile birlikte hükümdarların buldukları yerlerde bulunup, dolaylı bir şekilde onların himayeleri altında şiirler yazmışlardır.

“İran'da şairleri desteklemek ve şiir severlik ile bilinen en ünlü kabilelerden biri, Muhalleb<sup>158</sup> ailesiydi. Muhallebler Abdülmelik b. Marvân<sup>159</sup> döneminde Haccâc tarafından Hurasan bölgesine vali olarak atanmışlardı. Bazı araştırmacılara göre Muhallebleri büyüklük ve sorumlulukları açısından Bermekîler'e<sup>160</sup> benzetmişler.”<sup>161</sup>

İlk etapta kendi anadillerini unutup, kolayca istila edilen başka bir milletin diline boyun eğiliyor gibi görünse de, tarihin diğer aşamalarında İranlıların, Arap dilinde eserler ortaya koyan acem şairleri sayesinde İslam âleminde itibar bulmalarına şahit olabiliriz.

“Bu dönemde Arap dilinde bu denli büyük şairlerin ortaya çıkmaları, İranlıların İslam dünyasında onur duymalarına sebep olmuştur... Bu durum İranlılara umut kaynağıydı.”<sup>162</sup>

Ayrıca bu süreç içinde İranlı şairlerinin tamamen Arap dili ile ilgilenmeleri, bu dilin ve edebiyatını ve daha önemlisi İslam dini ve kültürünün sahip olduğu edebiyatı anlamalarına gerekli olduğunu düşünüyoruz.

<sup>157</sup> Nâtil Hânlerî, **a.g.e.**, 1.c, s.309.

<sup>158</sup> Umman ve Bahreyn'a mensup hanedan. Bkz: (çevrimiçi), <http://www.wikifeqh.ir>, 29 Eylül 2017.

<sup>159</sup> Emevî döneminin halifelerindendir. Bkz: , Hakkı Dursun Yıldız, “Abdülmelik b. Mervân”, **DİA**, C.I, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988, s. 266-270.

<sup>160</sup> Bermekîler, Abbâsîler döneminde üst siyasi makamlarda bulunan İranlı aile. Bkz: Hakkı Dursun Yıldız, “Bermekîler”, **DİA**, C.V, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 517-520.

<sup>161</sup> Toyserkânî, **a.g.e.**, s. 29.

<sup>162</sup> **A.e.**, s. 30.

Söz konusu yazarlar ve şairler, kendi eserlerini ortaya koydukları gibi, Fars dilinden Arap diline çok sayıda tarih, kültür, ahlak, bilim kitap ve risâleler çevirmişlerdir<sup>163</sup>

İslamiyet'in ilk asırlarında Arap dili farklı dallarda eserlere sahiptir. En çok bilinen bazı eserlerin isimleri şöyledir: Ziyâd A'acem, İbnü'l-Mukaffa', İsmâil b. Yesâr, Sîbeveyhi, Beşşâr b. Bürd.

### 2.3.1. Beşşâr b. Bürd (H. 95-167)

Aslen Tohâristan<sup>164</sup>lı ve doğuştan kör olan Arap dili şairiydi. Ailesi Araplar tarafından köle olarak Basra'ya getirildi. Kendisi bu bölgede dünyaya geldi. Küpe taktığından dolayı Şaire küpeli anlamına gelen Mura'as lakabı verildi.

Arap diline son derece hâkim olan Beşşâr ilk şiirini 10 yaşında iken yazmıştır. Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinin şairi, Beşşâr hiciv yazılarıyla bilinmektedir. Çocukluğunda zor şartlar altında yaşamasının nedenini, görme engelli olmasından kaynaklandığının sebep olduğu düşünülmektedir.<sup>165</sup>

Arap edebiyatında, Muhdeûn akımının kurucusu ve en güçlü şairi olarak bilinmektedir. Şiirlerinde o dönem Arap halkının yaşamı ve gündelik konularını sade bir biçimde ele almıştır. Arap dilinde İslam'dan önce ve sonraki dönemlerde en çok şiir yazan üç şairden biri olan, Beşşâr'ın şiirlerinin çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Bunun sebebiyse çok sayıda kişiyi bunlara dönemin diğer şairleri dâhil olmak üzere hicvetmesi, şiirlerinde Arap ırkını küçümsemesi ve tabii ki gayri Müslüm olan inanç ve düşüncelerini fazlasıyla şiirlerine yansıtması olmasıdır. Günümüzde şiirlerin ancak bir kısmını ihtiva eden dîvânı mevcuttur.

<sup>163</sup> Bahâr, a.g.e., C.I, s. 153-159 .

<sup>164</sup> Toharistan, Belh'in doğusunda Ceyhun'un güneyinde yer alan tarihi bölgedir. Bölgenin eski sakinleri Tohâr kaviminin adı yaşadıkları yere verilmiştir. Bkz: Hüseyin Salman, "Tohâristan", **DİA**, C.XLI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 214-215.

<sup>165</sup> Abulhasan Mukaddesî; Behrâm Ârmânî, "Avâmil-i Peydayiş-i Hicâ der Nezd-i Beşşâr b. Bürd", **Tahran Üniversitesi Adab-i Arap Dersigisi**, S. 2, Güz ve Kış 1388 hş., s.16-17.

Zerdüşt peygambere olan sevgisinden dolayı zındıklıkla suçlanmış olan şairin hayatı, inançları ve bu inancının açıkça şiirlerinde beyan etmesinden dolayı son bulmuştur.<sup>166</sup>

“...ve Beşşâr, zındıklık onun için bir çeşit şirinlik ve kendini gösterme yolu olarak bilirdi ve zındıklığa tezahür etmekten çekinmezdi... Beşşâr'ın açıkça belli ettiği düşüncelerden biri, ateşi aydınlığın çıkış yeri ve zındıklık ve Mecûs'un tanrısı olarak sayıp ve onu Müslümanların secde ettiği ve İnsan fetretinintabiati olan toprağa üstün tutmasıydı... Hatta ateşten yaratılmış Şeytan'ı topraktan yaratılmış insandan yüce sayardı. Bu tarz sözleri Müslümanların inançlarını aşağılama nitelikteydi ve bunlardan dolayı kendisini zındıklıkla suçladılar.”<sup>167</sup>

### 2.3.2. Sîbeveyhi (H.140-180)

Şiraz'da dünyaya gelmiştir, doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, doğum için 135-156 H. Ve ölümü için 180-194 hicri yılları arasında, çeşitli kaynaklarda geçmektedir. İranlı dilbilimci el-Kitâb kitabının yazarıdır. Sîbeveyhi Arap diline Sarf ve Nahiv yazan ve bu şekilde dil gramer kurallarına dair eser ortaya çıkaran ilk kişidir. Eserin temeli başka biri tarafından atılmasına rağmen kitap haline getiren ve tamamlayan kişi Sîbeveyhi olduğundan dolayı, eser onun adına kaydedilmiştir. Kendisi Arap dil biliminde son derece önem taşıyan isimlerden biridir.<sup>168</sup>

### 2.3.3. Ziyâd A'acem (ö. H. 100)

Arap dilinde şiir söyleyen ilk İran asıllı şair, olarak bilinen Ziyâd A'acem, tam adı ve doğum tarihi farklı kaynaklarda muhteliftir. Ancak bütün kaynaklarda künyesi Abu İmame ve lakabı A'acem olarak geçmektedir. Şaire A'acem lakabının takma

<sup>166</sup> Cemal Muhtar, “ Beşşâr b. Bürd”, **DiA**, C.VI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 8-9.

<sup>167</sup> Zerrînkûb, **a.g.e.**, s. 271.

<sup>168</sup> Bkz: M. Reşit Özbalıkçı, “Sîbeveyhi”, **DiA**, C.XXXVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 130-134, Ayric: Rezâ Zâdeh Şafak, **a.g.e.**, s. 31.

sebebi ise, diğer İranlılarda olduğu gibi Arap dilinde olan bazı sesleri<sup>169</sup> doğru telaffuz edememesidir. Ziyâd İsfahan ve Hurasan şehirlerinde yaşamıştır. Arapçayı fasih bir şekilde konuşamamasının yanı sıra peltek olan şair bu durumlara rağmen döneminde en bilinen şairler arasındaydı.<sup>170</sup>

Ziyâd A'acem, Arap şairi Ferezdak<sup>171</sup> ile aynı dönemde yaşamıştır. Karşılıklı hiciv şiirleri söylemişlerdir. Hiciv konusunda son derece sivri kalemi olan Ziyâd A'acem üslup bakımından Arapların hicivleriyle son derece benzemektedir.<sup>172</sup>

İranlı şair, şiirlerinde Muhalleb ailesinden Muhalleb bin Mugayra ve Muhalleb b. Ebi Safra'yı medh etmiştir. Medih şiirlerinden ötürü bu aileden maddi destek ve itibar görmüştür.<sup>173</sup> Hiciv ve Medih dışında Mersiye yazan şairin bu türde en bilinen şiiri Muhalleb b. Mugayra için yazdığı mersiyesidir.

“Ziyâd A'acem, H. 82 yılında vefat eden Muhalleb b. Mugayra hakkında yazdığı mersiye Arap eleştirmenlere göre bilinen en iyi ve en fasih mersiye kasidelerindedir.”<sup>174</sup>

#### 2.3.4. İbnü'l-Mukaffa' ( H.106-142)

Asıl adı Rûzbih olan İran asıllı ve Zerdüşti bir aileden gelen edip, İslamiyet'e geçtikten sonra kendisine Abdullah b. Mukaffa' adını vermiştir. Kaynaklarda yer alan doğum yeri ve tarihiyle ilgili bilgiler farklıdır. Bazı rivayetlere göre İran Hûzistan<sup>175</sup> bölgesinde doğmuştur ancak Irak'ta doğduğuna dair de bilgiler vardır. Doğum ve ölüm tarihilerini, çeşitli bilgileri göz önünde bulundurarak muhtemelen H.106-142 (M. 724-759) yıllarıdır. Babasının asıl adı ise Dâdeveyh 'dir. Fakat kendisine verilen vergi tahsil görevi sırasında halktan fazla vergi aldığı ve görevine ihanet ettiğinden dolayı Haccac tarafından sorgulanıp işkence görmüştür. İşkenceden ötürü eli sakat

<sup>169</sup> ع ، ص ، ض vs.

<sup>170</sup> Toyserkânî, **a.g.e.**, s. 31-32.

<sup>171</sup> Emevîler döneminde Arap Hiciv şairi. Bkz: Ali Şakir Ergin, “ Ferezdak”, **DİA**, C.XII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 373-375.

<sup>172</sup> Ekber Behrûz, “Ziyâd A'acem”, **Tebriz Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 119, Son bahar-Kış 1355 hş., s.416-418.

<sup>173</sup> Toyserkânî, **a.g.e.**, s. 32. Ayrıca: Behrûz, **a.g.m.**, s. 420.

<sup>174</sup> Behrûz, **a.g.m.**, s. 423.

<sup>175</sup> İran hudutları içinde güneybatıda yer alan eyalet. Bkz: Recep Uslu, “ Hûzistan”, **DİA**, C.XVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 436-439.



kalınca Mukaffa' (Arapçada eli büzülmüş ve çolak anlamında) lakabını kendisine takmışlardır. Mukaffi olarak da geçen lakabının nedeni ise bir çeşit sepet yapıp satmasındandır. Abbâsî halifesi Mansûr'a<sup>176</sup> yazdığı ihanet dolu bir mektup nedeniyle<sup>177</sup> halife katledilmesini emretmiştir. H. 143 veya 145 (M. 760 veya 762) yılında Basra'da öldürülmüştür.<sup>178</sup>

İbnü'l-Mukaffa' ilk başta babasının mesleği olan kâtiplik ile başlamış ancak dönemin kültür merkezi Basra'da bulunduğu ve orada önemli şahsiyetlerin meclislerine katıldığından dolayı, Arap dilini üst düzeyde öğrenmiştir. Ayrıca Pehlevî dilinden Arapçaya kitapları çeviren ilk şahsiyettir.<sup>179</sup>

"İbnü'l-Mukaffa', Pehlevî dilinde yazılmış birçok eseri Arapçaya çevirmiştir. Ayrıca kendisine ait edebiyat ve bilim konulu eserler de ortaya koymuştur. Tercümelerinin en önemlileri biri Kelîle ve Dimne, günümüze kadar Arap edebiyatında var olan en güçlü eserlerdendir. Diğeri ise İnan Şahları Tarihi veya Hudâyname<sup>180</sup> kitabıdır. Maalesef ki bu kitap Pehlevî dilinde olan orijinali gibi günümüze kadar geçmemiştir ve sadece bazı kısımları Tarih kitaplarında geçmektedir."<sup>181</sup>

İbnü'l-Mukaffa'nın Fars dilinden çevirdiği kitaplar; Kelîle, Dime ve Hudâyname 'dir. Bunun dışında tarih ve destan konulu başka eserler de çevirmiştir. Yazarın çevirileri dışında Arap dilinde kendi telifleri de mevcuttur. Örneğin: Al-

<sup>176</sup> Abbasî halifesidir( M. 754-775). Bkz: Nahide Bozkurt, "Mansûr", **DİA**, C.XXVIII, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 5-6.

<sup>177</sup> Ölüm nedeni olarak başka bir kaynakta, edibin Mani dinine mensup olduğu ve bu dine ait düşünceleri Kelîle ve Dimne kitabına eklediğini ve bu sebeple halifenin kendisini en acımasız şekilde öldürülmesine emrettiği geçmektedir.Bkz: Farivar, **a.g.e.**, s. 54. İbnü'l-Mukaffa' zındıklardan olsaydı bile, açık görüşlü olması ve zındıklığı bir nevi zarafet ve terbiye olarak sayan zındıklardan değildi ve bu sebepten dolayı Beşşâr b. Bürd ve Eban b. Abdülhamid kadar zındıklığa tezahür etmiyordu. Oysa o, bilimsel ve edebi risâle ve kitapları çevirme yolu ile Müslümanları yeni görüşlerle tanıştırmaya çalışıyordu ve onları kendi görüşleri hakkında şüphe gözüyle bakmaları istemekteydi." bkz: Zerrînkûb, **a.g.e.**, s. 269-270.

<sup>178</sup> Hüsseyin Ali Beygî, "İbnü'l-Mukaffa'", **Kitâb-ı Mâh Târîh ve Coğrafya**, S. 125, 1387 hş., s.84-85.. Ve ayrıca: İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa'", **DİA**, C.XXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 130.

<sup>179</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 154 .

<sup>180</sup> Arapça adı Siyerü Mülûki'l-Acem, Pehlevî adı Hûtâynamek olan ve antik dönemden itibaren İran şahların destanlarını barındıran efsane nitelikli tarih kitabıdır, kitabın asıl dili Pehlevîcedir. Bkz: Tahsin Yazıcı, "Destan", **DİA**, C.IX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 207.

<sup>181</sup> Rezâ Zâdeh Şafak, **a.g.e.**,s. 30-31.

Yatima, El-Adabü'l-Kebîr, El-Adabü'l-Sağîr.<sup>182</sup>İbnü'l-Mukaffa' eserlerindeki anlatım üsluplarıyla Arap diline yeni ifadeler kazandırmış.

“...Arap diline yeni lûgat ve ıstılahlar getirmiştir... Yazarın eserlerinden El-Adabü'l-Kebîr ve El-Adabü'l-Sağîr Arapça fasih eserlerinden sayılmaktadır.”<sup>183</sup>

### 2.3.5. İsmâil b. Yesâr (ö. H. 110)

İsmâil b. Yesâr, aslen İran'ın Azerbaycan bölgesi halkından olup şairlerle dolu bir aileden gelmiştir. Babası ve kardeşleri şair oldukları gibi kendisinden sonra gelen oğlu ve torunu da şairdir. Doğum tarihi tahminen İslamiyet'in ilk yıllarına dayanmaktadır. Uzun süre yaşadığına dair bilgiler mevcuttur. Ölüm tarihi net bilinmemekte birlikte muhtemelen hicri takvimin 110. Yılına den gelmektedir.<sup>184</sup>“Pek çok yaşayıp, devleti Emevî'nin evahirine kadar bu hayatta bulunmuştur.”<sup>185</sup>

Lakabı Nesâî olarak geçmektedir, sebebi ise asıl mesleğinin gelin çeyizi satışı veya düğün merasimleri için yemek yapıp sattığından olabilir. Başkaca ihtimal babaları aslen İran'da olan iki Nesa şehirlerden birine mensup olmasından dolayıdır.<sup>186</sup>

Zübeyr<sup>187</sup> ailesine bağlı olan şair, Arapça olan şiirlerinde hoş bir üsluba sahipti. Aynı zamanda akıcı ifadeleri vardı. Şiirlerinde Arap vezinleri ve ıstılahlarını kullanmasına rağmen düşünce ve anlam açısından Fars edebiyatına bağlı kalmıştır.

<sup>182</sup> Durmuş, **a.g.ma.**, s. 132-133. Yazarın kendi eseri olarak belirttiğimiz bu üç eser Bahâr'ın Sebksînâsî kitabında İbnü'l-Mukaffa'nın çevirileri arasında geçmektedir. Ancak aynı sayfadaki dipnotta Bahâr şu ifadeye yer vermiştir: “Bu kitap ve sonraki kitap büyük ihtimalle İbnü'l-Mukaffa'nın kendi telifleridir” Bkz: Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 157, dpt.

<sup>183</sup> Hüseyin Ferîver, **Târîh-i Edebiyyât-i İran ve Târîh-i Şuârâ**, 10. bs., y.y., Çâp-i Ettlâât, 1341 hş., s. 54.

<sup>184</sup> Ekber Behrûz, “İsmâil b. Yesâr” , **Tebriz Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 120, 1355 hş., s. 547-548.

<sup>185</sup> Şemseddin Sâmî, **Kamus'ul A'lam**, 6 c., İstanbul, Mihran Matbaası, 1889, C.II, s. 947.

<sup>186</sup> Toyserkânî, **a.g.e.**, s. 32. Ayrıca: **a.y.**, dpt.

<sup>187</sup> Hz. Peygamberin sahâbîlerinden biri olan Zübeyr b. Avvâm'ın çocukları ve ailesidir. Bkz: Mehmet Efendioğlu, “Zübeyr b. Avvâm”, **DİA**, C.XXXXIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 522-524.

Medih dışında mersiyeler yazmıştır. Mersiyelerden biri kendi kardeşinin vefatı üzerindedir.<sup>188</sup>

Abdülmelik b. Mervân hükümete geçtikten sonra kendisini ve ondan sonraki Emevî hükümdarlarını methetmiştir. Arap hükümdarlarına yakın olduğu halde, şiirlerinde İranlı olduğunu ve bununla iftihar ettiğini dile getirmiştir. Kendi ırkının Arap ırkından üstünlüğünü dile getirdiği şiirlerinden dolayı zaman zaman hükümdarların gazabına uğramıştır.<sup>189</sup>



---

<sup>188</sup> Behrûz, "İsmail b. Yesâr", s. 549-553. Ayrıca : Toyserkânî, **a.g.e.**, s. 33-36

<sup>189</sup> **A.y.**, ayrıca şiirlerin bazı örnekleri için Bkz : **a.y.**

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### İRAN EDEBİYATINDA İSLAM VEKUR'ÂN-I KERİM'İN ETKİSİ

#### 3.1. Kur'ân-ı Kerîm'i Tanıma Ve Benimseme

Allah Teâlâ şöyle buyurmuş:

”يَمْخُورُ اللَّهُ مَا يَسَاءُ وَيُنْبِتُ ۖ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ“<sup>190</sup>

Bu âyetten istinaden Mevlânâ Mesnevî'de der ki:

بحر معنی عنده أم الكتاب“<sup>191</sup>

”حرف ظرف آمد درو معنی چو آب“

*Harf zarfa benzer, mana ise onun içinde konulan su gibidir, Manâ denizi ise Allah'ın nezdinde olan ümmü'l-kitap'tır.*

Kur'ân-ı Kerîm İslamiyet'in özü olarak kabul edilir. Yeryüzünde ki bütün Müslümanların kutsal kitabı olup, kültür ve edebi açıdan da oldukça zengindir. İslamiyet'in doğuşu ve Arap ordusunun İran topraklarını ele geçirmesiyle İranlılar kutsal kitapla tanışmıştır. İranlılar İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren Arap dilini öğrenmiş, geniş bir alanda kullanmaya başlamışlardır. Bu yıllarda Kur'ân bilimi dönemin en önemli bilim dalıdır. Ve bu bilim dalına mensup kişilere Kurrâ<sup>192</sup> adı verilmiştir. Günümüzde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm bilimi ve dalları oluşmamaktaydı. Kurrâlar tek din alimleriydi. Ve bunların büyük bir kısmı İranlılardan oluşuyordu.<sup>193</sup> İranlıların Kurrâlar arasında yer almaları, İslamiyet'i derin bir şekilde anlamalarına yardımcı olmuştur.

<sup>190</sup> (13/Rad-39) Meâli: “Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır.”

<sup>191</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, **Nesr ve Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf**, Çev.Tevfik Subhânî, 5 c.,Tahran, Sâzmân-i Çâp ve Entesârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî,1371 hş., C.I, s. 114.

<sup>192</sup> قراء, lügat anlamı çok fazla Kur'ân okuyan kişi demektir. Bkz: Mustafa Öz, “Kurrâ”, **DiA**, C.XXVI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 445-446.

<sup>193</sup> Toyserkânî, **a.g.e.**,s. 38-39.

Genel itibarı ile, her millette olduğu gibi edebi yazarlar, eserlerinde kendi düşünce ve hayat felsefelerini vurgululayıp, bunları aks etmek istemişlerdir. İslam'dan sonra ki Müslüman İran yazarları da, bu kaide dışına çıkmamışlardır. Müslümanlar tarafından şüphesiz kabul edilen ilahî kitap Kur'ân-ı Kerîm doğrultusunda, düşünce ve felsefe, dinî ahlaki kural ve tanımları, edebiyat yolu ile dile getirmek istemeleri en doğal haklarıdır.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm, İran hudutları dışında diğer Müslüman toplulukları arasında da günümüze kadar dinî açıdan en itibarlı merci olarak bilindi, bu duruma tabii olarak şairler ve yazarlar eserlerine itibar kazandırmak adına olabildikçe Kur'ân'dan faydalanmışlardır. Bu yolda Kur'ân-ı Kerîmin edebi açıdan son derece zengin olması, derin felsefe taşıması ve içinde barındırdığı tarihi hikâyelere yeni anlamlar kazandırmasını da göz önünde bulundurduğumuz takdirde, bu etkinin kaçınılmaz olduğuna kanaat getirebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'in Fars dili ve edebiyatı üzerindeki etkisi hemen hemen İslamiyet'in doğuşu ile başlamış olup günümüze kadar devam etmektedir. Klasik eserlerden çağdaş edebiyata kadar söz konusu etki ve alıntılar görülmektedir.

Bir yandan Kur'ân-ı Kerîm'in her âyetinde gizli olan derin manaların sayfalarca anlatılabilir nitelikte olması, öte yandan İranlı edebiyatçıların söz sanatında olan ustalıkları bir araya gelince dev eserler ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Arapların İran topraklarına ayak basmalarının ilk yıllarında İranlılar tarafından Arapçanın kullanımı kısmen zoraki sebeplerden olsa da, Farsçayı kullanmaya geri döndüklerinde Arapça kelimeler ile anlatım zorlukları yaşamışlardır. Buna rağmen İran şairleri İslamiyet'in onlara armağan ettiği kültür ve felsefeyi son derece ustalıkla kullanmışlardır.

İranlı edebiyatçılarının İslamiyet'in başlangıcından itibaren tamamen Arap dilini kullanmaları, bu dille yakın temasta bulunmaları, daha sonraki yüzyıllarda doğacak diğer edebiyatçıların Kur'ân-ı Kerîm'in felsefi ve edebi yönünü derinden anlamalarına katkı sağlamıştır.

İslamiyet'in doğuşu ve Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesi ile İran edebiyatında ortaya çıkan yenilikleri iki ana grupta değerlendirebiliriz: Bunlardan ilki, lügat sahasındaki yenilik, diğeri ise düşüncedeki yeniliktir. Bu iki unsur bir araya gelerek edebiyatta devrim gerçekleşmiştir.

Fars diline, Arap dilinden lügat ve kelimelerin ister muarreb, ister saf halde geçmesi daha önce değindiğimiz gibi, pek tabii halde gerçekleşmiştir. Bu durum Fars dilini zayıflatmadığı gibi daha güç kazandırmıştır. Ancak hicri beşinci yüzyıldan sonra, Fars ediplerinin eserlerinde, yabancı kelimeleri kullanmaları, bunun yanı sıra Arap yazarları taklit etmede ifrata kaçmaları söz konusu olmuştur. İlk başta dâhil olan ve kullanıma geçen kelimelerin, saf Farsça kelimelere oranla, yalnızca yüzde beş iken, müteakip üç asır boyunca, tedricen yüzde seksenlere ulaşmıştır.

Burada, bu denli etkileşim altında kalınmasının, Kur'ân-ı Kerîm'in zengin kelime haznesi olması ve bu kelimelerin bir kısmının İranlılar için yabancı gelmemesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Kur'ân-ı Kerîm ve İslam üzerinde yapılan çoğu araştırmalarda, tam istenilen noktaya gelmekte zorluk çekmemizin asıl nedeni, araştırmalarımızın dolaysız bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i incelemek ve üzerine durmak yerine, genelde ilahî kitap hakkında yazılan diğer kitaplar ve tefsirlerin, üzerinden yol almamızdan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Hâlbuki İslam kültürünün, milletler arasında olan yerini kavramak adına, her adımdan önce Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona kadar her kelimesi üzerinde durmak ve her ibaresini incelemek gerekmektedir. Bunun için ilk adımın da Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kelimelere ve diline dikkat etmek gerekmektedir. Burada kelimelerin hangi anlamları taşıyabileceğini, köklerini ve kitapta yer alma sebeplerini kavramadan, bu alanda bir sonuca varmak mümkün olmayacaktır.

Örneğin Âyet (آية) kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan her tümcesine âyet denilmekte, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in içinde nesnelere yani Allah'ın yarattıklarına alamet anlamını taşıyan âyet denilmiştir:

«لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى»<sup>194</sup>

Bu sahada bize yardımcı olacak oldukça değerli bir derleme eser olan El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l Kur'âni'l-Kerîm kitabıdır. Burada kutsal kitapta geçen kelimeler âyetleriyle birlikte muntazam bir şekilde sıralanmıştır.

«İslamiyet'in doğuda Asya'nın en uç noktasından Batıda Avrupa'nın ortasına kadar yayılmasıyla beraber birçok bilim insanı ve araştırmacı Kur'ân-ı Kerîm üzerinde düşünmektedirler. Bu araştırmacılar Kur'ân-ı Kerîmâyetleri hakkında çeşitli yazıları kaleme

<sup>194</sup> (53/Necm-18) Meâli: «Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü.»

almışlardır. Günümüze kadar Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerine hızlı ve kolayca ulaşabilmemiz için yardım amaçlı yazılıp basılan başlıca kitaplardan Alman yazar Flügel'in<sup>195</sup> yazdığı "Nucümü'l Furkan fi Etrafi'l Kur'ân" kitabını örnek verebiliriz. Bu kitap 1842 yılında basılmıştır. Mısırlı Müslüman bilim adamı Mehmet Fuad Abdülbaki söz konusu kitabı inceleyerek üzerinden "El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l Kur'âni'l-Kerîm" kitabını kaleme almıştır. İçindeki hataları kendi ehli fen ve araştırmacı arkadaşlarıyla paylaşmış ve bu hataları düzeltmeye himmet etmiştir ki bu konu hakkında "Kelemetü'l Vazeü'l Mu'cem" sayfasında bilgi vermiştir.<sup>196</sup>

El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l Kur'âni'l-Kerîm kitabından anlaşıldığı üzere Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kelime sayısının 2000'den fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakama birçoğu müştak kelime dâhil değildir. Araştırmamız süresince kelimelerin hangi âyette, hangi sûrede ve kaç defa geçtiği hakkında bilgi verdiğimiz yerlerde, bu değerli kitaba referans vereceğiz.

### 3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Kökü Farsça Olan Muarreb Kelimeler

Bu başlık altında kutsal kitapta kökü Farsça olan kelimeleri araştırırken, özellikle dört kaynaktan sıkça yararlandık. Bunların ilki el-Mu'arreb<sup>197</sup> çevrilmemiş orijinal dilde Arapça, ikincisi Düstûru'l Ahevan<sup>198</sup>, üçüncüsü The Forein Vocabulary

<sup>195</sup> Gustav Leberecht FLÜGEL, Alman Şarkiyatçı. Bkz: Ali Murat Yel, "Flügel, Gustav Leberecht", **DİA**, C.XIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 165-166.

<sup>196</sup> Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 2. bs., Tahran, İntişârât-i İslâmî, 1374 hş., önsöz s.-.

<sup>197</sup> El-Mu'arreb sözcük kitabı Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî (M. 1074-1144 ) tarafından yazılmıştır. Eserin konusu Arap diline yabancı dillerden geçip muarreb olmuş kelimelerdir. Kelimeler alfabetik sırayla geçmiştir, bazen örneklerde rastlanan diğer yabancı muarreb kelime varsa alfabe sıralamasına bakılmaksızın açıklaması getirilmiştir. Bkz: Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, **El-Mu'arreb**, Haz. Halîl Ümrân el-Mansûr, Beyrut, Dâru'l-Kitâb al-İlmîyyah, 1998. Ayrıca: Hüseyin Elmalî, "el-Muarreb", **DİA**, C.XXX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005, s. 327.

<sup>198</sup> Düstûru'l Ahevan, Hindistanlı Gâzi Hân Bedir Muhammed Dehhâr tarafından 14. Miladi yüzyılda kaleme alınan ve günümüzde iki cilt şeklinde basılmış sözlük türü eserdir. Elimizdeki kitap, eserin iki yazma nüshası üzerinden hazırlanmıştır. İlk cilt Arapça-Farsça, ikinci cildi ise Farsça-Arapça şeklindedir. Müellif, bu kitap dışında Farsça-Farsça olan başkaca bir eseri vardır (Edatü'l Fuzela); bu eser Hindistan'da yazılmış ilk lügat risâlelerindedir. Bkz: Gâzi Hân Bedir Muhammed Dehhâr, **Destûru'l-Ahevan**, Haz. Sa 'îd-i

of The Qur'an<sup>199</sup> farsça çevirisi. Dördüncüsü ise AddayŞer<sup>200</sup> tarafından kaleme alınmış, muarreb Farsça kelime eserleridir. Bu eserlerin Farsça çevirisinden yaralandık.

"Beklendiği gibi, yeni araştırmacılar Müslüman araştırmacılardan çok daha fazla Kur'ân-ı Kerîm'de yabancı kökenli kelimeler bulmuşlar. Miladi altıncı yüzyılda Arabistan her taraftan kendisinden üstün olan medeniyet ve kültürlerle çevrilmişti: Doğu Roma İmparatorluğu, İran ve Habeşistan bölgenin bereketli topraklarının çoğuna hâkimlerdi ve güçlü dinî hareketleri, ister Hristiyanlık ister Yahudi dini, Hz. Muhammed'in doğduğu yıllarda Arabistan yarım adasında gündemdedi. İslam dini peygamber efendinin Kur'ân-ı Kerîm'de defalarca anlattığı gibi, Araplar için tamamen yepyeni bir durumdu. Bu durumdan ötürü Kur'ân-ı Kerîm'in tefekkür ve düşüncelerini beyanda bulunması için Arap dilinde olan yerli kelimelerin yeterli olması imkânsızdı. Bu nedenle, tek açık ve yalın yol, başka dillerden gerekli ve zaruri olan kelime ve istilahları ödünç almaktı. Aslında söz konusu kelime ve istilahların büyük bir bölümü kullanıma hazırды, şöyle ki İslamiyet'ten önce, bir kısmı Hristiyanlığı kabul etmiş bazı Arap kavimler aracılığıyla, ikinci kısmı Yahudiler, Hristiyanlar ve

---

Necefi Esedullâhî, 2 c., Tahran, İntişârât-i Bünyâd-i Ferheng-i İran ,1350 hş., 1. C.Musahhîh mukaddemesi.

<sup>199</sup>Kur'ân ilimleri uzmanı olan Arthur Jeffery (1892-1959) eseridir. Kitap Kur'ân-ı Kerîm'de geçen yabancı kelimeler üzerinde hazırlanmıştır. Alfabetik sıralamaya göre kelimeler geçmektedir. Bu eser ilk olarak 1938 yılında basılmıştır. Jeffery bu kitap dışında Kur'ân ve İslam ilimleri hakkında başkaca eserlere de sahip olmakla birlikte batılı Arap dili ve Sami dilleri uzmanların en bilinen isimlerinden biridir. Bkz.: .Arthur Jeffery , **Vâjehâ-yi Dañîl der Kur'ân-ı Mecîd**, Çev. Ferîdûn Bedreî, Tahran, Tûs,1386 hş. Ayrıca: Rıza Kurtuluş , "Jeffery,Arthur", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 578-579.

<sup>200</sup>Adday Şer (1867-1915) kökeni Asurlardan olan Siirt Keldani Katolik Kilisesinin başpiskoposuydu. Addai Şer, Kerkûk bölgesinde Şaklava köyünde Hristiyan bir ailede dünyaya gelmiştir. Genç yaşta Fransızca, Keldani dili, Latince, Arapça ve Türkçeyi öğrenmiştir. 1889'dan sonra Farsça, İbrânîce, Yunanca, Kürtçe, Almanca ve İngilizceyi öğrenmeye başlamıştır. Siirt Kilisesinde başpiskopos makamında iken Avrupa'yı sık ziyaret etme fırsatını bulup araştırmalarını daha geniş kapsamda devam ettirmiştir. Bu sırada Siirt'te kitap çeşidi açısından zengin bir kütüphane yapmıştır. Bu kütüphane birinci dünya savaşı sırasında zarar görmüştür. Söz konusu savaşlar ve olayları ile alakalı kendisi Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilip katledilmiştir. Addai Şer eserlerini Keldani dili, Arapça ve Fransız dilinde yazmıştır. Bizim yararlandığımız eser ise Şer'in diğer eserlerinden farklı olarak Fars dili üzerinde bir araştırmadır.Aynı zamanda diğer eserlerine kıyasla daha muteberdir ve kendisinin en bilindik eseridir. Kitabın orijinal adı **الالفاظ الفارسيه في المعربه** dir. Eser bir çeşit sözlük niteliğindedir, Arap diline girmiş Farsça kelimelerin alfabetik sıralamaları ile verilmiştir. Kelimelerin altında genelde varsa aynı kökten diğer dillerdeki karşılıklarına değinilmiştir. Kitap ile ilgili çalışmalarını 1897 yılında başlamıştır. Kitabın basımı Beyrut'ta 1908 yılında gerçekleşmiştir. Bkz: Âzertâş Âzernûş, "Adday Şer", **Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî**, c.7, Tahran,Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî Merkezi, 1365 hş., s. 383-385.



İranlılarla olan ticari münasebetler yoluyla ve üçüncü kısım ise bu mezheplere yakınlık duyan araştırmacılar tarafından Arap diline girmiştir.”<sup>201</sup>

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’in dili için bu âyetleri göndermiştir:

“وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ”

“إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ”<sup>202</sup>

İlahî kitabın anlaşılabilmesi için Arapça gönderildiği belirtilmiştir, ancak bu âyetlerin anlamı, Kur’ân’da var olan muarreb kelimelerin varlığını reddetmemektedir. Zira söz konusu muarreb kelimelerin çoğu, İslamiyet’ten önce Arap halkı arasında kullanılıyordu. Eski din bilimcilerine göre, Arapça asıllı olmayan kelimelerin, ilahî kitapta geçmesi konusunda, özellikle Kur’ân’da geçen ve bir örneğini yukarıda verdiğimiz âyetlere istinaden, söz konusu bile değilken, daha sonraki asırlarda ve günümüzde, bu konu araştırılmaya açık hale gelmiştir. Günümüz dil bilimcilerine göre Kur’ân-ı Kerîm Allah-ı Teâlâ’nın son kitabı olduğundan, içerisinde diğer dillerden bazı kelimelerin olması gayet tabii bir durum olduğu gibi, bu sayıda yabancı kelime, hiçbir şekilde Kur’ân-ı Kerîm’i gayri Arapça veya anlaşılmaz hale getirmemektedir. İslamda, Kur’ân-ı Kerîm diğer dinlerin örneğin Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ’nın tek tanrı, yani Allah tarafından getirdikleri dinlerin devamı ve en kapsamlı din olarak bilinmektedir. Aynı zamanda bütün bilim dallarına ait bilgileri içermektedir. Bu durumda Arapça dışında kelimelerin varlığı doğal olarak görülmemektedir. Araplar, komşu halk ve ülkeler ile ticaret ve seyahattenlerde bulunmaları sebebi ile irtibat halindeydiler. Bu sayede yeni diller ile tanıştılar. Bu durum yeryüzündeki hemen hemen bütün uygar toplumlar için geçerlidir. Aynı etkiyi İranlıların Arap topluluklarında da görmekteyiz. Arap halkı bu yol ile Ârâmî dilinden Fars diline kadar birçok dilden etkilenmişlerdir.<sup>203</sup>

<sup>201</sup> Jeffery, a.g.e., s.92-93.

<sup>202</sup> (43/Zuhruf-2-3) Meâli: “Apaçık Kitab’a andolsun ki, iyice anlayasınız diye biz, onu Arapça bir Kur’ân yaptık”

<sup>203</sup> Jeffery, a.g.e.,s. 57-65.

“... Peki, bu durumda Kur’ân’ı nasıl Mübin Kur’ân olarak kabul edebiliriz. Bu düşünceyi savunanların açıklaması ise Süyûtî’nin<sup>204</sup> belirttiği gibi şu şekildedir: “Kur’ân’da yer alan birkaç yabancı kelime, onu gayrı Arapça bir Kur’ân yapmaz, Farsça bir kasidede olan Arapça kelimelerin o kasideyi gayrı Farsça yapmadığı gibi.” Her halükarda “Mübin Arapça” ibaresi Kur’ân’ı Kerîm’in tümüne değinmektedir tek tek kelimelerine değil. Süyûtî’nin bulduğu bir merci ’ye göre nakışlı ipek kumaşı anlamında İstebrak ve Sündüs, pahalı baharatlar olan Zencefil ve Musk ve Seradik ve Ebarik ve benzeri kelimelerin, Kur’ân’da pahalı ve uygar eşyaların tanımı için kullanılması Kur’ân-ı Kerîm’in yüceliğinin göstergesidir. Zira Kur’ân insanlar için en iyi konulardan ve varlıklardan bahsetmektedir dolayısıyla sadece cahiliye dönemi Arapların kaba kültürüne kısıtlı kalamazdı... Bu sebepten dolayı Kur’ân-ı Kerîm’in yeni ürün ve olayları anlatmak için yeni kelimeleri kullanması tabiidir.”<sup>205</sup>

Burada bahsettiğimiz kaynaklardan yola çıktığımızda 38 kelimeye ulaşabildik:

1. (استبرق) İstebrak, kalın ipek kumaşı anlamında Farsça kelimedir. Bu kelimenin ana Farsça şekli استبره dir, mu’arreb hali ise الاستبرق dir. Orta Farsçadan Arap diline geçen استبره Kelimesi ise kalın, dayanıklı, büyük anlamlarını taşıyan استبر kökünden bir lügattir.<sup>206</sup> İstebrek kelimesi Pehlevî dilindeki şekli ise Stawrak anlamı ise altın ile dokunmuş ipek kumaşı olarak geçmektedir.<sup>207</sup> İstebrak Kur’ân-ı Kerîm’de 4 kere, 4 sûrede geçmektedir.<sup>208</sup> Üç örneği şu şekildedir:

“عَالِيَهُمْ تِيَابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ ۖ وَحُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا”<sup>209</sup>

“مُنَكَّبِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ ۖ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٌ”<sup>210</sup>

“يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ”<sup>211</sup>

<sup>204</sup> Celâlüddîn Süyûtî, 15. yüzyıl Mısırlı İslam bilimci ve müfessir. Bkz: Salih Sabri Yavuz, “Süyûtî”, **DİA**, C.XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 202-204.

<sup>205</sup> Jeffery, **a.g.e.**, s. 66.

<sup>206</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**, s.14. Ayrıca: Jeffery, **a.g.e.**, s.116-117. Ayrıca: AddayŞer, **Vâjehâ-yi Fârsî Arabî Şode**, Çev. Seyyed Habîb Tebîbîyân, Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1386 hş., s.18.

<sup>207</sup> Behrâm Ferehveşi, **Ferheng-i Farsî be Pehlevî**, 3. bs., Tahran, Tahran Üniversitesi Yayınları, 1381 hş., s.28.

<sup>208</sup> Abdülbâkî, **a.g.e.**, s.150.

<sup>209</sup> (76/İnsan-21) Meâli: “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.”

<sup>210</sup> (55/Rahman-54) Meâli: “Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar. Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır.”

Bütün âyetlerde Cennetteki müminlerin kıyafetleri ve eşyalarını anlatmak amacıyla kullanılmıştır.

2. (ابريق) İbrik kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 1 kere, Vakıa sûresinde çoğul şekliyle geçmektedir.<sup>212</sup>

”بُكَوَابٍ وَأَبَارِيقٍ وَكُأْسٍ مِّنْ مَّعِينٍ“<sup>213</sup>

Cennetin vasfı hakkında olan âyette kullanılan اباريق kelimesinin kökü Abriz'den (آبريز) gelmektedir. Şu anlamında Ab ile dökmek anlamında Rihten mastarından Riz birleşimi su dökmek (koymak) için kullanılan nesne anlamındadır. Bu konuda uzun süreden beri dil bilimciler ve ediplerin büyük kısmı hem fikirdir.<sup>214</sup>

در خم تقی یابی آن باده نابی را<sup>215</sup>

”نوشد لب صدیقش ز اکواب و اباریقش“

*Dost dudağı sürahiler ve ibriklerden içiyor, saf şarabı (ilahî şarap) dindar küpte bulabilirsin.*

3. (برق) Kur'ân-ı Kerîm'de 6 kere, 5 sûrede geçmektedir.<sup>216</sup> Bu kelime Fars dilinden aslı بَرّه olarak Arapçaya geçiş yaptığı düşünülmektedir.<sup>217</sup>

”فَإِذَا بَرِقَ الْبَصْرُ“<sup>218</sup>

”وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ الْبُرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخَيِّبُ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۗ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ

يَعْقِلُونَ“<sup>219</sup>

<sup>211</sup> (44/Duhan -53) Meâli: İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar.

<sup>212</sup> Abdülbâkî, a.g.e., s.150.

<sup>213</sup> (56/Vakıa-18) Meâli: “sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri...”

<sup>214</sup> Cevâlîkî, a.g.e., s. 18. Ayrıca: Jeffery, a.g.e., s. 101-102. Ayrıca: Şer, a.g.e., s.14.

<sup>215</sup> Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyyat-ı Şems-i Tebrîzî**, Haz.Bedî'uzzemân Firûzânfer, 9. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1362 hş., G. 78, s.78.

<sup>216</sup> Abdülbâkî, a.g.e., s.150.

<sup>217</sup> Cevâlîkî, a.g.e., s.29.

<sup>218</sup> (75/Kiyame-7) Meâli: “Gözler kamaştığı”

<sup>219</sup> (30/Rum-24) Meâli: “Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.”

“أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ ۚ يَكَادُ سَنَا بَرْقُهُ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ”<sup>220</sup>

4.(برزخ) Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de 3 kere geçmektedir; Müminun, Furkan ve Rahman sûrelerinde.<sup>221</sup>

“وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا”<sup>222</sup>

“بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ”<sup>223</sup>

Yukarıdaki iki Âyette Berzah kelimesi, iki denizin arasındaki mani anlamında kullanılmış olup, Müminun sûresinde ahiretle ilgili ve diğer iki ifade için farklı bir anlamda kullanılmıştır.

“لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ ۚ كَلَّا ۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا ۚ وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ”<sup>224</sup>

Bu kelimenin Arapça kökü bulunamamış olup, yabancı bir dilden geldiği anlaşılmıştır. Kökü olarak da farklı düşünceler mevcuttur. Jeffery’e göre Berzah kelimesinin Fersah (فرسخ) veya Ferseng (فرسنگ) kelimelerinin muarrebı olma teorisi mantıklıdır. Zira Farsça da Ferseng kelimesi yol ölçme birimidir. Kur’ân-ı Kerîm’deki

<sup>220</sup> (24/Nur-43) Meâli: “Görmez misin ki Allah, bulutları sevk eder. Sonra, onları kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet yağmurun, onların arasından yağdığını görürsün. O, gökten, oradaki dağ (gibi bulut)lardan dolu indirir de onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de geri çevirir. Bu bulutların şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alacak.”

<sup>221</sup> Abdülbâkî, a.g.e.,s.150.

<sup>222</sup> (25/Furkan-53) Meâli: “O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.”

<sup>223</sup> (55/Rahman-20) Meâli: “(Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.”

<sup>224</sup> (23/Müminun-100) Meâli (99 ve 100): “Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.”

anlamı ile yani iki şeyin arasındaki aralık anlamı örtüşmektedir.<sup>225</sup> Bu dünya ile ahiret arasındaki yer, ölen kişi ahiret gününe kadar berzahta kalır.<sup>226</sup>

5.(برهان) Burhan kelimesi 8 kere, 7 sûrede geçmektedir.<sup>227</sup> Bu kelime Farsçada aşikâr, açık anlamında olan Pervehan (پروهان) lügatinden gelme ihtimali vardır.<sup>228</sup> Kur'ân-ı Kerîm'de delil, iddia, kanıt anlamında kullanılmıştır olup, Pervehan ile anlamsal ve harf dizimi son derece benzemektedir. Bu konuda karşı görüşler mevcuttur.<sup>229</sup>

”وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ ۖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ ۚ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ ۗ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا

الْمُخْلِصِينَ“<sup>230</sup>

”وَقَالُوا لَنْ نَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى ۚ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ“<sup>231</sup>

”اسئلكم يدك في جنبك تخرج بيضاء من غير سوء واضمم إليك جناحك من الرهب ۗ فذاتك برهانان من ربك إلى فرعون

وملئه ۗ إنهم كانوا قومًا فاسقين“<sup>232</sup>

6.(بنیان) Bunyan kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 7 kere, 5 sûrede geçmektedir.<sup>233</sup>

”وَكَذَلِكَ أَعْرَضْنَا عَنْهُمْ لِيَعْلَمُوا أَنْ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّعُونَ مِنْبَهُمْ أَمْرَهُمْ ۖ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ

بُنْيَانًا ۗ رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۚ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا“<sup>234</sup>

<sup>225</sup> Bkz: Jeffery, **a.g.e.**, s.138-139.

<sup>226</sup> Şer, **a.g.e.**, s.32.

<sup>227</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s.199.

<sup>228</sup> Bkz: Şer, **a.g.e.**, s. 36.

<sup>229</sup> Bkz: Jeffery, **a.g.e.**, s. 140.

<sup>230</sup> (12/Yusuf-24) Meâli: “Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.”

<sup>231</sup> (2/Bakara-111) Meâli: “Bir de; "Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek" dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.””

<sup>232</sup> (28/Kasas-32) Meâli: "Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.”

<sup>233</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s.173.

Âyetlerindeki anlamı Bina'dır. Bu kelimenin aslen Arap dilinden olmadığı konusunda çoğu dil bilimci hem fikirdir. Aynı şekilde Ârâmî dilinden alıntı olduğu ve bu dilden Orta Farsçaya geçtiği savunulmaktadır.<sup>235</sup> Ancak Hint- Avrupa dil ailesine mensup İngilizcede kemik anlamında Bone ve Farsçada temel ve kök anlamındaki Bon (بن) kelimelerini dikkate aldığımızda, Bunyan ve hatta bina (بناء) lügatlerinin bu kökten olma ve Fars dilinden Ârâmî diline geçiş yapmış olabileceğini gözardı edemeyiz.

7.(تتور)Kur'ân-ı Kerîm'de 2 kere, Hûd ve Müminun sûrelerinde geçmektedir.<sup>236</sup>

"حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَقلْنَا احمِلْ فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ ۚ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ"<sup>237</sup>

"فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَن اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِينَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ ۖ فَاسْلُكْ فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ ۗ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الدِّينِ ظَلَمُوا ۗ إِنَّهُمْ مُّعْرِضُونَ"<sup>238</sup>

Kur'ân-ı Kerîm'de tandır anlamında kullanılmış olup, bu kelimenin aslında Arapça olmadığını eski dil bilimcilerin görüşlerinden de anlayabiliriz. Bazılarına göre Arapça olan نور kelimesinden türetilme olasılığı geçersiz sayılmaktadır. Çoğunluğa göre bu kelime Farsçadır.<sup>239</sup>

<sup>234</sup> (18/Kehf-21) Meâli: "Böylece biz, (insanları) onların halinden haberdar ettik ki, Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler. Hani onlar (olayın mucizevi tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) aralarında onların durumunu tartışıyorlardı. (Bazıları), "Onların üstüne bir bina yapın, Rableri onların halini daha iyi bilir" dediler. Duruma hakim olanlar ise, "Üzerlerine mutlaka bir mescit yapacağız" dediler."

<sup>235</sup> Bkz: Jeffery, **a.g.e.**, s. 146-147.

<sup>236</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s.199.

<sup>237</sup> (11/Hud-40) Meâli: "Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: "Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle." Ama, onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti."

<sup>238</sup> (23/Müminun-27) Meâli: "Bunun üzerine Nûh'a, "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap" diye vahyettik. "Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca, (sular coşup taşıdığında Nûh'a) dedik ki: "Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni gemiye al ve zulmeden kimseler hakkında bana hiç yalvarma! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır.""

<sup>239</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.47. Ayrıca: Jeffery, **a.g.e.**,s. 157-158.

8.(جُنَاح) Cunah kelimesi 25 kere, 6 sûrede geçmektedir.<sup>240</sup>

”لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ“<sup>241</sup>

Hata, günah anlamındaki bu kelimenin Farsça Günah (گناه) tan geçtiğine inanılıyor. Günah'ın Pehlevî dilindeki şekli Vinas'tır Sanskritçesi Vinaca olduğu ve Kur'ân-ı Kerîm'de sahip olduğu anlam bu iki dilde olan anlamı bire bir örtüşmektedir. Pehlevî dilinde günahsızın karşılığı Avinas'tır. Bilindiği üzere kelimenin başındaki A ona ters anlam kazandırıyor.<sup>242</sup> Cunah kelimesinde Arap dilinde müştaklar yapıldığını ve hatta Cinayet (الجناية)yine hata ve günah anlamında bu duruma örnek olabileceğine inanılıyor.<sup>243</sup> Ayrıca bu kelimenin diğer örneklerde gördüğümüz gibi Ârâmî veya Süryânî dilinde olmaması, direkt Farsçadan Arapçaya geçişini göstermektedir.<sup>244</sup>

9.(جُند) Cünd kelimesi 29 kere, 18 sûrede geçmektedir.<sup>245</sup> Taraftar, ordu, güç anlamında kullanılmıştır.

”وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا“<sup>246</sup>

Cünd kelimesinin Fars dilinde ordu anlamında olan eski lügat Gond'den (گند ) alıntı olduğu düşünülmektedir. Fars dilinden dolaysız Arapçaya girme ihtimali düşük olup, öncelikle Ârâmî diline sonra Arap diline geçişi daha kuvvetli bir ihtimaldir.<sup>247</sup> Bu kelimeyi Sâsânî döneminde kurulan Cüngişâpûr (گندی شاپور)<sup>248</sup>şehrinin adında örneklendirebiliriz.

<sup>240</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s.226-227.

<sup>241</sup> (24/Nur-29) Meâli: “İçinde size ait bir eşya olan, oturana bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da, gizlediklerinizi de bilir.”

<sup>242</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 169-170.

<sup>243</sup> Şer, **a.g.e.**, s. 72.

<sup>244</sup> Jeffery, **a.g.e.**, s. 170.

<sup>245</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s.227-228.

<sup>246</sup> (48/Fetih-7) Meâli: “Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

<sup>247</sup> Jeffery, **a.g.e.**, s. 172.

<sup>248</sup> Cündişâpûr, İran'ın Huzistan bölgesinde Sâsânî padişahı I. Şâhpûr (M.S. 241-273) tarafından kurulmuştur. Bkz: Recep Uslu, “Cündişâpûr”, **DİA**, C.VIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 117-118.

10.(حور) Hur kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 4 kere, ve 4 farklı sûrede geçmektedir.<sup>249</sup> 3 sûrede iri göz anlamında (عين) ile kullanılmıştır. Örneğin:

“كَذٰلِكَ وَرَوٰنَاهُمْ بِحُورٍ عَيْنٍ”<sup>250</sup>

Her dört yerde cennette ki hûrilerin vasfı için kullanılmıştır. Bazı dil bilimcilerine göre Hûr, Arapçada beyaz tenli anlamında, Haver lüğatin de ise müştakı olan Havranın çoğul halidir.<sup>251</sup> İslamiyet’ten önce Arap şiirlerinde beyaz tenli sanem anlamında da kullanılmıştır. Ancak batı dil bilimciler bu konuda farklı düşünmektedirler. Farsçada güneş anlamına gelen Hûr (خور) kelimesi (bu kelimenin Avesta dilindeki şekli Havara) ile aynı köke sahip olma ihtimali mevcuttur. Burada güneşin ışığı ve edebiyatta beyazlığı ve güzelliği temsil etmesi ile Kur’ân-ı Kerîm’deki beyaz tenli hûriler ile olan düşünsel yakınlığı göz ardı edilemez. Ayrıca yine Pehlevî Farsçasında Hurust (هوروست) ve Avesta dilinde Hurao (هوراو) kelimeleri güzel anlamını taşımaktadır. Bu kelimelerde güneş anlamındaki Hur ve Havara ile aynı kökten gelmeleri güçlü bir ihtimaldir. Avesta yazısının yüzeysel olarak çok eskilere dayanmamasına rağmen, düşünce ve kelimelerinin İslamiyet’ten çok öncelere dayandığı ve bu dilin Sami dil ailesinden kelime alma durumunun olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Hûri kelimesinin Fars dilinden Arap diline geçme ihtimali diğer ihtimallere göre daha güçlüdür.<sup>252</sup>

11.(خيمه) Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir kere Rahman sûresinde çoğul şekliyle getirilmiştir.<sup>253</sup>

“حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ”<sup>254</sup>

Rahman sûresinde bu âyet, sonra ve öncesinin konusu olan cenneti tasvir etmektir. Burada kelime çadır anlamında kullanılmıştır. Bu kelime İslamiyetten önce kullanıldığı için, antik dönemlerde Arapçaya girdiğinin bilgisi mevcuttur. Hangi dillerden geçtiği konusunda farklı görüşlerin varlığının yanı sıra, tabiat anlamında

<sup>249</sup> Abdülbâkî, **a.g.e.**, s.280.

<sup>250</sup> (44/Duhan-54) Meâli: “İşte böyle. Ayrıca onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir.”

<sup>251</sup> İsmail Durmuş, “Hûri”, **DİA**, C.XVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 387.

<sup>252</sup> Jeffery, **a.g.e.**, s. 189-191.

<sup>253</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s.320.

<sup>254</sup> (55/Rahman-72) Meâli: “Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir.”



muarreb Farsça kelime olduğu düşünölmektedir<sup>255</sup> Kelimenin Arapça karşılığı (الروق) olarak verilmiştir.<sup>256</sup>

12.(دين) din kelimesi defalarca Kur'ân'da geçmekte ve birden fazla anlama gelmektedir.<sup>257</sup>

“Farsça inançtan alıntıdır. Din: Âlem'i muhafaza ve korumakla sorumlu olan meleğin adıdır. Güneş takvimi ayların yirmi dördüncü günlerin adı idi. Bu günde çocukları mektebe göndermek ve nikâh kıymak makbuldür. Araplar bu kelimeden çok sayıda müştek kelime türemişler. Örneğin: دیناً، دیناً، دیناً... Ama دین kelimesi: Yunancada Daneyon'dan alıntıdır... Ve دین: Süryânî dilinden Dina'dan alıntıdır...”<sup>258</sup>

”لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ“<sup>259</sup>

”هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ“<sup>260</sup>

Din ve inanç anlamında kullanılmış olan Din kelimesinin Pehlevî dilindeki eş anlamlısı Den lüğatinden geldiği öne sürölüyor. Pehlevîce de aynı aileden olan diğer kelimelere bakıldığı zaman örneğin Denak (din kanunu), Ham-den (aynı dinden) ve Denan (dindar kişi) baktığımızda bu kaleminin Fars dilinde oturmuş, aynı çember dâhilinde, farklı anlamlar taşıdığını görüyoruz. Ayrıca Avesta dilinde Daena kelimesi din manasını taşımaktadır. Buradan bu kelimenin yerel olduğu kanıtına varabiliriz.<sup>261</sup>

13.(دينار) Dinar kelimesi bir defa 3'üncü sûre Al-i İmran sûresinde geçmekte, âyete ve tercümesine istinaden, para birimi olarak kullanılmıştır.

<sup>255</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**, s.70. Ayrıca: Jeffery, **a.g.e.**, s. 200-201.

<sup>256</sup> Gâzi Hân Bedir Muhammed Dehhâr, **Destûru'l-Ahevân**, Haz. Sa'îd-i Necefî Esedullâhî, 2 c., Tahran, İntişârât-i Bünyâd-i Ferheng-i İran,1350 hş., C.I, s.906.

<sup>257</sup> Bkz: Abdölbâkî, **a.g.e.**,s.340-342.

<sup>258</sup> Şer, **a.g.e.**,s. 106.

<sup>259</sup> (109/Kafirun-6) Meâlî: “Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”

<sup>260</sup> (61/Saf-9) Meâlî: “O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir”

<sup>261</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 207-209.

”وَمِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدُّ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بدينارٍ لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ۗ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ“<sup>262</sup>

Dinar kelimesi Cevâliki kitabında, Muarreb olan ve orijinalı Fars dilindeki Din+Ar (دين+آر) olduğu belirtilmiştir. Önceki madde de din kelimesi için Farsça olduğunu savunmuştuk, yine aynı şekilde Fars dilinin farklı kollarında olan din ile getir anlamında Averden mastarından emir kipi olan Ar yani; doğru yola gel anlamı taşıdığı düşünülmektedir.<sup>263</sup> Ayrıca Dehhâr bu kelimeyi Farsça olarak kaydetmiştir.<sup>264</sup>

14.(دمر)kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 10 kere, 8 farklı sûrede geçmektedir.<sup>265</sup>

”تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَاصْبِرُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ ۗ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ“<sup>266</sup>

Her iki örnekte, âyetin tercümesine baktığımızda دمر ve müştakı olan kelime yerle bir olma (etme) anlamını taşımaktadır. Bu kelimenin Farsçada Demar (دمار) kelimesinden alıntı olabilir. Demar, nefes anlamında Dem ile getir anlamında Ar mürekkebidir, yani; nefes almak, zor şartlar altında hayat geçirmektir.<sup>267</sup> Arthur Jeffery kitabında bu kelimeyi geçirmemiştir.

<sup>262</sup> (3/Al-i İmran-75) Meâli: “Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur" demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.”

<sup>263</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.71. Ayrıca: Jeffery, **a.g.e.**,s. 209.

<sup>264</sup> Dehhâr. **a.g.e.**,s.925.

<sup>265</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s.331.

<sup>266</sup> (46/Ahkaf-25) Meâli: “O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder.” Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.”

<sup>267</sup> Şer, **a.g.e.**,s. 102.

15.(رزق) Rızık kelimesi ve müştakı olan diğer kelimeler defalarca Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmıştır.<sup>268</sup> Rızık kendi başına Allah'ın verdiği nimet anlamı taşımaktadır.

”وَمَا ظَلَلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوىَ ۗ كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ۗ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ“<sup>269</sup>

Rızık kelimesi, Farsça Ruzi (روزی) lügatinden alıntıdır. Farsça da Ruz kelimesi gün anlamında, Ruzi ise günlük kazanç, günlük rızık anlamındadır. Pehlevî dilinde, günlük ekmek ve rızık anlamında, Rosik (Rocik) kelimesinin varlığı, Avesta dilinde ise Raocah kelimesi aydınlık (gün) anlamında olması, daha sonra bu kelimelerin Ârâmî diline de girmesi, Arapçaya bu şekilde geçiş yapma tezini güçlendiriyor. Bu kelime İslamiyet'ten sonra, yeni şekli ile tekrar Farsçaya girmiştir.<sup>270</sup>

16.(روضه) Ravza kelimesi, Kur'ân'da Rum ve Şura sûrelerinde geçmektedir:

”فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ“<sup>271</sup>

”تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ ۗ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ ۗ لَهُمْ مَاءٌ يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ“<sup>272</sup>

Yeşil ve Hürrem olan bağ ve bahçe anlamında, Ravza kelimesi her iki âyette cennet bahçesi için kullanılmıştır.

Fars dilinde büyüme anlamında رستن ve Avesta dilinde akan, cereyan eden anlamında olan Raod kelimesinden alıntı olduğu düşünülmektedir.<sup>273</sup> Şer'e göre

<sup>268</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e.,s.394-397.

<sup>269</sup> (2/Bakara-57) Meâli: “Bulut üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik. “Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin” (dedik). Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler fakat, kendilerine zulmediyorlardı.”

<sup>270</sup> Bkz: Jeffery, a.g.e.,s. 222-223. Ayrıca: Şer, a.g.e.,s. 110.

<sup>271</sup> (30/Rum-15) Meâli: “İman edip salih ameller işleyenlere gelince, işte onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler”

<sup>272</sup> (42/Şura-22) Meâli: “Sen zalimlerin yaptıkları şeyler tepelerine inerken bu yüzden korku ile titrediklerini göreceksin. İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu büyük lütuftur.”

Ravza kelimesi Farsça Riz (sûrahinin içinde kalan son damla su) kelimesinden geçmekte olup<sup>274</sup> anlam olarak baktığımızda ise, içinden suların cereyan ettiği toprakların adının Rood'den alması daha mantıklıdır.

17.(زبانیه) Zebâniyye çoğul kelimesi sadece bir kere 96'ncı sûre, Alak sûresinde geçiyor:

”سَدَّغُ الزَّبَانِيَّةِ“<sup>275</sup>

Türkçe çeviride, Zebani olarak geçen kelimenin anlamı cehennem bekçisidir. Farsçada alev (ateş alevi) anlamında gelen Zebane (زبانیه) kelimesinin türemiş sözcüğü olan zebani (ateşe mensup, cehennemde olan kişi) ile aynıdır.<sup>276</sup> Cehennemin ana tasviri ateş olduğundan dolayı, bu yaklaşımın kabul edilebilir yanı olduğunu düşünüyoruz.

18.(زنجبیل) Kur'ân-ı Kerîm'de 1 kere, İnsan sûresinde geçmektedir.<sup>277</sup>

”وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا“<sup>278</sup>

Âyetin çevirisinden de anlaşıldığı gibi Zencebil (Zencefil) cenneteki içeceklerin içinde olan çeşnidir. Bu kelimenin Farsça olduğu konusunda<sup>279</sup> kesinlik mevcuttur.

“İstebrek, Zencebil, Musk ve Cinah gibi sözlüklerin ilk bakışta bile Orta Farsçadan alınmış ve Arapçaya dâhil edilmiş kelimelerden oldukları açıktır.”<sup>280</sup>

<sup>273</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 227.

<sup>274</sup> Şer, **a.g.e.**,s. 116.

<sup>275</sup> (96/Alak-18) Meâli: “Biz de zebânileri çağıracağız.”

<sup>276</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s.197. Ayrıca: Şer, **a.g.e.**,s.118-119.

<sup>277</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s.422.

<sup>278</sup> (76/İnsan-17) Meâli: “Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içeceklerle dolu bir kâseden içirilir.”

<sup>279</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.88.

<sup>280</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 96.

Zencefil kelimesi, Farsçada Şengebil (شنگبیل)Pehlevî dilinde ise Singabar olup bu dilden Ermenice ve Ârâmîce gibi dillere geçiş yapmıştır. Muhtemelen Farsçadan Ârâmîceye, oradan da Arapçaya geçmiştir, son olarak da Kur'ân-ı Kerîm 'in etkisiyle Zencebil veya Zencefil şekli tekrar Farsçaya girmiştir.<sup>281</sup>

19.(زور) Zur kelimesi 4 kere, 3 farklı sûrede geçmektedir.<sup>282</sup>

”وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ۖ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا“<sup>283</sup>

Her iki örnek âyetin çevirisine baktığımızda, Zur kelimesinin Kur'ân 'daki anlamı batıl, yalan ve asılsız olduğunu görüyoruz. Bu kelimenin Farsça kökenli olduğu düşünülmektedir. Fars dilinde zur (زور) kelimesi de aynı anlamı taşımakta ve bu lügati aynı şekilde Pehlevî dilinde de yalın ve terkip kelime şeklinde görüyoruz. Avesta dilinde bu lügat yalan anlamında kullanılmıştır.<sup>284</sup>

20.(سجیل) Siccil kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 3 kere, 3 farklı sûrede geçmektedir.<sup>285</sup>

”فَجَعَلْنَا عَلَيْهَا سَابِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ“<sup>286</sup>

Örnek olarak gösterdiğimiz âyetlerin Türkçe çevirilerinde, pişirilmiş balçık ve taş olarak verilmiş, siccil kelimesinin Arapça kökenli olmadığı konusunda eski dilbilimciler dâhil, müfessirlerin görüşü açıktır. Farsçada taş anlamında Seng (سنگ)

<sup>281</sup> a.e.,s 237-238. ayrıca: Şer, a.g.e.,s.122.

<sup>282</sup> Bkz: Abdülbaki, a.g.e.,s.424.

<sup>283</sup> (25/Furkan-4) Meâli: “İnkar edenler, "Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir" dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular”

<sup>284</sup> Jeffery , a.g.e.,s.239-240. ayrıca: Şer, a.g.e.,s.125.

<sup>285</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e., s.438.

<sup>286</sup> (15/Hicr-74) Meâli: “Hemen onların altını üstüne getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.”

ile çamur anlamında Gel (گل) bileşimi olduğunu düşünüyor. Bu kelimenin doğrudan Orta Farsçadan Arapçaya geçtiği öne sürülüyor.<sup>287</sup>

21.(سرادق)Kur'ân-ı Kerîm 'in 18'inci sûresinde bir defa geçmektedir.

”وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ۚ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۚ وَإِنْ يَسْتَعِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا“<sup>288</sup>

Âyetin tercümesinden de anlaşıldığı üzere, Allah zalimlerin çadırlarının etrafını sarması için ateş hazırladığını belirtiyor. Fars dilinde bu kelimeye yakın iki lügat vardır. Cevâlîkî'ye göre Seradık, Farsçadaki Seradar (سرادار) kelimesinin mu'arrebidir.<sup>289</sup> Ancak Jeffery'ye göre Seraperde (سرپرده) bu kelimenin asıl halidir ve İslamiyet'ten önceki Arap şiirlerinde bulunduğundan bu kelime muhtemelen doğrudan Farsçadan Arap diline İslam'dan önce girmiştir.<sup>290</sup>

22. (سربال) Çoğul şekli olan Serabil kelimesi 2 kere 16'ıncı sûre Nahl sûresinin 81'inci âyetinde ve bir kere 14'üncü sûresi, İbrahim sûresinde 50.inci âyette geçmektedir:

”وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ۚ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ“<sup>291</sup>

”سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ وَتَغَشَىٰ وَجُوهُهُمُ النَّارُ“<sup>292</sup>

<sup>287</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s.251-252. Ayrıca: Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.91.

<sup>288</sup> (18/Kehf-29) Meâli: “De ki: "Hak, Rabbinizdir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin." Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaşlanacak yerdir”

<sup>289</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.99.

<sup>290</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s.254-255.

<sup>291</sup> (16/Nahl-81) Meâli: “Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor.”

<sup>292</sup> (14/İbrahim-50) Meâli: “Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir.”

Sirbal kelimesi her üç yerde de gördüğümüz gibi elbise, gömlek anlamını taşımaktadır. Bu kelimenin Farsçadan ve şalvar (شلوار) kelimesinden alıntı olduğu savunulmaktadır. Jeffery, Şalvarın altta giyilmesinden dolayı bu tezde tereddüt ederken<sup>293</sup>, Şer şalvar kelimesinin aslında serbal (سربال) olduğunu ve yukarı anlamında ser (سر) ve boy anlamında bal (بال) ile mürekkep olduğunu belirtip; bu kelimenin dünyanın başkaca birçok diline bu şekilde geçiş yaptığını savunmaktadır. Bunların arasında Türkçede ki Şalvar da yer alıyor.<sup>294</sup> Pehlevî dilinde Şalvar kelimesinde L harfi yoktur ve Şarvar şeklindedir.<sup>295</sup>

23.(سرد) Serd kelimesi Kur'ân-ı Kerîm 'de 34'üncü sûrenin 11'inci âyetinde bir kere geçmiştir.

”أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ ۖ وَاعْمَلُوا صَالِحًا ۗ إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ“<sup>296</sup>

Bu âyet, Hz. Dâvûd'un zırh yapması ile ilgilidir. Serd kelimesi için سرد kökünden dikmek anlamına geldiği konusunda düşünceler varken, Fars dilinden zırh anlamında Zere (زره) kelimesinin mu'arabi olduğu da savunulmaktadır. Farsçadan Arapçaya İslam'dan önce girdiğini veya öncelikle Süryânîceye, oradan da Arap diline geçmiş olabileceği belirtilmiştir.<sup>297</sup>

24.(سندس) Sündüs Kur'ân'da 3 kere, 3 farklı sûrede kullanılmıştır.<sup>298</sup> Her üç âyette aynı anlamda (ince ipek kumaşı) ve İstebrağ ile dile getirilmiştir.

”أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتٌ عِنْدَ نَجْرِيٍّ مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّنْ سُندُسٍ  
وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ ۗ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا“<sup>299</sup>

<sup>293</sup> Jeffery, a.g.e.,s.256.

<sup>294</sup> Şer, a.g.e.,s.134.

<sup>295</sup> Ferehveşî, a.g.e., s. 335.

<sup>296</sup> (34/Sebe-11) Meâli: 10 ve 11 :” Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik ve "(Bütün vücudu örtecek) zırhlar yap, işçilikle de ölçüyü tuttur diye demiri ona yumuşattık. "Salih amel işleyin. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı görürüm" diye vahyettik.”

<sup>297</sup> Jeffery, a.g.e.,s.257.

<sup>298</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e.,s.438.

Sündüs kelimesinin Farsça olduğunu, dil bilimcilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen İstebrak kelimesinden geldiği için, bu kelimenin de aynı şekilde Fars dilinden Arapçaya geçmiş olabileceğini düşünmektedirler. Kesinlik taşımamakla birlikte Jeffery'e göre böyle bir ihtimal mevcuttur.<sup>300</sup> Cevâlîkî ise kitabında sündüs için "lügatçiler bu kelimenin mu'arreb olmasında aynı görüşler" ifadesini kullanmış, ancak Farsça olduğuna dair bilgi vermemiştir.<sup>301</sup>

25.(عَبْقَرِي) Abkarî kelimesi bir defa 55'inci sûre Rahman sûresinin 76'ıncı sûresinde geçmektedir:

“مُتَّكِنِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ”<sup>302</sup>

Bir çeşit güzel ve pahalı yaygı anlamında kullanılmıştır. Sher'e göre bu kelime Farsça görkem ve azamet anlamında Ab (آب) ve yapılmış, işlenmiş anlamında Kar (كَار) kelimelerin mürekkebi olan Abkâr'ın mu'arrebidir. Sher aynı zaman diğer dilbilimcilerine göre Abkarî kelimesinin Abkar (acayıpler ve periler şehri) topraklara mensup anlamında olduğunu düşündükleri, ancak kendisinin bunu reddettiğini belirtmiştir.<sup>303</sup> Jeffery ise Sher'in bu kelimenin Farsça Abkâr'dan olduğunu öne sürmesinin kabul edilebilir yanı olduğunu belirtmiştir.<sup>304</sup>

26.(عَفْرِيت) İfrit kelimesi bir kere 27'inci sûre, 39'uncu âyette geçmektedir:

“قَالَ عَفْرِيتٌ مِّنَ الْجِنَّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِن مَّعَامِكَ ۖ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ”<sup>305</sup>

<sup>299</sup> (18/Kehf-31) Meâli: “İşte onlar için içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel karşılıktır! Cennet de ne güzel bir yaslanacak yerdir!”

<sup>300</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s.270.

<sup>301</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.90.

<sup>302</sup> (55/Rahman-76) Meâli: “Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar”

<sup>303</sup> Şer, **a.g.e.**,s.171.

<sup>304</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s.311.

<sup>305</sup> (27/Neml-39) Meâli: “Cinlerden bir ifrit, "Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben, buna güç yetirecek güvenilir biriyim" dedi.”



Kur'ân-ı Kerîmde cinlerin kötü ve korkunç olanıdır. Sher, Cevâlîkî ve Dehhâr kitaplarında bu kelimeye yer vermemişler, ancak Jeffery İfrit kelimesi için Arapça (عفر) kökünden gelmesini reddeder ve Fars dilinde yaratılan anlamında gelen Aferide (أفریده) lügatinden alıntı olduğunu savunmaktadır. Aferide kelimesi Pehlevî dilinde Afritan ve Avesta dilinde Afrinat şeklindedir.<sup>306</sup> Farevashi, sözlük kitabında bu lügatin Pehlevîcesini Afritak olarak belirtmiştir.<sup>307</sup> Kelimenin İfrit ile yakınlığı anlaşılmaktadır.

27.(فردوس) Firdevs Kur'ân da birer defa, 18'inci Kehf ve 23'üncü Müminun sûrelerinde geçmektedir:

”إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا“<sup>308</sup>

”الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ“<sup>309</sup>

Her iki âyetin çevirisine baktığımızda, Firdevs cennetleri ibaresini görmekteyiz. Kelimenin yabancı bir dilden Arap diline girdiğine dair bilgiler mevcuttur<sup>310</sup>. Arapça ve Farsça dillerinde başka dillerde de aynı anlamda bu kelimeye benzer lügatler vardır. Ancak Jeffery'ye göre Fars dilinden bu dillere geçmiştir. Bu kelimenin Avesta dilinde Pairidaeza ve Farsçada Perdîs (پردیس) şekli vardır. Fars dilinden felsefe aracılığıyla Yunan diline geçmiştir.<sup>311</sup> Kelimenin eski Fars dillerinden olan Pehlevîcede bulunması ve Kur'ân'ı Kerîm'de geçtiği şekliyle birebir benzemesi, onun, Farsça asıllı olmasının, açıkça bir delili olarak gösterebiliriz.

28.(فيل) Fil sûresinin 1'inciâyetinde geçmektedir:

<sup>306</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s.316.

<sup>307</sup> Ferehveşî, **a.g.e.**, s. 11.

<sup>308</sup> (18/Kehf-107) Meâli: 107 ve 108 : “Şüphesiz, inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için, içlerinde ebedi kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır. Oradan ayrılmak istemezler.”

<sup>309</sup> (23/Müminun-11) Meâli: “Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”

<sup>310</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.119.

<sup>311</sup> Bkz: Jeffery, **a.g.e.**, s.327-328.

”أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ“<sup>312</sup>

Birçok dil de (Süryânîcede Pila, Yunan ve Romcada Elephas, İtalyancada Elefante, İngilizcede Elephant, Fransızcada éléphant, Almandada Elefant, Türkçede Fill ve Ermenicede Pig)<sup>313</sup> aynı kökten olan bu kelimenin aslı ve menşei konusunda tereddütler yaşanmaktadır. Saydığımız dillerin çoğu Hint-Avrupa dil ailesinden geldiğinden dolayı, Fil kelimesinin, bu dillerden diğerlerine geçme ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşünüyoruz. Farsça ve Pehlevîcede Pil (پیل) şeklinden Arap diline veya dolaysız yolla öncelikle Fars dilinden Ârâmîceye, sonra da bu dilden Arapçaya geçmiştir.<sup>314</sup>

29.(قفل) Bu kelime bir kere 47'inci sûre, Muhammed sûresinin 24'üncü âyetinde kilit anlamında, çoğul şekliyle geçmiştir:

” أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا “<sup>315</sup>

Cevâlîkî'ye göre bu kelime Farsçanın (کوفل) mu'arrebidir.<sup>316</sup> Jeffery ise (کوفل) için doğrusu demir gürz anlamında kullanılan (کوپال) olarak belirtmiş, bu kelimenin Arapça asıllı olmadığını, ancak tam olarak hangi dilden geçtiğini belirtmemiştir.<sup>317</sup>

30.(كافور) Kâfur kelimesi bir kere 76'ıncı sûre olan İnsan sûresinde 5'inci âyette geçmektedir:

”إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ نَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا“<sup>318</sup>

<sup>312</sup> (105/Fil-1) Meâli: “Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?”

<sup>313</sup> Bkz: Şer, **a.g.e.**,s.175.

<sup>314</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 336. Ayrıca: Dehhâr, **a.g.e.**, s. 998.

<sup>315</sup> (47/Muhammed-24) Meâli: “Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”

<sup>316</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.134.

<sup>317</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 350-351.

<sup>318</sup> (76/İnsan-5) Meâli: “İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler.”

Kâfur, kokusu güzel olan içecek katkısı anlamında kullanılmıştır. Bu kelime asıl Arapça değildir. Arap dilinde قفور ve قافور şekilleriyle de kullanılıyor.<sup>319</sup> Farklı şekiller ile yazılışından dolayı Arap asıllı bir lügat olmadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca Pehlevî dilinde bu kelime mevcut olup, Kapur şeklindedir. Sanskrit dili ile Pehlevîceye girme ihtimali vardır.<sup>320</sup> Bu lüğatin asıl menşei Hindistan ve Sanskrit dili olma ihtimali, zamkî kâfur olan ağacın asıl yeri Hint okyanusunun dağlık kıyılarında olmasıdır.<sup>321</sup> Günümüz Farsçasındaki şekli kâfurdur. Dehhâr bu kelimeyi Farsça olarak getirmiştir.<sup>322</sup> Kelimenin Pehlevîcesi Kapur ve günümüz Farsçası Kâfura baktığımızda İslamiyet'ten sonra Kur'ân-ı Kerîm etkisiyle P harfinin F harfine dönüştüğünü görebiliriz.

31.(کنز) Kenz kelimesi 6 kere, 5 farklı sûrede geçmektedir.<sup>323</sup>

”قَلْعُكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أَنْزَلْ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ ۚ إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ“<sup>324</sup>

”أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا“<sup>325</sup>

İki örnek âyette de gördüğümüz gibi, bu kelime, Türkçede hazine anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin Mu'arreb aslen Farsça olduğu düşünülmektedir.<sup>326</sup> Kenz kelimesinin Fars dilinde de aynı şekilde hazine anlamında olan Genc(گنج) kelimesinden Arap diline geçmiştir.<sup>327</sup> Bu kelime Avesta dilinde Genz, Pehlevî ve günümüz Farsça dilinde ise Genc olarak bilinmektedir. Kelimenin sonundaki C harfi

<sup>319</sup>Cevâlikî, a.g.e.,s.131 ve 138.

<sup>320</sup>Jeffery, a.g.e.,s.357.

<sup>321</sup>Şer, a.g.e.,s.206.

<sup>322</sup>Dehhâr, a.g.e.,s.1004.

<sup>323</sup>Bkz: Abdülbâkî, a.g.e.,s.739.

<sup>324</sup> (11/Hud-12) Meâli: "(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) "Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!" demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir kısmını gözardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir."

<sup>325</sup> (25/Furkan-8) Meâli: ""Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya! "Zalimler (inananlara): "Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler."

<sup>326</sup>Cevâlikî, a.g.e.,s.143.

<sup>327</sup>Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî, **Burhân-ı Katı'**, Haz. Muhammed Moîn, 5 c., Tahran, Ketâbforûşî-yi İbn-i Sînâ, 1343 hş., s.1838.

yerine Z'nin olması, öncelikle Ârâmîceye geçiş yapmış, sonra da Arap diline girme ihtimalini göstermiştir.<sup>328</sup>

32. (مائده) Maide kelimesi 2 kere, 5'inci sûre olan Maide sûresinde geçmektedir:

”إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ ۗ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ“<sup>329</sup>

”قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ ۗ وَارزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ“<sup>330</sup>

Her iki âyette Hz. İsa'nın havariler için, Allah'tan gökten nimet dolu sofrayı istediğini görmekteyiz. Buradaki sofranın bilinen anlamda bir sofraya olmadığını ve içindeki nimetlerle bir mucize niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Adday Sher'e göre Maide, Fars dilindeki Meydah (میداه) kelimesinin mu'arrebidir. Meydah'ın anlamı ise buğday ekmeğidir. Eski zamanlarda az olan buğday ekmeği sadece misafirler için hazırlanan sofralarda bulunuyordu. Buğday ekmeği konulan sofraya özel ve bereketliydi; ayrıca Meydah'ın diğer anlamı sofradır ki bu anlam birebir maidenin anlamıyla örtüşmektedir.<sup>331</sup> Bu kelimenin maide gibi hem nimet hem sofraya anlamı taşıması bu iki lügatin arasındaki bağlantıyı göstermektedir.

Jeffery'ye göre ise Sher'in düşüncesinin yanı sıra, bu kelimenin başka dil bilimciler tarafından Farsçada Miz (Zerdüşti'lerin ekmeği, şarap ve meyveden oluşan kutsal sofrası ) kelimesinden alındığı konusundaki düşüncelerini orta koyup, Maide

<sup>328</sup> Jeffery, a.g.e.,s.350-351. Ayrıca: Tebrîzî, a.g.e., s.2075

<sup>329</sup> (5/Maide-112) Meâli: "Hani havariler de, "Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?" demişlerdi. İsa da, "Eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının" demişti."

<sup>330</sup> (5/Maide-114) Meâli: "Meryem oğlu İsa,"Ey Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandırılanların en hayırlısı" dedi."

<sup>331</sup> Bkz: Şer, a.g.e.,s.224.

kelimesinin Fars dili dışında başka dillerden de alıntı yapabileceğinden bahsetmektedir.<sup>332</sup>

33. (مجوس) Mecûs kelime Kur'ân-ı Kerîm'de bir kere 22'inci sûre, Hav sûresinin 17'inci âyetinde Zerdüştiler anlamında geçmiştir:

”إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ“<sup>333</sup>

Mecûs kelimesinin her şeyden önce bir dine mensup kişiler için kullanıldığından dolayı kökünü o dinin asıl dilinde aramak lazım.

Jeffery, bu kelimenin Zerdüşti veya Zerdüşti dinine mensup kişiler anlamında olan Antik Farsçada Magush (مگوش), Avesta dilinde Magav, Pehlevî dilinde Mayoî ve Yeni Farsçada moğ (مغ) kelimeleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu kelimenin Arapça dışında Yunanca, Süryânîce ve Ârâmîce gibi dillere de geçiş yaptığını belirtmektedir.<sup>334</sup>

Cevâlîkî'ye göre Farsça olan bu kelimenin kökü Menc Kûş'dur (منج كوش). Ancak bu kelimenin doğru telaffuzu Meng Gûş (منگ گوش) şeklindedir. Meng Gûş, kulağı kusurlu veya ağır işiten anlamını taşımaktadır. Bu kişi ilk başta Zerdüşti dinini temsil ve terviç eden kişidir ki muhtemelen Hz. Zerdüşti'n kendisidir.<sup>335</sup>

34. (مرجان) Mercan kelimesi 55'inci sûre, Rahman sûresinde 22 ve 58'inci âyetlerde geçmektedir:

”يُخْرِجُ مِنْهُمَا التُّؤُؤُ وَالْمَرْجَانَ“<sup>336</sup>

”كَانَهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ“<sup>337</sup>

<sup>332</sup> Jeffery , a.g.e.,s.369-370.

<sup>333</sup> (22/Hac-17) Meâli: “Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sabîiler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya, Allah kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah her şeye şahittir.”

<sup>334</sup> Jeffery, a.g.e.,s.374-375. Ayrıca: Tebrîzî, a.g.e., s.1969.

<sup>335</sup> Tebrîzî, a.g.e., s.1969. Ayrıca:Cevâlîkî, a.g.e.,s. 152.

<sup>336</sup> (55/Rahman-22) Meâli:“O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.”

Her iki âyette cenneti tasvir ederken, denizdeki mercandan (biri yakut diğeri inci ile) bahsedilmiştir.

Bu kelimenin mu'arreb<sup>338</sup> ve Farsça olduğu düşünülüyor; Mercanın anlamı küçük inci olup iki kısımdan oluşmaktadır: Mer (fazlalık ön ek) + Can (Türkçede can anlamında). Başka anlamı denizde yetişen bir çeşit kırmızı bitkidir.<sup>339</sup>

Pehlevî dilinde ise inci anlamında Murvarit kullanılıyor. Bu kelime ufak ses farklarıyla birçok dilde mevcut olup; örneğin Rumcada Margarita ve Fransızcada Marguerita ve aynı şekilde Ârâmîcede Marjanita. Muhtemelen Ârâmîceden Arapçaya geçmiştir. Eski Arap şiirlerinde çokça kullanıldığına göre İslamiyet'ten önce Arapların bildiği bir kelimeydi.<sup>340</sup>

35.(مسك) Misk kelimesi bir kere 83'üncü sûre, Mutaffifin sûresinde geçmektedir.

”جَامُهُ مِسْكٌ ۖ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ“<sup>341</sup>

Jeffery'nin açıklamasına göre; dilbilimciler bu kelimenin yabancı ve Farsça olduğuna dair eskiden beri hem fikirlerdi.<sup>342</sup> Misk'in asıl şekli Meşk (مشك) ve Pehlevîce veya Sanskrit dilinde Muskadır. Asıl anlamı bir çeşit ceylanın karın derisinin altından elde edilen güzel kokulu bir maddedir. Bu kelime dünyanın diğer dillerine de geçmiştir; örneğin Yunancada Moskos, Latincesi Muscus ve İngilizcesi Musc'tır.<sup>343</sup>

<sup>337</sup> (55/Rahman-58) Meâli: “Onlar sanki yakut ve mercandır.”

<sup>338</sup> Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.155.

<sup>339</sup> Tebrîzî, **a.g.e.**,s.1981-1982.

<sup>340</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 377. Ayrıca: Şer, **a.g.e.**,s. 218.

<sup>341</sup> (83/Mutaffifin-26) Meâli: “Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır) İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.”

<sup>342</sup> Örneğin: Cevâlîkî, **a.g.e.**,s.153.

<sup>343</sup> Jeffery, **a.g.e.**,s. 380-381. Ayrıca: Tebrîzî, **a.g.e.**,s. 2014.

Kelimenin Pehlevîce veya Sanskritçeden diğer dillere geçmiş olması şu şekilde açıklanabilir: Derisinin altında misk olan özel ceylanın vatanı Bhutan bölgesidir. Bu bölge Hindistan'ın doğusunda yer almaktadır. Sanskrit dilini kullanan Hintliler ilk olarak bu ismi bu maddeye vermiş olabilirler.

36.(نمارق) Bu kelime çoğul olarak 88'inci sûre, Gaşiye sûresinde cenneti tasvir ederken 15'inci âyette yastıklar taşımaktadır:

”وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ“<sup>344</sup>

Tekil şekli Arapçada Nermek (نرمق) olan bu kelime, Fars dilindeki yumuşak Nermek (نرمك) veya Nerme (نرمه) kelimelerin mu'arresbidir.<sup>345</sup> Nerm kelimesine Yeni Farsçanın yanı sıra Sanskritçe, Avesta ve Pehlevî dillerinde de rastlanmaktadır.<sup>346</sup> Yastığın en barız özelliği olan yumuşaklık ve Fars dilindeki söz konusu kelimenin aynı anlamda olması bu iki kelimenin aynı olma ihtimalini son derece güçlendiriyor.

37. (وَرْدَه) Kırmızı gül anlamında bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de bir kere 55'inci sûre, Rahman sûresinde 37'inci âyette geçmektedir:

”فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ“<sup>347</sup>

Dilbilimciler bu kelimenin Arap asıllı olmadığını ve Mu'arreb oluşundan bahsetmişlerdir.<sup>348</sup> Jeffery'e göre Verd kelimesi açıkça Farsça bir kelime olup, Hint-Avrupa kökü dikenli ağaç anlamında olan Urdho kelimesidir. Pehlevî dilinde kırmızı gül anlamına gelen varta sözcüğü vardır. Bu dilden diğer dillere örneğin Ârâmîce ve

<sup>344</sup> (88/Gaşiye-15) Meâli: “sıra sıra yastıklar”

<sup>345</sup> Şer, a.g.e.,s. 230.

<sup>346</sup> Jeffery, a.g.e.,s. 403.

<sup>347</sup> (55/Rahman-37) Meâli: “Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül haline geldiği zaman (haliniz ne olur?)”

<sup>348</sup> Cevâlîkî, a.g.e.,s.162.

Süryânîceye geçmiştir. Muhtemelen verd veya verde kelimesi Ârâmîce yoluyla Arap diline girmiştir.<sup>349</sup>

38. (وزير) Vezir kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 2 kere, 2 sûrede geçmektedir:

”وَاجْعَلْ لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي“<sup>350</sup>

”وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا“<sup>351</sup>

Her iki sûrenin meâline baktığımızda bu kelime Hz. Mûsâ'ya yardımcı olan ve bir nevi veziri olan Hârûn için kullanılmıştır.

Jeffery'ye göre Arapça وزير kökünden türemiş feil vezni olarak kabul edilemez; Pehlevî dilinde emir anlamını taşıyan Vicir ve Avesta dilinde hakem ve adalet uygulayan anlamındaki Vicira kelimeleri vezirin kelimesinin köküdür. Pehlevîce ve Avesta dilinden diğer dillere örneğin Süryanice ve Ermenice dillerine de geçmiştir.<sup>352</sup>Bu kelimelerin Arapçaya girdikten sonra değişen şekilleri olan vezir tekrar Fars diline girmiş olabilir. Kısacası Jeffery bu kelimeyi Farsça olarak kabul ettiğinden şüphe yoktur.<sup>353</sup>

Ayrıca yukarıda getirdiğimiz 38 kelimenin dışında, Kur'ân-ı Kerîm'in diğer kelimelerine ve âyetlerindeki anlamlarına dikkat ettiğimizde yine kökü Farsça olabilecekleri tespit edebiliriz. Burada bize yardımcı olacak ve yolumuza ışık tutacak olan en önemli faktör Hint-Avrupa dil ailesine mensup, başta İngilizce olan bu grubun dillerindeki kelimeler olacaktır. Söz konusu araştırma son derece önem arz etmekte ve üzerinden sayılarca kitap ve makale yazılabilmektedir. Elimizdeki tez çalışması öngörülen hacim ve başlıca konular çerçevesi içinde dikkate aldığımızda, bu kelimelerden sadece ikisine değinebiliriz. Buradaki amaç Kur'ân-ı Kerîm ve Fars dili arasındaki yakın ilişkidir. Bunun neticesinde de İran ediplerinin üzerinde var olan etkisini anlamaktır.

<sup>349</sup> Bkz: Jeffery, **a.g.e.**,s. 405-406.

<sup>350</sup> (20/Ta Ha-29) Meâli: ""Bana ailemden birini yardımcı yap,""

<sup>351</sup> (25/Furkan-35) Meâli: "Andolsun, Biz, Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve kardeşi Hârûn'u da ona yardımcı kıldık."

<sup>352</sup> Bkz: Tebrîzî, **a.g.e.**,s.2279.

<sup>353</sup> Bkz: Jeffery, **a.g.e.**,s.406-407.



1.(هدد) Hüdühüd kuşu, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleyman'ın hikâyesini anlatırken, Neml sûresi, 20. Âyetinde geçmektedir.

” وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ “<sup>354</sup>

Hüdühüd kelimesine baktığımızda, Düstûru'l Ahevan kitabında Farsça olan kelimeler arasında geçmekte olup, Arapça karşılığı الضاد olarak verilmiştir.<sup>355</sup> Yani Arap dilinde bu kuşun bir adı daha vardır. Ancak bu Hüdühüd kelimesini gayri Arapça yapmamaktadır. Burada Arap dilinde bizim dikkatimizi çeken diğer Hint-Avrupa dillerinde Hüdühüd'ün karşılığıdır. İngilizcesi Hoopoe, Almancası Wiedehopf, Fransızcası La Huppe'dir. Baktığımızda bu kelimelerin Farsçası Hod hod telaffuzlu olan Hüdühüd ile harf açısından yakınlık göstermektedir. Dolayısıyla bu kelimenin Farsça asıllı olabileceğini düşünüyoruz.

2.(ارض) kelimesi defalarca Kur'ân-ı Kerîmâyetlerinde yer anlamında geçmektedir. Bu kelime çoğunlukla السما ile birlikte verilmiştir.

” الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ۚ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ “<sup>356</sup>

” وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ “<sup>357</sup>

Burada bu lügatin tam anlamı İngilizcede Earth, Almandada Erde'dir. Görüldüğü gibi bu iki kelimenin, Fars dilinden telaffuzu Erz olan ارض kelimesi ile hemen hemen aynıdır.

<sup>354</sup> (27/Neml-20) Meâli: “Süleyman kuşlara göz atıp yokladı ve şöyle dedi: "Hüdühüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?"

<sup>355</sup> Dehhâr, a.g.e.,C.II, s.1065.

<sup>356</sup> (6/Enam-1) Meâli: “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkar edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.”

<sup>357</sup> (21/Enbia-16) Meâli: “Biz yeri, göğü ve arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.”

### 3.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Adları Ve Kıssaları Geçen Peygamberler Hakkında Farsça Şiirlerden Örnek Beyitler

Kur'ân-ı Kerîm çok sayıda kıssa ve hikâye barındırmaktadır, her birinde derin felsefe ve önemli nükteler gizli olan Kur'ân-ı Kerim kıssalarının bir bölümü peygamberlerin hayatları ile ilgilidir. Örneğin Hz. Yûsuf, Hz. Âdem, Hz. Mûsâ. Diğer bir kısmı ise peygamber olmayan şahsiyetlerle ilgilidir. Buna örnek olarak, Hz. Meryem, Hz. Lokman'ı verebiliriz. Üçüncü çeşit Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ise geçmişte var olan toplumlar hakkındadır. Bu kıssalara örnek Ashâb-ı Kehf kıssası ve Tâlût ve Câlût hikâyeleridir.

”وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ۖ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ۚ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ“<sup>358</sup>

Allah'ın bu âyette açıkça beyan ettiği gibi, peygamberlerin kıssaları Müslümanlara ders ve ibret olması amacıyla gönderilmiştir. Bu kesitler insanları düşünmeye yönelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaları ve adları geçen 25 peygamber, isimleri ve özellikleri ile birlikte edebiyata da geçmektedir. Örneğin Hz. Yûsuf'un güzelliği, Hz. Eyyûb'un sabrı, Hz. Nûh'un uzun ömrü vb. Fars edebiyatında nazım ve nasır örneklerinde peygamberlerin kıssalarına ve Kur'ân'da vurgulamakta olan şahsiyet ve hayat özelliklerine sıklıkla rastlamaktayız. Bunlardan bazıları Hz. Yûsuf'un Züleyha ile olan hikâyesi gibi manzumelere konu olmuştur.<sup>359</sup>

<sup>358</sup> (7/Araf-176) Meâli: “Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu. Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte bu, âyetlerimizi yalanlayan toplumun durumudur. Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.”

<sup>359</sup> Kur'ân-ı Kerîm'den alınan Hz. Yûsuf ve Züleyha hikayesi, Fars edebiyatında ve aynı şekilde İslam edebiyatında aşk hikayelerinin en güçlüsü ve aynı zamanda en eğiticisidir. Bu kıssa başlıca Firdevsî, Ebü'l-Müeyyed Belhi, Bahtiyari ve Molla Câmî olmak üzere birçok şair tarafından manzum edilmiştir. Bunların günümüze kadar gelen en eski olanı Firdevsî'nin eseridir. Hz. Yûsuf ve Züleyha hikâyesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği şekliyle diğer milletlerin edebiyatına da girmiştir. Buna örnek Türk ve İspanya edebiyatıdır. Bkz: Zehrâ Hüsevî, “Pejûhiş-i Tatbîkî Dâstân-i Yûsuf ve Züleyhâ de Edebiyat-ı İslâmî”, **Dânişnâme**, S. 172, Yaz 1388 hş., s. 33-77

1.Hz Âdem (as) :

Kur'ân'da adı 25 defa,9 sûrede geçmektedir.<sup>360</sup>

آدم آورد دراین دیر خراب آبادم

"من ملک بودم و فردوس برین جایم بود

به هوای سر کوی تو برفت از یادم"<sup>361</sup>

سایه طوبی و دلجویی حور و لب حوض

*Ben melektim ve yüce cennet benim mekânımdı (cennette yaşıyordum),Âdem beni bu fani dünyaya getirdi.*

*Tuğba gölgesi, hürilerin dostluğu ve cennet havuzlarının başına yaşamayı, hepsini senin uğuruna unuttum ve onlardan vazgeçtim.*

Hâfız-ı Şîrâzî<sup>362</sup> 317'inci gazelinde, Hz. Âdem'in cennette bir melek mertebesinde olduğunu ancak Allah'ın ikazlarını unutup Şeytana uyma neticesinde hevesi yüzünden yeryüzüne gönderilmesinden bahsetmektedir. Araf sûresinin 22'inci âyetinde bu bilgi geçmektedir:

”فَدَلَاهُمَا بِغُرُورٍ ۖ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ ۗ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ

أَنْهَيْكُمَا عَنْ تَلْكُمَا الشَّجَرَةَ وَأَقَلُّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ“<sup>363</sup>

Hz. Âdem'in hikâyesi defalarca Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir:

”وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ“<sup>364</sup>

Mevlânâ:

<sup>360</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e.,s.31-32.

<sup>361</sup> Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâfız**, Haz. Kâsîm Ganî;Allâme Muhammed-i Kazvînî, Tahran, Pârmîs, 1395 hş., G. 317, s. 335.

<sup>362</sup> Şemseddin Muhammed Hâce Hâfız-ı Şîrâzî (ö. H. 792/M. 1389-90) Fars edebiyatının en büyük şaiirlerinden, Bkz: Mehmet Kanar, **İran Şiiri Antolojisi**, Haz. ve Çev. Mehmet Kanar, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014. s. 66.

<sup>363</sup> (7/Araf-22) Meâli: “Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi.”

<sup>364</sup> (2/Bakara-34) Meâli: “Hani meleklerle, "Adem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.”

"اسپ همت سوی اختر تاختی

آدم مسجود را نشناختی

آخر آدم زاده ای ای ناخلف

چند پنداری تو پستی را شرف<sup>365</sup>

*Himmet atını yıldıza doğru sürdürdün ama kendisine secde edilen Âdem'i tanımadın.*

*Sen bir âdemoğlusun ey hayırsız, ne zamana dek alçaklığı şeref bileceksin?*

Burada Mevlânâ, insanoğlunun Hz. Âdem'in soyundan geldiğini ve Allah-ı Teâlâ'nın emri ile bütün melekelerin (şeytan haricinde) Hz. Âdem'e secde getirdiklerine işaret edip, Âdem'in saygınlığından bahsetmektedir.

" Allah meleklerine yeryüzü için bir halife yaratmak istediğinden bahsetti. Melekler Allah'a: " Ey yaratıcı, o yeryüzünde günah işleyecek ve kan dökecektir, oysa biz sana secde etmek ile meşgulüz ve sana tapıyoruz. Allah şöyle dedi: "Benim bildiğimi siz bilmiyorsunuz. O zaman Âdem'i yarattı ve ona isimleri öğretti. Sonra bazı eşyalar yarattı ve isimlerini meleklerle sordu. Melekler: " Ey Allah, senin bize öğretmediğini biz bilemeyiz." Dedi. Allah, Âdem'e eşyaların isimlerini söylemesini emretti. Sonrasında meleklerle, Âdem'e secde etmelerini emretti. Bütün melekler secde ettiler ancak Şeytan ki 17'inci sûrenin<sup>366</sup> (Kehf) 50'inci âyetinde ondan cinlerden biri olarak bahsetmiş, Âdem'e secde getirmedi."<sup>367</sup>

2. Hz. İdrîs (as):

Kur'ân'da adı 2 defa, 2 sûrede geçmektedir.<sup>368</sup>

"وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ ۖ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا"<sup>369</sup>

<sup>365</sup> Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî-i Manevî**, (Çevrimiçi), <http://www.mehremihan.ir/dadeh/nask/masnavi.pdf>, 12 Eylül 2017, d. I, B. 540-541, s. 26.

<sup>366</sup> Burada yanlış bilgi (çeviri) var, söz konusu âyet 18'inci sûrede geçmektedir. Sûrenin adı doğru verilmiş (Kehf) ancak numarası 18 yerine 17 verilmiştir.

<sup>367</sup> Gölpinarlı, **a.g.e.**, s. 173.

<sup>368</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 325.

<sup>369</sup> (19/Meryem-56) Meâli: "Kitap'ta İdris'i de an. Şüphesiz o doğru sözlü bir kimse, bir nebi idi."

İslamiyet'te, Hz. İdrîs'in dürüstlüğünden dolayı ölümsüz olduğunu ve cennette yaşamını devam ettirdiği inancı vardır:<sup>370</sup>

چو باز زنده شدى زين سپس بدانى زيبست

"تو مردى و نظرت در جهان جان نگرىست

مدرس ملكوتست و بر غيوب حفيست"<sup>371</sup>

هر آن كسى كه چو ادريس مرد و باز آمد

*Sen öldün ve cihan-ı canı görebildin, tekrar dirildiğin için bundan sonra nasıl yaşayacağını bilirsin,*

*İdrîs gibi her kimse ölüp tekrar dirilirse, melekler âleminde ders verendir ve gizliliklerin bilgini.*

Peygambere ilim sahibi olması sebebiyle kendisine İdrîs adı verilmiş olduğu düşünülmektedir.<sup>372</sup> Mevlânâ, müderris kelimesi ile bu konuya değinmiştir.

Başka yerde:

عشق جانان سخت نيكو نردبانست ای پسر"<sup>373</sup>

"گر روی بر آسمان هفتم ادریس وار

*Eğer İdrîs gibi yedinci göğe çıkarsan, Canan'ın aşkı çok güzel bir merdivendir ey oğul.*

3.Hz. Nûh (as):

Kur'ân'da adı 43 defa, 28 sûrede geçmektedir.<sup>374</sup>

هست خاكى كه به آبى نخرد طوفان را"<sup>375</sup>

"يار مردان خدا باش كه در كشتى نوح

<sup>370</sup> Bkz: Tebrîzî, a.g.e.,s.95.

<sup>371</sup> Mevlânâ, **Külliyat-ı Şems-iTebrîzî**, G. 493, s. 223.

<sup>372</sup> Bkz: Tebrîzî, a.g.e.,s.95.

<sup>373</sup> Mevlânâ, **Külliyat-ı Şems-iTebrîzî**, G. 1082, s. 427.

<sup>374</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e.,s. 833-834.

*Allah'a yakın olanların dostu ol zira Nûh'un gemisinde, öyle bir torak vardır ki fırtınayı hiçe saymaz.*

Burada Hâfız-ı Şîrâzî, Hz. Nûh ve gemisinin Kur'ân'daki hikâyesine dikkat çekmektedir. Şiddetli büyük bir fırtınada Hz. Nûh'un gemisi Allah'ın isteği ile batmayıp sağlam kalmıştır. Şair, bunun sebebinin Allah'a olan imanından dolayı olduğunu belirtmektedir. Hz. Nûh'un Allah'a olan güçlü inanç ve imanı öylesine güçlü bir fırtınada bile onu ve gemisini sağ kurtarmıştır..

4. Hz. Hûd (as):

Kur'ân'da adı 10 defa, 4 sûrede geçmektedir.<sup>376</sup>

Mevlânâ, Mesnevî-i Mânevî'de Hz. Hûd döneminde Ad kavminin imansızlıkları yüzünden Allah'ın gazabına uğradıklarını ve rüzgârın onları helak ettiğini anlatıyor.

”وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ“<sup>377</sup>

”مَا نَنْدُرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ“<sup>378</sup>

فرق کی کردی میان قوم عاد

”گر نبودی واقف از حق جان باد

نرم می شد باد کانا می رسید

هود گرد مومنان خطی کشید

پاره پاره می سکست اندر هوا<sup>379</sup>

هر که بیرون بود ز آن خط جمله را

*Eğer rüzgârın canı Hak'ka vakıf olmasaydı, nasıl Ad kavmini ayırt edebilirdi?*

*Hûd Müminlerin etrafına bir çizgi çizdi, rüzgâr oraya vardığında hafif bir şekilde esiyordu.*

<sup>375</sup> Hâfız-ı Şîrâzî, **a.g.e.**, G. 9, s. 27.

<sup>376</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 849.

<sup>377</sup> (51/Zariyat-41) Meâli: “Ad kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik.”

<sup>378</sup> (51/Zariyat-42) Meâli: “Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu.”

<sup>379</sup> Mevlânâ, **Mesnevî-i Manevî**, d. I, B. 853-855, s.41.

O çizginin dışında kalanları ise, havada parça parça ediyordu.

5. Hz. Sâlih (as):

Kur'ân'da adı 8 defa, 6 sûrede geçmektedir.<sup>380</sup>

کوه پی مزده تو اشتر جمازه شود<sup>381</sup>

"ناقه صالح چو ز که زاد یقین گشت مرا

*Sâlih'in devesinin dağdan doğuşu (çıkışı) ile ben kesin bildim, dağ senin müjdenle birlikte hızlı koşan deveye dönüşecektir.*

Bu şiirde Mevlânâ, Hz. Sâlih'in, Semûd kavmine karşı mucizesi olan ve Allah'ın emri ile doğan deveye işaret etmektedir. Bu ibare (ناقه) Hz. Sâlih'in hikâyesi ile ilişkin Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir:

"وَالْيَٰ تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ۖ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ قَدْ جَاءتُكُمْ بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ ۖ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ ۖ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ آيِيمٍ"<sup>382</sup>

Başka gazelde Hazret-i Mevlânâ şöyle der:

ما نه زان اشتر عاميم که کوبيم وحل  
پيش جان و دل ما آب و گلی را چه محل  
جهت معجزه دين ز کمرگاه جبل  
تا نبرد سرتان را شمشير اجل<sup>383</sup>

"ما درين راه همه نسرین و قرنفل کوبيم  
شتران وحلی بسته این آب و گلند  
ناقه الله بزاده به دعای صالح  
هان و هان ناقه حقیم تعرض مکنید

*Biz bu yolda hep nesrin ve karanfile bastık, biz çamura basan sıradan develerden değiliz,*

<sup>380</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e.,s. 521.

<sup>381</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G. 546, s. 242.

<sup>382</sup> (7/Araf-73) Meâli: "Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i Peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilah yoktur. Gerçekten size Rabbinizden (benim peygamber olduğumu gösterecek) açık bir delil geldi. İşte size bir mucize olarak Allah'ın şu devesi... Bırakın onu da Allah'ın mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar.""

<sup>383</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G. 1344, s. 522.

*Çamura basan develer, bu suya ve toprağa bağılılar, bizim can ve gönlümüzün su ve toprakla ne işi olabilir,*

*Allah'ın devesi (İlahî deve) Sâlih'in duasıyla dağın ortasından dinin mucizesi olarak ortaya çıktı (doğdu),*

*Sakın ha! Hak'kın devesi olan bize taarruz etmeyin, eğer ki ecelin kılıç ucu başınızı kessin istemiyorsanız.*

6.Hz. İbrâhim (as):

Kur'ân'da adı 69 defa, 25 sûrede geçmektedir.<sup>384</sup>

Hiz. İbrâhim'in kıssasında putperestlerin onu ateşe atmasıyla, Allah'ın emri ile ateş soğuk ve gülistan gibi olmuştur:

<sup>385</sup> "قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ"

Mevlânâ, ateşin Hiz. İbrâhim'e karşı serin ve gülistan olmasını bu şekilde dile getirmiştir:

نار نماید در او جز گل و گلزار نیست<sup>386</sup>

"جان کلیم و خلیل جانب آتش روان

*Kelim (Hz. Mûsâ) ve Halil'in (Hz. İbrâhim) canı ateşe doğru gitmekte, ateşin içi görünmekte gül ve gül bahçesinden başka değil.*

من ز آتش صد گلستانتم کنم نیکو شنو<sup>387</sup>

"چون خلیلی هیچ از آتش مترس ایمن برو

<sup>384</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s.2-3.

<sup>385</sup> (21/Enbiya-69) Meâli: "'Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik."

<sup>386</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G. 470, s. 214.

<sup>387</sup> **A.e.**, G. 2204, s. 826.



*Sen Halil'sin (yakın dost) ateşten korkma emin git, iyi dinle! Ben ateşten yüz gülüstan yaparım sana.*

7.Hz. Lût (as):

Kur'ân'da adı 27 defa, 13 sûrede geçmektedir.<sup>388</sup> Hz. Lût'un kıssasında eşinin imansızlığından dolayı Allah'ın gazabına uğradığını görmekteyiz:

«فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ»<sup>389</sup>

Bu kıssanın Fars edebiyatında en güzel aksı Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülüstân*<sup>390</sup> eserinde yer verdiği iki beyittir:

خاندان نبوتش گم شد  
پی نیکان گرفت و مرد م شد<sup>391</sup>

"با بدان یار گشت همسر لوط  
سگ اصحاب کهف روزی چند

*Kötü insanlar ile oturup kalkan olan Lût'un eşi, peygamberlerden gelen aslını kaybetti,*

*Ashâb-ı Kehf'in köpeği ise birkaç gün, iyi insanların peşinden gidip insanlığa ulaştı.*

İkinci beyitte Kur'ân'da geçen Ashâb-ı Kehf kıssasına değinilmiştir. Ashâb-ı Kehf'in köpeği onlar ile birlikte mağaraya girmiş ve uzun uykuya dalmıştır:

«وَتَحْسِبُهُمْ أَيَّامًا وَهُمْ رُقُودٌ ۖ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ ۖ وَكَلِّبُهُمْ بِأَسْطُ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ ۖ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ

لَوْلَيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلَيْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا»<sup>392</sup>

<sup>388</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 770.

<sup>389</sup> (7/Araf-83) Meâli: "Bunun üzerine biz de onu ve karısı dışında aile fertlerini kurtardık. Karısı ise azab içinde kalanlardan oldu."

<sup>390</sup> Sa'dî-i Şîrâzî (ö. H. 691/M.1292), Fars edebiyatının önde gelen yazarlarından. Nesir olarak yazdığı *Gülüstân* eseri İran edebiyatında öncü bir eser kabul edilmektedir. Yazarın hakkında daha fazla bilgi için bkz: Kanar, **a.g.e.**, s. 124, ayrıca: Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", **DiA**, C.XXXV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 405-407.

<sup>391</sup> Sa'dî-i Şîrâzî, **a.g.e.**, s.42.

"چو شهر لوط ويرانم، چو چشم لوط حيرانم

سبب خواهم كه وا پرسم، ندارم زهره و يارا"<sup>393</sup>

*Lût'un şehri gibi perişanım, Lût'un gözü gibi şaşkınım, sebebini sormak istiyorum ama cesaretim ve gücüm yok.*

8.Hz. İsmâil (as):

Kur'ân'da adı 12 defa, 8 sûrede geçmektedir.<sup>394</sup>

چون صدف ها گوهر افشانت کنم نیکو شنو

"ای صدف چون آمدی در بحر ما غمگین مباش

گر چو اسماعیل قربانت کنم نیکو شنو"<sup>395</sup>

بر گلویت تیغ ها را دست نی و زخم نی

*Ey sedef, bizim denizimize düştün üzgün durma, seni inci saçan sedefler gibi yaparım, iyi dinle!*

*Boğazına kılıçlar değmez ve yara olmaz, eğer İsmâil gibi kurban etsem seni, iyi dinle!*

9.Hz. İshak (as):

Kur'ân'da adı 17 defa, 12 sûrede geçmektedir.<sup>396</sup> Hz. İshak, Hz. İbrâhim'in diğer oğlu ve Hz. İbrâhim tarafından kurban edilmek için götürülen oğlu İsmâil veya İshak'tır. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bir bilgi geçmektedir:

"فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى ۚ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِي

إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ"<sup>397</sup>

تیغ را بر حلق اسماعیل و اسحق می زند"<sup>398</sup>

"جان ابراهیم مجنون گشت اندر شوق او

<sup>392</sup> (18/Kehf-18) Meâli: "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı."

<sup>393</sup> Mevlânâ, **Külliyât-ı Şems-iTebrîzî**, G.2204, s.827.

<sup>394</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s.43.

<sup>395</sup> Mevlânâ, **Külliyât-ı Şems-iTebrîzî**, G. 60, s.73

<sup>396</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 440-441.

<sup>397</sup> (37/Sffat-102) Meâli: "Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi."

*İbrâhim'in canı onun sevincinden dolayı mecnuna döndü, kılıcı İsmâil ile İshak'ın boğazına dayıyor.*

10.Hz. Ya'kûb (as):

Kur'ân'da adı 16 defa, 10 sûrede geçmektedir.<sup>399</sup>

ای عیسیٰ پنهان شده بر طارم مینا بیا<sup>400</sup>

"ای یوسف آخر سوی این یعقوب نا بینا بیا

*Ey Yûsuf, gel gayrı bu gözleri görmeyen Ya'kûb'un yanına, Ey mine gökyüzünde saklanan İsâ gel!*

دیدار خوب یوسف کنعانم آرزوست<sup>401</sup>

یعقوب وار وا اسفاها همی زلم

*Ya'kûb gibi eyvahlar diyorum, Kenan Yûsuf'u görmeyi dilemekteyim.*

11.Hz. Yûsuf (as):

Kur'ân'da adı 27 defa, 3 sûrede geçmektedir ve 12'inci sûrenin adıdır.<sup>402</sup>

Mevlânâ iyi bir iz ve nam bırakan birilerini (Şems-i Tebrîzî) Hz. Yûsuf'a benzetmektedir:

ای در شکسته جام ما، ای بر دریده دام ما

"ای یوسف خوشنام ما ، خوش می روی بر بام ما

جوشی بنه در شور ما ، تا می شود انگور ما<sup>403</sup>

ای نور ما ، ای سور ما، ای دولت منصور ما

<sup>398</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G.738, s.307.

<sup>399</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 880.

<sup>400</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G.16, s.55.

<sup>401</sup> **A.e.**, G.441, s. 203

<sup>402</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 880.

*Ey güzel nâmıyla bilinen Yûsuf'umuz, bizden üstün iyi gidiyorsun, Ey bizim kadehimizi kıran, ey bizim ağıımızı yırtan (önceden bildiğimiz ve olduğumuzu ortadan kaldıran ve yeniden şekil veren)*

*Ey bizim nurumuz, ey şenliğimiz, ey muzaffer (Allah'ın yardımını almış) devletimiz, bizim şevkimize coşku ver, ta ki üzümümüz şarap olsun (lafımız pişsin ve şarap gibi etkilesin)*

Mevlânâ başka yerde şöyle der:

سفر فتادش تا مصر و گشت مستننا<sup>404</sup>

"نگر به یوسف کنعان که از کنار پدر

*Bak Kenanlı Yûsuf'a babasının yanından, Mısıra kadar yolu çıktı ve böylece müstesna oldu (özel biri oldu)*

12.Hz. Şuayb (as):

Kur'ân'da adı 11 defa, 4 sûrede geçmektedir.<sup>405</sup>

Hiz. Şuayb kavmini tek Allah'a tapmaya davet etmekteydi. Ancak kavmi bu daveti reddeder. Bunun neticesinde Allah kâfir kavme gökyüzünden ateş yağdırır ve sadece Hiz. Şuayb ve ona inananlar bu azaptan kurtulur. Bu olaydan sonra Hiz. Şuayb kavminin kötü sonu ve helak olmasından dolayı gece gündüz ağlamakta ve Hak'ka dua etmekteydi. Çok ağlayan peygamberin gözleri kör olur, ta ki Allah vahiy gönderip, peygambere neden ağlıyorsun eğer günahlarında korkuyorsan seni bağışlarız eğer cennete gitmek istiyorsan seni cennete alırız. Peygamber ise Allah'a: "Ey Hak, benim ağlama sebebim ne cehennem korkusundandır ne de cennetin şevkinden, benim ağlamamım nedeni kör olmam ve seninle buluşmayı isteme arzumdandır." Bunun üzerine Allah ona kendisine kavuşana kadar sabretmeyi emreder.<sup>406</sup>

<sup>403</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G. 4, s.50.

<sup>404</sup> **A.e.**, G. 214, s. 128.

<sup>405</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 486-487.

<sup>406</sup> Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, **Dâstânâ-yi Kur'ân ve Târîh-i Enbîyâ der el-Mîzân**, Haz. Hüseyin Faâl Arâkî Nejdâd, Tahran, İntişârât-i Subhân, 1378 hş., s. 696-700.

"بانگ شعیب و ناله اشوان اشک همچون ژاله اش  
 گر مجرمی بخشیدمت، وز جرم آمرزیدمت  
 چون شد ز حد، از آسمان آمد سحرگاهش ندا  
 فردوس خواهی دادمت، خاموش رها کن این دعا  
 گفتا نه این خواهم نه آن، دیدار حق خواهم عیان  
 گر هفت بحر آتش شود، من در روم بحر لقا"<sup>407</sup>

*Şuayb'ın sesi ve iniltisi, jale gibi olan gözyaşları, çok fazla olduğundan seher vakti gökyüzünden vahiy geldi,*

*Eğer günahkâr isen bağışladım seni ve günahını sildim, eğer cennete girmek istiyorsan tamam seni alırım ama artık ağlamaya son ver (bu duayı bitir),*

*Şöyle dedi (Şuayb): ne onu istiyorum ne de bunu (ne günahlarımın affedilmesi ne de cenneti), ben Hakk'ın vasılını istiyorum, eğer yedi deniz ateş olsa ben Hak ile buluşma denizine gireceğim*

13.Hz. Mûsâ (as):

Kur'ân'da adı 136 defa, 37 sûrede geçmektedir.<sup>408</sup>

"گفت ای موسی سفر رها کن  
 آن دم موسی ز دل برون کرد  
 وز دست بیفکن آن عصا را  
 اخلع نعلیک این بود این  
 همسایه و خویش و آشنا را  
 در خانه دل جز او نگنجد  
 کز هر دو جهان ببر ولا را  
 دل نداند رشک انبیا را  
 گفت ای موسی به کف چه داری  
 گفتا که عصا ز کف بیفکن  
 بنگر تو عجایب سما را  
 افکند و عصاش ازدها شد  
 بگریخت چو دید ازدها را  
 گفتا که بگیر تا منش باز  
 چوبی سازم پی شما را"<sup>409</sup>

<sup>407</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-iTebrîzî**, G. 3, s. 50

<sup>408</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 794-796.

<sup>409</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-iTebrîzî**, G. 123, s. 95.

*Ey Mûsâ yolculuğu bitir dedi, elinden at o asayı,  
O anda Mûsâ gönlünden çıkardı, eş dostu komşuyu,  
Fehla' na'leyk (ayakkabılarını çıkar) bu idi bu, her iki cihandan kopar  
dostlukları,*

*Gönül evinde O'dan başka (Hak) kimse sığamaz, gönül bilir enbiya gıptasını.*

*Ey Mûsâ elindeki nedir, dedi, yolumuz için asadır dedi,*

*At elinden asayı, dedi, semanın acayıplerini gör,*

*Attı asasını ve ejderhaya (yılana) dönüştü, kaçtı görünce ejderhayı,*

*Tut onu dedi ta ki ben yine, sizin için ağaçtan asa yapayım.”*

Mevlânâ, bu beyitlerinde doğrudan Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Hz. Mûsâ'nın kıssasını kullanmıştır.

410“ قَلَمًا أَتَاهَا نُودِي يَا مُوسَىٰ ”

411 “ إِبْرِي أَنَا رَبُّكَ فَأُخْلَعُ نَعْلَيْكَ ۖ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ”

412“ قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَىٰ ”

413 “ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ”

Örnek gazelin buradaki kısmının üçüncü beytinde Fehla' na'leyk ibaresi geçmektedir, bu ibare doğrudan 20'inci sûrenin 12'inci âyetinden iktibas edilmiştir.

14.Hz. Hârûn (as):

Kur'ân'da adı 20 defa, 13 sûrede geçmektedir.<sup>414</sup>

<sup>410</sup> (20/Ta Ha-11) Meâli: “Ateşin yanına varınca, ona şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ!"”

<sup>411</sup> (20/Ta Ha-12) Meâli: “”Şüphesiz yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın.””

<sup>412</sup> (20/Ta Ha-19) Meâli: “Allah, "Onu yere at ey Mûsâ!" dedi.”

<sup>413</sup> (20/Ta Ha-20) Meâli: “Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş!”

<sup>414</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e.,s. 846.

"گر تو فرعون منی از مصر تن بیرون کنی

در درون حالی ببینی موسی و هارون خویش"<sup>415</sup>

*Eğer sen öz Firavununu içindeki Mısırdan çıkarırsan, içinde kendi Mûsâ ve Hârûn'unu göreceksin.*

Burada Mevlânâ'nın anlatmak istediği, bir insan içindeki kibri (Firavun) atarsa, özündeki doğruyu (peygamberler) bulabilir.

15.Hz. Dâvûd (as):

Kur'ân'da adı 16 defa, 9 sûrede geçmektedir.<sup>416</sup>

تا به فلک می رسد بانگ مزامیر او"<sup>417</sup>

"آتشی از سوز عشق در دل داوود بود

*Dâvûd'un gönlünde aşkın ıstırabından bir ateş vardı, bu yüzden feleğe kadar duyulurdu Mezmurlerin<sup>418</sup> sesi.*

Hiz. Dâvûd kutsal kitabı Zebur'u okurken güzel sesi ve ney ile birlikte okurdu.<sup>419</sup> Buradaki beyitte Mezamir her iki anlamı taşımaktadır: Birincisi kutsal kitabın sûreleri, ikincisi peygamberin çaldığı neyin sesini.

16.Hz. Süleyman (as):

Kur'ân'da adı 17 defa, 7 sûrede geçmektedir.<sup>420</sup>

Allah-ı Teâla'nın Hiz. Süleyman'a verdiği özelliklerden biri kuşların dilini bilmektir, bu konu ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinde bilgi verilmektedir. Buna istinaden Fars dili şairleri Hiz. Süleyman'ın bu özelliğini şiir dili ile dile getirmişler:

<sup>415</sup> Mevlânâ, **Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G.1247, s. 488.

<sup>416</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 335.

<sup>417</sup> Sa'dî-i Şîrâzî, **a.g.e.**,G. 481, s. 590.

<sup>418</sup> Hiz. Davut'un kitabı olan Zebur'un sûrelerinin adı Mezmur'dur. Bkz: Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", **DiA**, C.IX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 21-24.

<sup>419</sup> **A.y.**

<sup>420</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 454.

”وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُودَ ۖ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ۗ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ“<sup>421</sup>

"بچه از جا چه می پایی، چرا بی دست و بی پایی؟  
نمی دانی ز هدهد جو ره قصر سلیمان را  
بکن آنجا مناجاتت بگو اسرار و حاجاتت  
سلیمان خود همی داند زبان جمله مرغان را"<sup>422</sup>

*Kalk yerinden neden duruyorsun, neden harekete geçmiyorsun?, bilmiyorsan  
Süleyman sarayının yolunu hüthüte sor,*

*Orada duanı et, söyle sırlarını isteklerini, Süleyman kendisi bilir bütün  
kuşların dillerini.*

Sâib-i Tebrîzî<sup>423</sup>, bir şiirinde şöyle söylemiştir:

در چشم تنگ مور بسر می بریم ما<sup>424</sup>

"با مشربی ز ملک سلیمان وسیعتر

*Süleyman'ın mülkünden daha geniş bir yol ile, karıncanın dar gözlerinde  
yaşamaktayız.*

Mevlânâ'dan başka bir beyit:

من هدهدم صغیر سلیمانم آرزوست<sup>425</sup>

"در پرده حجاز بگو خوش ترانه ای

<sup>421</sup> (27/Nemi-16) Meâli: "Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve, "Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur" dedi."

<sup>422</sup> Mevlânâ, **Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G. 58, s. 72.

<sup>423</sup> 17. yy. İranlı şair. Bkz: Cengiz Sadıkoğlu, "Sâib-i Tebrîzî", **DiA**, C.XXXV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 541-542.

<sup>424</sup> Sâib-i Tebrîzî, **Gozîde-yi Eş'ar-i Sâib-i Tebrîzî**, Haz. Cafer Âzmûn, 3. bs., y.y., Tâbân, t.y., s.1.

<sup>425</sup> Mevlânâ, **Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî**, G. 457, s.210.



*Hicaz makamında güzel bir şarkı söyle, ben hüthütüm Süleyman'ın sesini dilemekteyim.*

17.Hz. Eyyûb (as):

Kur'ân'da adı 4 defa, 4 sûrede geçmektedir.<sup>426</sup> Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'un sabrından bahsetmektedir:

”وَأَخَذَ بِبِطْنِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَجْنُتْ ۚ إِنََّّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا ۖ نِعْمَ الْعَبْدُ ۗ إِنَّهُ أَوَّابٌ“<sup>427</sup>

یک نام ز اسماء تو علام غیوب

"ای ذات و صفات تو میرا ز عیوب

نه نوح بود نام مرا نه ایوب"<sup>428</sup>

رحم آر که عمر و طاقتم رفت به باد

*Ey senin zatın ve sıfatın ayıplardan (noksan) arınmış, isimlerinden biri bütün gizliliklere işaret,*

*Merhamet et zira ömrüm ve takatim bitmiştir, benim adım ne Nûh ne de Eyyûb.*

Ebû Saîd'in ifadede bulunmuş bu rubâîde, ikinci beyitte Hz. Nûh'un uzun ömrünü ve Hz. Eyyûb'un oğlu Hz. Yûsuf'u beklemekte gösterdiği sabrı dile getirmiştir. Şair Allah'tan biran önce merhamet dilemektedir, çünkü daha fazla beklemek için ne Nûh kadar uzun yaşamı olacaktır ne de Eyyûb gibi sabrı.

18.Hz. Zülkifl (as):

Kur'ân'da adı 2 defa, 2 sûrede geçmektedir.<sup>429</sup>

<sup>426</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 138.

<sup>427</sup> (38/Sad-44) Meâli: "Şöyle dedik: "Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma." Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."

<sup>428</sup> Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr, **Sohanân-i Manzûm-i Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr**, Haz. Saîd-i Neffisî, 5. bs., y.y., İntişârât-i Senâî, 1373 hş., R. 32, s. 5

<sup>429</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 353.

”وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ ۖ كُلٌّ مِّنَ الصَّابِرِينَ“<sup>430</sup>

Allah Teâlâ bu âyette Hz. Zülkifl'in sabrından bahsetmiştir. Çeşitli belalar ve sıkıntılara karşı sabır gösteren peygamber edebiyatta bu özelliği ile geçmektedir:

خاصه چون فریادم از بیداد بر گردون شود

"بار اندوهان من گردون کجا داند کشید

گاه چون ذوالکفل گاه چون ذوالنون شود"<sup>431</sup>

در غم هجران و تیمار جدایی جان من

*Felek benim sıkıntılarımın yükünü nerde taşıyabilir (taşıyamaz), özellikle zulümden dolayı feryadım (sesim) göğe yükseldiğinde,*

*Benim canım, hicran üzüntüsü ve ayrılık acısında, kâh Zülkifl gibidir kâh zünnûn<sup>432</sup> gibi.*

19.Hz. Yûnus (as):

Kur'ân'da adı 4 defa, 4 sûrede geçmektedir.<sup>433</sup>

”وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ

الظَّالِمِينَ“<sup>434</sup>

”فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ ۖ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ“<sup>435</sup>

<sup>430</sup> (21/Enbiya-85) Meâli: “İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de hatırla. Bunların hepsi sabredenlerdendi.”

<sup>431</sup> Hekîm Ebû'l-Mecdûd b. Âdem Senâî, **Dîvân-ı Senâî**, Haz. Alî Muhammed Sâberî; Rukiye Teymûrî; Rûhullâh Muhammedî, y.y., ya.y., t.y., s.273.

<sup>432</sup> Zünnûn, Hz. Yûnus'un lakabıdır ve balık sahibi anlamına gelmektedir. Bkz: Ömer Faruk Harman, “Yûnus”, **DİA**, C.XLIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 597-599.

<sup>433</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 882.

<sup>434</sup> (21/Enbiya-87) Meâli: “Zünnûn'u da hatırla.8 Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum" diye dua etti.”

<sup>435</sup> (21/Enbiya-88) Meâli: “Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarıyoruz.”

Mevlânâ, yukarıda verdiğimiz Kur'ân-ı Kerîm'in iki âyetini bu şekilde kullanmıştır:

"یونسی دیدم نشسته بر لب دریای عشق  
گفتمش چونی جوابم داد بر قانون خویش  
گفت بودم اندر این دریا غذای ماهی  
پس چو حرف نون خمیدم تا شدم ذالنون خویش"<sup>436</sup>

*Aşk denizin kıyısında bir Yûnus gördüm, nasılsın dedim, kendine has bir cevap verdi,*

*Bu denizde bir balığın yemi idim, kendi Zünnûn'um olmam için ise nunharfi gibi yamuldum dedi.*

Bu beyitlerin açıklamasını bu şekilde düşünebiliriz: İlahî aşk ve irfan denizinde bulunan Yûnus'a bu mertebeye nasıl ulaştığını sordum. Cevap verdi: "İçimde bulunan ilahî kanunla; bu denizde sıradan biri olarak nefsimin tuzağına düşmüştüm (balığın ağızı) , nun harfi gibi eğildiğimde yani tevazu edip nefsimde olan kibirden uzaklaştığımda ve Allah'ın büyüklüğünü kabul ettiğimde peygamberlik mertebesine ulaşıp Zünnûn oldum."

Sa'dî-i Şîrâzî, Gülistan adlı eserinde geçen bir hikâyesinde, gecenin çöküşünü bu beyitle anlatıyor:

"قرص خورشید در سیاهی شد  
یونس اندر دهان ماهی شد"<sup>437</sup>

*Güneşin yüzü karanlığa gömüldü, Yûnus balığın ağızına düştü.*

Başka bir hikâyesi ise şöyle:

"ارادت بی چون یکی را از تخت شاهی فرود آورد و دیگری را در شکم ماهی نکو دارد.

و قتیست خوش آن را که بود ذکر تو مونس  
ور خود بود اندر شکم حوت چو یونس"<sup>438</sup>

<sup>436</sup> Mevlânâ, **Külliyât-ı Şems-i Tebrizî**, G. 1247, s. 488.

<sup>437</sup> Sa'dî-i Şîrâzî, **Külliyât-ı Sa'dî**, Haz. Muhammed Ali Forûqî, 6. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1366 hş., s. 41.

<sup>438</sup> **A.e.**, s.189.

*Kaza ve kader birini şahlık tahtından indirir ve başka birini balığın içinde (karnında) değerli kılar.*

*Senin zikrinle yakın olan (sürekli seni zikreden) birinin hayatı (durumu) güzel olacak, hatta eğer Yûnus gibi balığın karnında olan biri ise.*

Allah'ı tanıyan ve ona yakın olan her kimse, en zor durumda bile Allah'ın isteğiyle kaderi değişecektir. Buna en açık örnek Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Hz. Yûnus hadisesidir.

20. Hz. İlyâs (as):

Kur'ân'da adı 2 defa, 2 sûrede geçmektedir.<sup>439</sup>

”وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ ۗ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ“<sup>440</sup>

جان فزا و دستگیر و مستمر

"باد عمرت در جهان همچون خضر

تا زمین گردد ز لطف آسمان"<sup>441</sup>

چون خضر و الیاس مانی در جهان

*Ömrün cihanda Hızır gibi olsun, can bağışlayan yardımcın ve daim olsun.*

*Hızır ve İlyâs gibi cihanda kalasın, böylece yeryüzü lütfun ile gökyüzüne dönüşsün.*

21.Hz. Elyesa (as):

Kur'ân'da adı 2 defa, 2 sûrede geçmektedir.<sup>442</sup>

”وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۗ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَىٰ الْعَالَمِينَ“<sup>443</sup>

<sup>439</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 96.

<sup>440</sup> (6/Enam-85) Meâli: “Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı, İlyas'ı doğru yola erdirmiştik. Bunların hepsi salih kimselerden idi.”

<sup>441</sup> Mevlânâ, **Mesnevî-i Manevî**, d. VI, B. 187-188, s. 937.

<sup>442</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**,s. 880.

<sup>443</sup> (6/Enam-86) Meâli: “İsmail'i, Elyasa'ı, Yûnus'u ve Lût'u da hidayete erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kılmıştık.”

İslami kaynaklarda, Hz. İlyâs düşmanlarından kaçarken, Beni İsrail'den bir bayanın evine sığınır. Kadın Hz. İlyâs'ı evine alıp düşmanlarından saklar. Hz. İlyâs bu iyiliğe karşı, hasta döşeğinde olan ailenin oğlu Elyesa için dua edip Allah'tan afiyet diler. Bu dua sayesinde çocuk iyileşir. Hastalıktan mucize bir şekilde kurtulan Elyesa, Hz. İlyâs'a ve peygamberliğine iman edip sonra ki süreçte de kendisine eşlik eder. Ta ki Hz. İlyâs göğe yükselip Elyesa'ya kıyafetini atana kadar. Bundan sonra Beni İsrail'de Hz. Elyesa peygamber olarak bilinir.<sup>444</sup>

دین و دل در ورع بری ز طمع<sup>445</sup>

"پند لقمان و سرگذشت یسع"

*Lokman'ın nasihati ve Yasa'nın hayat macerasını, din ve gönülleri zühtte tamahtan arınmış.*

22.Hz. Zekeriyâ (as):

Kur'ân'da adı 7 defa, 4 sûrede geçmektedir.<sup>446</sup>

طاقت زخم از زکریا طلب<sup>447</sup>

"شانه به درد آورد تارک شاهدوشان"

Şah gibilerin başını tarak bile incitir, testere yarasının ağrısını Zekeriyâ'ya sor.

Burada ki testere yarası, Hz. Zekeriyâ'nın öldürülme hikâyesine dayanmaktadır. Rivayetlere göre Hz. Yahyâ'nın babası olan Hz. Zekeriyâ, 40 yaşında iken Allah tarafından peygamberlik görevi verilmiştir. 115 yaşına kadar yaşamıştır. Kendisine yönelik atılan iftiradan sonra bazı düşmanları onu öldürmek için peşine düşmüşlerdir. Hz. Yahyâ düşmanlarından kaçmak için bir ormana sığınmış ve orada Allah'ın emri ile bir ağaç ortadan ikiye bölünmüş, peygamberi

<sup>444</sup> Tabâtabâî, a.g.e., s. 838.

<sup>445</sup> Hekîm Ebû'l-Mecdûd b. Âdem Senâî, **Hadîkatü'l-Hakîka**, Haz. Müderris Rezevî, Tahran, Çâphâne-yi Sepehr, 1329 hş., s. 421.

<sup>446</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e., s. 420.

<sup>447</sup> Kemâleddîn Vahşî-i Bâfkî, **Dîvân-ı Vâhşî-i Bâfkî**, Haz. Sa'îd-i Nefisî, Tahran, Neşr-i Sâles, 1392 hş., s. 172.

saklamak için içine almıştır. Ancak düşmanları durumu fark edip testere ile ağacı parçalamışlardır. Bunun sonucunda Hz. Yahyâ orada can vermiştir.<sup>448</sup>

23.Hz. Yahyâ (as):

Kur'ân'da adı 5 defa, 4 sûrede geçmektedir.<sup>449</sup> Kıssada Hz. Yahyâ'nın anne ve babasının çocuklarının olmadığını, ancak, Allah'ın isteği ile uzun süre sonra çocuk sahibi olduklarını ve Hz. Yahyâ'nın anne karnından itibaren Hz. İsa'ya inanıp onu tasdik ettiği belirtilmiştir:

“فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ”<sup>450</sup>

Mevlânâ, söz konusu kıssa ve Kur'ân'ın bu âyetine bu şekilde değinmiştir:

پیشتر از وضع حمل خویش گفتم	"مادر یحییٰ به مریم در نهفت
کو اولوا العزم و رسول آگهیست	که یقین دیدم که درون تو شهیست
کرد سجده حمل من ای ذوالفطن	چون برابر اوفتادم با تو من
کز سجودش در تتم افتاد درد" <sup>451</sup>	این جنین مرا آن جنین را سجده کرد

*Yahyâ'nın annesi, Meryem'e gizlice, doğumunu yapmadan öncesinde dedi:*

*"Mutlaka senin karnında bir padişah var, öyle ki ulü'l-azm (şeriat ve kitap sahibi) ve bilgin bir peygamberdir.*

*Seninle karşılaştığımda, karnımdaki çocuk hemen secdeye geçti ey zü'l-fetan.*

*Bu (karnımdaki) cenin o (karnındaki) cenine secde etti, öyle ki bu secdeden bedenime sancı girdi."*

<sup>448</sup> A.y., dpt.

<sup>449</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e., s. 286.

<sup>450</sup> (3/Al-i İmran-39) Meâli: "Zekeriya mabedde namaz kılariken melekler ona, "Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hakim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler" diye seslendiler."

<sup>451</sup> Mevlânâ, **Mesnevî-i Manevî**, d. II, B. 3602-3605, s. 344.

Mevlâna, gazelinde peygamberleri anarken, Hz. Yahyâ'nın adını şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

ایستاده بر فراز عرش سنجق می زند	"رخت بر بندید ای یاران که سلطان دو کون
یحیی و داوود و یوسف خوش معلق می زند	اولیا و انبیا حیران شده در حضرتش
جبرئیل اندر فسونش سحر مطلق می زند	عیسی و موسی که باشد چاوشان درگهش
تیغ را بر حلق اسماعیل و اسحق می زند <sup>452</sup>	جان ابراهیم مجنون گشت اندر شوق او

*Toparlanın ey dostlar çünkü iki cihan sultanı, göğün üstünde durup bayrak asıyor,*

*Hazretin önünde evliya ve enbiya hayran olmuş, Yahyâ, Davut ve Yûsuf önünde alt üst oluyorlar,*

*Dergâhının öncüsü İsâ ve Mûsâ'dır, Cebrail onun büyüünde mutlak sihir yapıyor,*

*İbrâhim onun şevkinde kendinden geçip mecnun oldu, kılıcı İsmâil ve İshak'ın boğazına tuttu.*

24. Hz. İsâ (as):

Kur'ân'da adı 25 defa, 11 sûrede geçmektedir.<sup>453</sup> 5'inci sûre, Maide sûresinin 100'üncü âyetinde, Allah, Hz. İsâ'ya bahsettiği mucizeleri dile getirmektedir:

” إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا ۖ وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ۖ وَإِذْ تَخَلَّقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي ۖ وَتَدْرِي الْأَكْمَامَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي ۖ وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي ۖ وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ“<sup>454</sup>

<sup>452</sup> Mevlânâ, **Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî**. G. 738, s. 307.

<sup>453</sup> Bkz: Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 622.

<sup>454</sup> (5/Maide-100) Meâli: “O gün Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Ruhu'l-Kudûs (Cebrail) ile desteklemiştin. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun. Hani, sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i de öğretmiştim. Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle doğuştan körü ve

Hız. İlsâ'nın mucizeleri arasında cansız veya ölülere nefesini üfleyerek Allah'ın isteği ile can veriyordu. Edebiyatta İlsâ'nın mucizelerinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği şekliyle yer verilmiştir.

İlsâ'nın can veren nefesi:

خواهم که به پیش بنده بی ترس آبی  
که بر لب خشک من لب تر سایی<sup>455</sup>

"ای دلبر عیسی نفس ترسایی  
که اشک ز دیده ترم خشک کنی

*Ey nefesi İlsâ'nın nefesine benzeyen Hristiyan sevgili, yanıma korkmadan gelmeni,*

*Kâhyaş akan (nemli) gözlerimi silmeni, kâh nemli dudaklarını kuru dudaklarıma koymanı istemekteyim.*

25. Hız. Muhammed (as):

Kur'ân'da adı 4 defa, 4 sûrede geçmektedir.<sup>456</sup>

Mevlânâ, şiiirinde Hız. Muhammed'in Miraç gecesinde aldığı vahyi, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetinden alıntı yaparak bu şekilde dile getirmiştir:

کشید لشکر و بر مکه گشت او والا

"نگر به احمد مرسل که مکه را بگذاشت

بیافت مرتبه قاب قوس او ادنی<sup>457</sup>

چو بر براق سفر کرد در شب معراج

*Mekke'yi bırakan Mürsel (Allah tarafından gönderilmiş) Ahmet'e bak, orduyu sevk etti (ordusuyla savaştı) ve Mekke'de aziz oldu.*

---

alacalıyı iyileştiriyordun. Hani benim iznimle ölüleri de (hayata) çıkarıyordun. Hani sen, İsrailoğullarına açık mucizeler getirdiğın zaman ben seni onlardan kurtarmıştım da onlardan inkar edenler, "Bu ancak açık bir büyüdür" demişlerdi."

<sup>455</sup> Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, a.g.e., R.695, s. 102.

<sup>456</sup> Bkz: Abdülbâkî, a.g.e., s. 277.

<sup>457</sup> Mevlânâ, Külliyyât-ı Şems-i Tebrîzî, G.214, s. 128



*Miraç gecesinde Burak atının üzerinde gittiğinde, kâbe kavse ev ednâ mertebesine ulaştı.*

Kâbe kavse ev ednâ, Kur'ân-ı Kerîm'in 53'üncü sûresinin 9'uncu âyetinde geçmektedir. Hz. Muhammed'in Cebrail'e ulaştığı yakınlığını gösteren âyette, Peygambere olan mesafesi iki yay aralığı kadar hatta daha az oldu anlamı taşımaktadır:

”فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ”<sup>458</sup>

Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, bir rubâîsinde Allah'tan Hz. Muhammed ve ailesinin hatırına kendisi için iki dünyada saadet dilemektedir:

یا رب به حسین و حسن و آل عبا  
بی منت خلق یا علی الاعلا”<sup>459</sup>

”یا رب به محمد و علی و زهرا  
کز لطف برآر حاجتم در دو سرا

*Ya rabbi Muhammed, Ali ve Fatıma, Ya rabbi Hüseyin, Hasan ve Âl-i Abâ hatırına,*

*Lütuf egle ve her iki cihanda hacetimi ver, halka minnet duymadan ey en üstünden üstün olan.*

Yine Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, başka bir rubâîsinde şöyle der:

وز شخص احد به ظاهر آمد احمد  
اذ قال الله: «قل هو الله احد»<sup>460</sup>

”بی شک الفست احد، ازو جوی مدد  
در ارض محمد شد و محمود آمد

<sup>458</sup> (53/Necm-9) Meâli: “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.”

<sup>459</sup> Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, a.g.e.,R.11, s. 2.

<sup>460</sup> Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, a.g.e.,R. 717, s.106.

*Kuşkusuz yakındır Ahad (Allah) ondan medet iste, Ahmet tek olan Allah tarafından gönderilmiştir,*

*Yeryüzünde Muhammed oldu ve Mahmut geldi, o zaman Allah şöyle buyurdu: “Kul hüvallahü ehad”*

Burada şair, Hz. Muhammed'in Allah tarafından yeryüzündeki peygamberi seçildiğinden, kendisine insanlara “Allahlın tek olduğunu” söylemesini istemesinden bahsetmiştir. Şiirde 211'inci sûrenin 1'inci âyeti tamamen getirilmiştir.

“قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ”<sup>461</sup>

### **3.3. İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm'in Etkisi İle Farsça Mensur Eserlerden örnekler**

Bu başlık altında, İslamiyetten sonra H. III. yy.'dan itibaren Fars dilinin üçyüz yıla yakın bir süre boyunca edebiyat ve bilim dili olmaktan uzak kalmasının ardından, tekrar kullanılmaya başlandığını, İranlı yazarların, Arap dili yerine kendi dillerinde eserler meydana getirmeleri hakkında araştırma yapmayı, örnek eserler ile söz konusu 14 yüzyıl boyunca, Fars dilinde yazılmış önemli mensur eserlerinde İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm' de ki yerini incelemeyi hedefliyoruz. İslamiyet'ten sonra günümüze kadar Farsça telif edilen eserlerin hemen hemen hepsinde, Kur'ân-ı Kerîm ve İslami düşüncenin tesiri görünmektedir. Bu tesiri sadece Arap diline ait kelimelerin veya Arap edebiyatının özelliğini taşıyan üslupları kullanmakta aramamak gerektiğini düşünüyoruz. Bu etkiyi en derin şekliyle, kelimelerin ötesinde, yazarların ve hekimlerin düşünceleriyle benimsedikleri felsefede bulmak mümkündür.

“...Beşinci yüzyıldan sonra İranlı ediplerin çeşitli yollarla Arap ediplerini taklit etme eylemi olağanüstü bir hal alıp doğal dereceyi geçmekteydi. Bel'âmî ve çağdaşlarının mensur eserlerinde nadiren rastlanan ve az sayıdarastlanan muvazene, seci ve eş anlamlı

<sup>461</sup> (112/İhlas-1) Meâli: “De ki: "O, Allah'tır, bir tektir.””

cümlelerin örneklerine beşinci yüzyılda yazılmış olan eserlerde sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tarihte kâfiye, seci ve muvazenelerle dolu uzun hitabeler ve gereksiz yorucu müteradif cümleler ortaya çıkmıştır. Bu tarz maksatlara ulaşmak ve bu gibi söz sanatlarını taklit etmek amacı ile Arap dilinden kelimeler, hikâyeler, şiirler ve cümleleri istinsah etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumun neticesinde dördüncü yüzyılın sonu ve beşinci yüzyılın başında Farsça mensur eserlerde geçen Arapça kelimelerin oranı yüzde beşi geçmezken, beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu oran yüzde elliye geçmiştir. Altıncı, yedinci ve sekizinci yüzyılda yüzde ise seksenlere kadar ulaşmıştır.”<sup>462</sup>

### 3.3.1. Klasik Eserler

#### 3.3.1.1. Dânişnâme-i Alâî

En geniş anlamıyla, İslam dinini ve derin felsefesini anlatmak amacıyla, Fars dilinde yazılmış Dânişnâme-i Alâî eseri, alanının en güçlü örneklerinden biridir:

Dânişnâme-i Alâî, İbn Sînâ<sup>463</sup> tarafından H. 412-428 (M. 1021-1037) yılları arasında, dönemin hükümdarı olan Ebû Cafer Muhammed bin Düşmenziyâr İbn Kâkûye'nin<sup>464</sup> isteği üzerine İsfahan'da kaleme alınmıştır. Düşmenziyâr'ın lakabı Alâüddevle olduğu için ve eser kendine ithaf edildiğinden dolayı, İbn Sînâ'nın bu eserinin adı Dânişnâme-i Alâî olarak geçmektedir. Esere bu adı, hekimin öğrencisi olan ve ölümünden sonra eseri tedvin eden Abdülvâhid Cûzcânî'nin<sup>465</sup> koymuş olabileceği düşünülmektedir.<sup>466</sup>

<sup>462</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.I, s. 274-275.

<sup>463</sup> Tam adı: Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (H. 370-428/M. 980-1037), İslam dünyasının en önde gelen filozofu olduğu gibi tıp ve bilim dallarında da bütün zamanların zirve isimlerindedir. İslam dünyasında adı İbn Sînâ, batı dünyasında ise adı Avicenna ile bilinmektedir. Hakkında bilgi için bkz: Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, **DİA**, C.XX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 319-322.

<sup>464</sup> Ebû Cafer Muhammed bin Düşmenziyâr (H.398-433/ M.1007-1041), Kâkûyîler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Arap kaynaklarda kendisinden dayı oğlu anlamında İbn Kâkûye, Farsça kaynaklarda Püser-i Kâkû olarak bahsedilmiştir. İbn Sînâ, Bûveyhî sarayından kaçıp Düşmenziyâr'a sığınmıştır ve hayatının sonuna kadar onun himayesi altında kalmıştır. İbn Sînâ, Dânişnâme-i Alâî adlı eseri dışında birçok eserini daha bu hükümdarın desteği ile kaleme almıştır. Bkz: Abdülkerim Özaydın, “Muhammed b. Rüstem”, **DİA**, C.XXX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005, s. 567-568.

<sup>465</sup> Tam adı Ebû Ubeyd Abdülvâhid b. Muhammed el-Cûzcânî olan ve XI. yüzyılda yaşayan aslen Türk olma ihtimali olan Müslüman astronom ve matematikçidir. İbn Sînâ döneminde yaşamış olup onun öğrencisiydi. Daha fazla bilgi için bkz: Sargon Erdem, “Abdülvâhid el-

Eserin giriş kısmında İbn Sînâ, Allah-ı Teâlâ'ya şükürlerini sunup, Peygamber ve Ehl-i beytine selam gönderdikten sonra, bu eseri kaleme alma nedenini anlatıp kısaca bölümleri ve başlıklarını vermektedir:

”سیاس و ستایش مر خداوند آفریدگار بخشاینده خرد را و درود بر پیامبر گزیده وی محمد مصطفی و بر اهل بیت علیه السلام و یاران وی.

فرمان بزرگ خداوند ما ملک عادل موید منصور عضد الدین علاء الدولة و فخر الملة و تاج الانمة ابو جعفر محمد بن دشمنزیار مولی امیر المؤمنین زنگانی دراز باد، و بخت پیروز، و پادشاهیش برافزون، آمد به من خادم و درگاه وی، که یافته ام اندر خدمت وی همه کامهای خویش: از ایمنی- و بزرگی- و شکوه- و کفایت، و پرداختن به علم، و نزدیک داشتن؛ که باید مرخادمان مجلس وی را کتابی تصنیف کنم بیارسی دری که اندر وی اصلها و نکتهها پنج علم از علمهء حکمت پیشینگان گرد آروم، بغایت اختصار.

یکی: علم منطق- که وی علم ترازوست.

و دوم: علم طبیعیات- که علم آن چیزهاست که بحسّ بشاید دیدن، و اندر جنبش- و در گردش اند.

و سوم: علم هیات - و نهاد عالم، و حال صورت جنبش آسمانها- و ستارگان. چنانکه باز نموده اند - که چون بشایست حقیقت آن دانستن.

و چهارم: علم موسیقی: و باز نمودن سبب ساز - و ناساز آوازهها، و نهادن لحنها.

و پنجم: علم آنچه بیرون از طبیعت است.<sup>467</sup>

*“Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla*

*Akıl veren yaratıcı Allah'a hamd ü senalar olsun. Seçkin peygamberi Muhammed Mustafa'ya, Ehl-i beytine ve ashabına selam olsun.*

Cûzcânî”, **DİA**, C.I, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988, s. 277-278.

<sup>466</sup> İbn Sînâ, **Dânişnâme-i Alâi Alâi Hikmet Kitabı**, Çev. Murat Demirkol, Ed. Gürbüz Deniz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s.XV-XVII. Ayrıca: Ebû Ali Sînâ, **İlahiyat-ı Dânişnâme-i Alâi**, Haz. Muhammed Moîn, 2. bs., Hemedan, Abu Ali Sînâ Üniversitesi Yayınları, 1383 hş., s. Elif- Zad.

<sup>467</sup> Ebû Ali Sînâ, **Risâle-i Mantık Dânişnâme-i Alâi**, Haz. Muhammed Moîn, Seyyed Muhammed Meşkât, 2. bs., Hemedan, Abu Ali Sînâ Üniversitesi Yayınları, 1383 hş., s.1-3.

*Adil, destek ve yardım görmüş Efendimiz Melik Adüdüddîn Alâüddevele, Fahrü'l-mile ve Tâcü'l-mümininin Mevlâsı Ebû Cafer Muhammed bin Düşmenziyâr'ın –ömrü uzun, bahtı açık olsun, saltanatı güçlensin, makamındaki hizmet haline Derî Farsçasıyla içinde kudemânın hikmet ilimlerinden beş ilmin asıl ve nüktelerini son derece özetle toplayacağım bir kitap yazmamı emreden büyük buyruğu, makamının kölesi ve hizmetçisi olan, güven, büyüklük, ihtişam, yeterlilik, ilimle süslenme ve yakınlık gibi bütün muratlarını hizmetindeyken kazanmış bulunan bana geldi.*

*Birincisi, ölçü ilmi olan mantıktır.*

*İkincisi, duyu ile görülebilen, hareketli ve dönen cisimlerin ilmi olan fizik/tabiiyyât ilmidir.*

*Üçüncüsü, açıklandığı gibi, astronomi ilmi, âlemin yapısı, göklerin ve yıldızların hareket durumudur. Çünkü bunun hakikatini bilmek mümkündür.*

*Dördüncüsü, müzik ilmi ve seslerin uyum ve uyumsuzluk sebebinin ve nağmelerin yapısını açıklanmasıdır.*

*Beşincisi, tabiat dışındaki şeylerin ilmidir.<sup>468</sup>*

İbn-Sînâ eserinin mukaddemesinde bu şekilde bir sıralama yapmasına rağmen, eserin günümüze geçen nüshalarının hiç birinde bu sıralama görülmemektedir. Ayrıca mukaddemeye yazılmamış iki bölüm daha eklenmiştir. Sıralamada risâle bölümleri şu şekildedir: 1. Mantık, 2. Metafizik, 3. Fizik, 4. Geometri, 5. Astronomi, 6. Aritmetik ve 7. Müzik.<sup>469</sup> Bu sıralamada yer alan maddelerin sadece ilk üçü İbn Sînâ tarafından kaleme alınmıştır. Eserin devamı olan bölümleri, ölümünden sonra yazılarının bir özeti olarak, öğrencisi Cûzcânî tarafından toplanıp esere eklenmiştir. Eserin Matematik bölümünün girişinde, böyle bir bilgi verilmiştir; Cûzcânî'nin anlatımı olan bu kısımda, kendisinin İbn Sînâ'nın talebesi olduğu dönemde, eserlerini derlemeyi çok istediğini, bunu hocasının da teklif ettiğini, eserlerini isteyenlere verip, kendisine bir örneğini bile bırakmamasını belirtmiştir. Devamında ise Dânişnâme-i Alâî'nin matematik bölümünün

<sup>468</sup>İbn Sînâ, **Dânişnâme-i Alâî Alâî Hikmet Kitabı**, s. 14 ve 16.

<sup>469</sup>**A.e.**, s. 4-11 ve XVII.

kaybolduğunu belirtmiştir. Eserin kaybolan bölümlerinin hocası tarafından kendisine bırakıldığı risâle ve eserlerden vücuda getirildiğini vurgulamıştır.<sup>470</sup>

Kitap, eserin mukaddemesinde belirttiği gibi Deri Farsça dilinde yazılmıştır. Anlatım olarak, uzun ve anlaşılması zor cümlelerden kaçınılmıştır. Farsça kelime sayısı Arapça kelime sayısına kıyasla daha fazladır.

Bahâr, Sebksînâsî kitabında, İbn Sînâ'nın kendi kaleminden çıktığını düşündüğü, bununla ilgili sadece üç eserinin olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri Dânişnâme-i Alâî'dir. Bunun açıklaması ise; İbn Sînâ'nın IV. yüzyılda yaşadığını, o dönemin, Farsça eserlerini kendine has tarzı olan İbn Sînâ'ya mensup, bütün eserlerinde görünmediğini belirtmiştir. Örneğin Dânişnâme, yalın bir Farsça ile yazılmış olup, Arap edebiyatından alıntı söz sanatları kullanılmamıştır. Buna karşın İbn Sînâ'ya mensup bir eserde VI. Yüzyıl da, yani daha çok Arap dilinin etkisinde kalan bir nesir ile karşı karşıya geldiğinden dolayı, doğrudan kendi kaleminden çıkmadığının kanaatine varabileceğimizden bahsetmiştir.<sup>471</sup>

İbn Sînâ, İslamiyet'in mantık ve felsefe yönünü anlatan ilk şahsiyettir. "İbn Sînâ'nın ortaya çıkışı, onun tıp ile felsefede son derece bilgili olması, ayrıca bu iki dalda gösterdiği değişim ve yenilikçiliği, İslam uygarlığına ve bilimine yeni soluk Aristo<sup>472</sup> ve Câlînûs'un<sup>473</sup> getirmesi ile eş değerdi. Hakikaten o fazıl bir tabip, kâmil bir filozofun örneği idi."<sup>474</sup>

İslamiyet'in İranlı yazarlar ve eserleri üzerinde ki etkisini göstermek amacı ile en güçlü örneği olarak İbn Sînâ'nın eserlerini verebiliriz. İbn Sînâ, İslam felsefesini kavrayıp, eserlerinde ilahiyat bilimine yer vererek, bütün İslam âleminin öncüsü olduğu bilgisini verebiliriz.

<sup>470</sup> A.e., s. XVIII. Ayrıca: Safâ, **Târîh-i Edebiyyât Der İran**, C.I, s. 646-647.

<sup>471</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.II, s. 35-36.

<sup>472</sup> İlkçağ Yunan filozofudur. Bkz: Mehmet Kaya, "Aristo", **DİA**, C.III, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 375-378.

<sup>473</sup> Câlînûs, asıl adı Galenos olan Grek tabip ve filozoftur. Doğum tarihi konusunda ihtilaflar mevcuttur. Ancak 108 veya 130 miladi yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Bkz: İhsan Kutluer, "Câlînûs", **DİA**, C.VII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 32-34.

<sup>474</sup> Ebû Ali Sînâ, **Risâle-i Mantık Dânişnâme-i Alâî**, önsöz, s.2.

“İslami felsefe kitaplarında ilahiyat, tabiat sonrası bilim, üstün felsefe veya ilahî bilim anlamındadır. İlahiyat kelimesinin kullanılma sebebi ise bu bilimin tanrı ve meleklerini tanıyıp anlamak neticesinde ulaşılabılır olmasıdır. Tabiat sonrası olarak adlandırmanın sebebi ise bilgide tabiatta olanların anlamasından sonra geldiğindendir her ne kadar tabiattan önce var olsa da. Bu bilim üstünfelsefedir zira bilgide bir ilkeyi tanımak için bütün sıfatlarının tamamının bilinmesi gerekir ve bu felsefe biliminin ilk ilkesidir.”<sup>475</sup>

Eserin İlahiyat (metafizik) bölümünde tamamen İslami düşünce hâkimdir. Buna örnek vermek gerekirse bu bölümün giriş kısmını inceleyebiliriz:

”بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين و صلواته على نبيه محمد و آله اجمعين

آغاز علم برین

نخستین فصل اندر چندی علمهای حکمت

هر علمی را چیزی هست که اندر آن علم از حال وی آگاهی جویند، و چیزها دو گونه اند:

یکی آنست که هستی وی بفعل ماست؛ و یکی آنست که هستی وی نه به فعل ماست.

مثال نخستین کردارهای ما و مثال دوم زمین و آسمان و حیوان و نبات. پس علمهای حکمت دو گونه بوند:

گونه ای آن بود که از حال کنش ما آگاهی دهد و این را علم عملی خوانند، زیرا که فایده وی آنست که بدانیم که ما را چه باید کردن تا کار این جهانی ما ساخته باشد و کار آن جهانی امیدوار بود.

و دیگر آن بود که از حال هستی چیزها ما را آگاهی دهد تا جان ما صورت خویش بیابد و نیکیخت آن جهانی بود چنانکه بجای خویش پیدا کرده آید و این علم را نظری خوانند...“<sup>476</sup>

*“Rahmân ve Rahîm Allahîn adıyla*

*Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. O’nun salâtı Peygamberi Muhammed’e ve tüm ailesine olsun.*

*[36] Yüksek İlimin Başlangıcı*

<sup>475</sup> A.e., önsöz, s.12.

<sup>476</sup> Ebû Ali Sînâ, *İlahiyat-ı Dânişnâme-i Alâî*, s. 1-2.

*Birinci bölüm, hikmet ilminin sayısı hakkındadır.*

*Her ilim, kendisiyle bilgi araştırılan bir şeydir. Şeyler de iki çeşittir: Birincisi, varlığı bizim fiilimize bağlı olan şeyler, diğeri de varlığı fiilimize bağlı olmayan şeylerdir. Birincisinin örneği, bizim fiillerimiz; ikincisinin örneği ise yer, gök, hayvan ve bitkidir. Öyleyse felsefi ilimler iki şettir:*

*Birincisi: kendi fiillerimiz hakkında bilgi veren ilimlerdir. Buna amelî/pratik ilim denir. Çünkü onun faydası, dünyevi işimizle ilgili olarak ne yapmamız ve uhrevî işimizle ilgili olarak neyi ümit etmemiz gerektiği konusunda bize bilgi sağlamasıdır.*

*İkincisi, ruhumuzun kendi sûretini kazanması ve uhrevî mutluluğu elde etmesi için bizi şeylerin varlığı hakkında bilgilendiren ilimdir. Nitekim yeri geldiğinde açıklanacaktır. Buna da nazarî/ teorik ilim denir...<sup>477</sup>*

### 3.3.1.2. Ahlâk-ı Nâsırî

“وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ”<sup>478</sup>

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamber’e hitaben güzel ahlakta zirveye çıktığını söylemektedir. Bu âyet ve Kur’ân’da geçen ahlakın önemini vurgulayan diğeri âyetlerden yola çıkarak Müslüman İranlı yazarlar Fars dilinde Ahlak başlıklı eserler ortaya çıkarmıştır. Bu alandaki eserlerin özünde uhrevî dünya için gerekli olan faziletin nasıl elde edildiğini felsefi bir bakış açısıyla görmekteyiz.

Ahlak konulu Farsça yazılmış en önemli eserler: Ahlâk-ı Nâsırî, Ahlâk-ı Muhsinî<sup>479</sup> ve Ahlâk-ı Celâlî’dir<sup>480</sup>. Prof. Dr. Fahri Unan, Kınalı-zâde Ali Efendi’nin<sup>481</sup>

<sup>477</sup> İbn Sînâ, **Dânişnâme-i Alâî Alâî Hikmet Kitabı**, s. 132 ve 134.

<sup>478</sup> (68/Kalem-4) Meâli: “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”

<sup>479</sup> Hüseyin b. Ali el-Kâşîfî (ö. H. 910/M. 1504) tarafından (H. 900/M. 1495 yılında) kaleme alınmış ahlâk konulu Farsça eserdir. El-Kâşîfî’in eserleri arasında en bilinenler arasındadır ve Fars dilinde yazılmış olan ahlâk kitaplarının üçüncüsü olarak kabul edilmektedir. Bkz: M. Nazif Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Muhsinî”, **DİA**, C.II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 17.

<sup>480</sup> Ahlâk-ı celâlî, Celâleddin ed-Devvânî (ö. H. 908/ M.1502) tarafından Farsça kaleme alınmış eserdir. Eserin ilk adı Levâmiu'l-işrâk fi mekârimi'l-ahlâk olarak verilmiştir. Ancak daha sonra Ahlâk-ı Celâlî adıyla tanınmıştır. Bu eser Devvânî’nin en güçlü ve en meşhur



Ahlâk-ı Alâî kitabının takdim kısmında şöyle bir değerlendirme yapıp, Kınalı-zâde'nin görüşünden Ahlak konulu eserlerin ne denli değer taşıdıklarını ve bu sahada en önde olan eserler hakkında ne düşündüğünü açıklamıştır:

“*Ahlâk-ı Alâî*”nin kaleme alınış sebebini, bizzat yazarı açıklar. Kınalı-zâde, niçin kaleme aldığını anlatmadan önce, eserin tamâmında ele alınan konuları sıralar. Bunlar *ilm-i ahlâk*, *tedbir-i menzil* ve *siyâset-i medinedir*. Ona göre bütün ilim adamları, düşünür insanlar ve filozoflar, bu üç ilmi insanlığın ebedî saadeti için elzem görmüşler ve bu ilim dallarını ihtivâ eden muhtelif eserler yazmışlardır. Kınalı-zâde, bu cümleden olmak üzere münhasıran üç eserin ismini zikretmektedir ki, bunlar kendisinin de örnek aldığı eserlerdir. Bu eserler öncelikle filozof Hâce Nasîrü'd-dîn-i tûsî 'nin Ahlâk-ı Nâsîrî'si; ikinci olarak Celâlî'd-dîn Muhammed-i Devânî'nin Ahlâk-ı Celâlî'si; üçüncüsü ise, Mevlânâ Hüseyin vâ'iz'in Ahlâk-ı Muhsinî 'sidir. Yazarımıza göre Ahlâk-ı Nâsîrî, sahasının ilk eseridir; Ahlâk-ı Celâlî, bir önceki eseri takip etmesi bakımından ikinci durumdadır. Ahlâk-ı Muhsinî ise, ilk iki eserin devamı niteliğindedir; her ne kadar ilk iki eser kadar teferruatlı değilse de, konuları kolay anlaşılır bir üslûp ile sunması bakımından, önceliklerden daha fazla meşhur olmuştur.”<sup>482</sup>

Ahlâk-ı Nâsîrî, Nasîrüddîn-i Tûsî(H. 627/M. 1274)tarafından kaleme alınmıştır. Eser bu alanda Fars dilindeki diğer ahlak konulu eserlerin öncüsüdür. Bu konuda çalışma yapan diğer yazarlar onun izinden gitmiştir. Eserde, huy ve ahlaki güzelleştirme ve yüceltme yolları gösterilmiştir. Aynı zamanda İslam dünyasında dine ve inanca dayalı olan davranışların hikmetinde yazılmış en önemli eserdir. Daha önceleri teorik ilmi ile ilgili eserler yazılmışken davranış ilmi ile ilgi bu eser ilk *Tedbîrü'l-menâzil* ve *Siyâsetü'l-müdün'* dür. Her bir makale kendi içindeki bölümlerden sayılmaktadır. Eser üç ana makaleden oluşmaktadır bunlar: *Tehzîbü'l-*

---

eseri olmakla birlikte Fars dilinde var olan Ahlâk kitaplarında Ahlâk-ı Nâsîrî'den sonra en beğenilen Ahlâk eseridir. Eserin içeriği ve ana konusu Ahlâk-ı Nâsîrî ile aynıdır. Bkz: M. Nazif Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Celâlî”, **DİA**, C.II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 16.

<sup>481</sup>Türkçe yazılmış ahlâk konulu kitapların arasında en bilinenler arasında olan Ahlâk-ı Alâî eserin yazarıdır (1510-1572). Kendisi Osmanlı döneminde tanınan âlim, şair ve devlet adamıydı ve Türkçe dışında Arapça eserleri de mevcuttur. Bkz: Hasan Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi”, **DİA**, C.XXV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 416-417.

<sup>482</sup>Kınalı-Zâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâî**, Haz. Fahri Unan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011, s. XIII.

ahlâk, oluşmaktadır. Tûsî, eserin önsözünde, yazdıklarını tekrar gözden geçirip bazı kısımlarını değiştirdiğini belirtmiştir.<sup>483</sup>

Tûsî, eserini meydana getirmek için diğer hekim ve âlimlerin, örneğin İbnü'l-Mukaffa' ve Aristo 'nun eserlerinden faydalanmış, iktibaslarda bulunmuştur. Ahlâk-ı Nâsırî'nin ilk bölümünün çoğu, akıl Ahlakı ile ilgili İslam dünyasında en önemli eser olan İbn Miskeveyh'in Tehzîbi'l-ahlâk eserinden alıntıdır:

“Eserin başlıca kaynağı, İbn Miskeveyh'in Kitâbü Tahâreti'l-a'râk fi tehzîbi'l-ahlâk adlı Arapça eseridir. Tûsî, önce Farsça'ya tercüme ettiği bu kitabı daha sonra bazı değişiklikler yaparak eserine katmış, böylelikle Ahlâk-ı Nâsırî'nin birinci makalesi olan “Tehzîbü'l-ahlâk” bölümü meydana gelmiştir. “Tedbîrü'l-menâzil” kısmında daha çok İbn Sînâ'nın aynı adı taşıyan risâlesinden, üçüncü makalesinde de Fârâbî'nin es-Siyâsetü'l-medeniyye'sinden istifade etmiştir. Tûsî, eserin önsözünde belirttiği gibi, İbnü'l-Mukaffa'ın “edeb”leri ile Eflatun, Aristo ve Kindî'nin risâleleri gibi diğer kaynaklardan da faydalanmış ve bunlardan iktibaslar yapmıştır.”<sup>484</sup>

Eserin Mukaddemesi şu şekilde başlamaktadır:

”حمد بيحد و مدح بيحد لايق حضرت عزت مالک الملکی باشد که همچنانکه در بدو فطرت اولی «هو الذی بیدء الخلق» حقایق انواع را از مطالع ابداع بر می آورد... خلعت صورت انسانی را که طراز عالم امری داشت « و ينزل الروح من امره» به یکدفعه «ما امرنا آلا واحدة» بطریق « کن فيكون كلمح البصر او هو اقرب» در وی پوشانید تا وجود اول او رقم تمامی یافت و نوبت تکوین بکون ثانی رسید و مستعد تحمل بار امانت ربانی گشت که «ثم انشأناه خلقا آخر» به ازای بدو فطرت در عود نشأت «ثم نعیده» مصونیت انسان را که مبدا وجود صورت نوعیه اوست و آنجا یعنی در بدو وجود بیک لمح ایجاد یافته بود در تعلیم گاه «علم الانسان ما لم يعلم» و کارخانه «اعملوا صالحا» بتجرید ذات و تهذیب صفات و ترقی در مدارج کمال و تحلی به صوالح اعمال سال به سال بل حال به حال از مرتبه به مرتبه و منزل به منزل می گذراند تا آنکه به معاد «ارجعی الی ربک» رساند و صورت مستعار او را که لباس اول هیولی اولی انسانی بود و در کون اول به چندان تخمیر و ترشیح مخصوص شده دفعه واحده استرداد کند که «فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة و لا يستقدمون» تا چون نداء «لمن الملك اليوم» با جواب «الله الواحد القهار» از حضرت مالک الملک در فضاء عالم های ملک و ملکوت افتد و موعده «کل شیئی هالک الا وجهه» در آید و وعده «کما بداکم تعودون» بانجام رسیده باشد و حکمت «كنت کنزاً مخفياً» به اتمام پیوسته «ذلک تقدیر العزیز العظیم».”

Yukarıda verdiğimiz eserin Mukaddemesinin ilk kısmında geçen 13 âyetler:

<sup>483</sup> Cevat Tabatabâî, “Ahlâk-ı Nâsırî”, **Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî**, c.7, Tahran, Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî, 1367 hş., s. 383-385. Ayrıca: Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî, **Ahlâk-ı Nâsırî**, 1. bs., y.y., İntişârât-i İlmîyye İslamiyye, t.y., s.3-7.

<sup>484</sup> M. Nazif Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Nâsırî”, **DİA**, C.II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 18.

”وَهُوَ الَّذِي بِيَدِ الْخَلْقِ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ۚ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ“<sup>485</sup>

”يُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ“<sup>486</sup>

”وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ“<sup>487</sup>

”وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“<sup>488</sup>

”ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ اللَّهُ

أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ“<sup>489</sup>

”عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ“<sup>490</sup>

”فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ“<sup>491</sup>

”ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً“<sup>492</sup>

”وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۚ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً ۚ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ“<sup>493</sup>

”يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ ۚ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ ۚ لَمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ۚ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ“<sup>494</sup>

”وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۚ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ۚ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ“<sup>495</sup>

<sup>485</sup> (30/Rum-27) Meâli: “O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz sıfatlar O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

<sup>486</sup> (16/Nahl-2) Meâli: “Allah, "Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının" diye (insanları) uyarmaları için emrini içeren vahiy ile melekleri kullarından dilediğine indirir.”

<sup>487</sup> (54/Kamer-50) meâli: “Emrimiz ancak bir tek emirdir. Göz kırpması gibidir. (Anında gerçekleşir.)”

<sup>488</sup> (16/Nahl-77) Meâli: “Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet'in kopması bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”

<sup>489</sup> (23/Müminun-14) Meâli: “Sonra bu az suyu "alaka" haline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!”

<sup>490</sup> (96/Alak-5) Meâli: “insana bilmediğini öğretendir”

<sup>491</sup> (22/Hac-50) Meâli: “Âyetlerimizi geçersiz kılmak için çaba gösterenler var ya, işte onlar cehennemliklerdir.”

<sup>492</sup> (89/Fecr-28) Meâli: “"Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!"”

<sup>493</sup> (7/Araf-34) Meâli: “Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler”

<sup>494</sup> (40/Mümin-16) Meâli: “O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır”

”قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ ۖ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ“<sup>496</sup>

”وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ۚ ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ“<sup>497</sup>

Gördüğümüz gibi, Nasîrüddîn-i Tûsî, Kur’ân-ı Kerîm’e vakıf olduğu için Allah’ın kitabında var olan öğütlerin her bir cüzünü idrak edip, bunu ustalıkla aktarmıştır. Bildiği düşünce ve ilimleri anlatıp bunlardan sonuç çıkarmıştır. Ayrıca Yunan, İran, Hindistan ve Arap âlimlerinin sözlerini kullanmış olmasına rağmen eserinin aslı ve kökünü Kur’ân-ı Kerîm’den almıştır. Bu nedenle şüphesiz İslam dünyasının büyük âlimi olan Nasîrüddîn-i Tûsî, İslamiyet ve Kur’ân’ın ana felsefesi ve özünü dile getirmiştir. Bu yolda kelime haznesi olarak da Kur’ân ibarelerini, âyetler dışında bile kullanmıştır. Yukarıdaki örnekte gösterdiğimiz üzere hekim, yaklaşık 25 satırlık yazısında defalarca Âyetlerden iktibas etmiştir, aynı minval, eserin devamında da görülmektedir. Sözü geçen âyetlerin anlamına baktığımızda, Nasîrüddîn-i Tûsî’nin Yunan ve antik İran’ın bilim ve felsefesine tamamen hâkimiyetine rağmen, Kur’ân-ı Kerîm’in sözlerinin önceki bilim ve felsefelere olan üstünlüğüne dikkat çekerek, eserini Kur’ân bilgilerine göre telif etmiştir.

“Genel olarak bunu bilmemiz gerekmektedir Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî her konuda bilgiliydi ve döneminde var olan bütün ilimlere vakıf ve bunların çoğunda derin bilgi sahibi olup diğer âlimlerden öndeydi. Öte yandan İlhanlılara yakınlığından dolayı dinî ve dünyevi makamların ikisine ulaşmış ve her açıdan çağdaşları nezdinde yüce bir konumu vardı.”<sup>498</sup>

### 3.3.1.3. Siyâsetnâme (Siyerü’l-mülûk)

Siyâsetnâme, Tûs şehrinin bir köyünde dünyaya gelen Ebû Alî Hasan Tûsî (H. 408-485/ M. 1018-1092) tarafından Siyaset ve ülke yönetimi konulu bir eser olarak kaleme alınmıştır. Ebû Alî Hasan Tûsî, Sultan Alparslan’ın veziri idi ve siyaset

<sup>495</sup> (28/Ksas-88) Meâli: “Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.”

<sup>496</sup> (7/Araf-29) Meâli: “De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (ona) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak ona ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine ona) döneceksiniz.”

<sup>497</sup> (36/Yasin-38) Meâli: “Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah’ın takdiri(düzenlemesi)dir.”

<sup>498</sup> Safâ, *Târîh-i Edebiyyât Der İran*, s. 1202.

dünyasında kendisine çeşitli lakaplar verilmişti. Bunların en bilineni Nizâmülmülk 'tür. Lakabı Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından Hâce'ye takılmıştır. Nizâmülmülk, Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere bildiği gibi, İslam dünyasının önemli fıkıh âlimlerinin bulunduğu merkezlerde, örneğin İsfahan ve Bağdat'ta dönemin hocalarından hadis eğitimi de almıştır.<sup>499</sup> Bu sebepten dolayı telif ettiği Siyâsetnâme eserinde, İslam ve Kur'ân-ı Kerîm'e uygun idari konuları anlatmıştır. Siyâsetnâme, siyaset ve hükümet konusu ile özgün olmakla birlikte edebi açıdan da güçlü bir eser olup, Fars dilinde yazılmış en iyi edebi mensur eserlerden sayılmaktadır.<sup>500</sup>

Eser, sultan Melikşah'ın istemi ile elli fasıl halinde yazılmıştır. İçerisinde verilen örneklerin bir kısmı İslamiyet'ten önce ki döneme ait olup, hikâyelerin büyük kısmı, İslamiyet'ten sonraya meydana getirilmiştir. Bu hikâyeleri anlatma nedeni ise tecrübelerden ve daha önce yaşanan olaylardan ders çıkarıp, o dönem için en doğru davranışları tespit etmektir.<sup>501</sup> Burada en önemli husus, vezirlik ile bilinen bir şahsiyetin bu alandaki bilgilerini güçlü bir edebi anlatım ve dinî bilgileriyle birleştirip türüne has bir eser ortaya koymasıdır. Nitekim Nizâmülmülk'ten sonraki yazarlar bu sahadaki eserlerinde Siyâsetnâme'nin izinden gitmişlerdir.

Eser, anlatım ve üslup açısından sade anlaşılabilir bir dille yazılmıştır. Bunun sebebi ise hükümdar'ın kolayca anlayabilmesi içindir. Hikâyelerde uzun anlatımlar, kelime tekrarı ve muvazene görülmemektedir. Bu özet anlatım bazen hikâyenin anlaşılmasını güç hale getirmiştir. Fazla Arapça kelime kullanılmamış ve bazı Farsça kelimelere eski şekilleri ile yer verilmiştir.<sup>502</sup>

Müellif, eserinin önsözünde belirttiği gibi, her şeyden önce Allah-ı Teâlâ'nın istediği ve emrettiği gibi, devlet yönetimi hakkında bir risâle yazmayı kendine vazife edinip bu yolda Kur'ân-ı Kerîm ve talimlerini temel olarak kullanmıştır.

Siyâsetnâme'nin giriş kısmında, yazar Besmele 'den sonra söze bir duayla başlayıp, devamında eseri niçin yazdığına dair bilgi verir:

<sup>499</sup> Abdülkerim Özyayın, "Nizâmülmülk", **DİA**, C.XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 194-196.

<sup>500</sup> Zebîhullah Safâ, **Nesr-i Fârsî**, Tahran, İntişârât-i İbn-i Sînâ, 1347 hş., s. 286.

<sup>501</sup> **A.y.**

<sup>502</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.II, s. 95-98. Ayrıca: Hâce Nizâmülmülk Ebû Alf Hasan Tûsî, **Siyerü'l-mülûk**, Haz. Hubert Darke, 3. bs., Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1372 hş., önsöz s. 27.

”بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رب يسر و لا تعسر

1. سياس خدای را عزّ و جلّ که آفریدگار زمین و آسمان است و روزی دهنده بندگان است و شناسنده آشکار و نهان است و آمرزنده گناهان است، و درود بر بهترین خلائق محمد بن عبدالله علیه الصلوة و السلام که مهتر پیغامبران است و گزیده خدای جهان است و آوردنده فرقان است و بر یاران و عترت او اجمعین.

2. بنده حسین الطوسی چنین گوید که چون تاریخ سال چهارصد و هفتاد و نه آمد پروانه اعلیٰ سلطانی شاهنشاهی معز الدنیا و الدین ابوالفتح ملک شاه ابن محمد یمین امیر المومنین عزّالله انصاره و ضاعف الاقتداره ببنده و دیگر بندگان برسد که هر یک در معنی ملک اندیشه کنید و بنگرید تا چیست که در عهد روزگار ما نه نیک است و بر درگاه و در دیوان و بارگاه و مجلس ما شرط آن به جای نمی آرنند یا بر ما پوشیده شده است و کدام شغل است که پیش از این پادشاهان شرایط آن به جای می آوردند و ما تدارک آن نمی کنیم و نیز هر چه از آیین و رسم ملک و ملوک است و در روزگار گذشته بوده است از ملوک سلجوق ببندیشید و روشن بنویسید و بر رای ما عرضه کنید تا در آن تامل کنیم و بفرماییم تا پس از این کارهای دینی و دنیوی بر آیین خویش رود و آنجا دریافتیست دریابیم و شرط هر شغلی بر قاعده خویش و فرمان ایزد تعالی بجای فرماییم آوردن و آنچه نه نیک است و پیش از این رفته است در توانیم یافتن که چون ایزد تعالی جهان و ملک جهان را به ما ارزانی داشت و نعمت ها بر ما تمام گردانید و دشمنان ما را مقهور کرد نباید که هیچ چیز در مملکت ما بعد از این بر نقصان یا بر خلل یا بر خلاف شرع و فرمان ایزد تعالی باشد یا رود، بنده آنچه در این معنا دانسته بود و دیده و به روزگار تجریت افتاده و از استادان آموخته بود درین خدمت شرح داد و این خدمت را بر پنجاه فصل نهاد چنانکه فهرست باب ها به معنی هر بابی ناطق است و نیز هر جای و در هر فصلی آنچه لایق بود از اخبار و حکایات از گفته بزرگان آورد تا به وقت خواندن ملال نگیرد و به طبع نزدیک تر باشد و بسیار فایده اندر این کتاب است چون بخوانند و بکار دارند ثواب هر دو جهانی به حاصل آید.<sup>503</sup>

*Rahmân ve Rahîm Allahîn adıyla*

*Rabbim, kolaylaştır zoraştırma*

1. *Yeri ve göğü yaratan, kullarının rızkını veren, aşikâr ve nihanı bilen ve günahları affeden yüce ve büyük Allah'a hamdolsun ve peygamberlerin en büyüğü, Allah'ın seçtiği, Furkan'ı getiren yaratılanların (kulların) en yücesi olan Muhammed bin Abdullah Aleyhi Selevât ü Selâma ve cümle ashap ve Ehl-i beytine selam olsun.*

2. *Allah'ın kulu olan ben Hüseyin et-Tûsî şöyle anlatayım: 479 senesine geldiğimizde, sultanı şâhenşâhî Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn ebu'l Fetih Melikşah bin Muhammed Yemin Emîri'l-Mü'minîn Allah yaverlerini aziz kılsın iktidarını fazla etsin, benden ve diğer kullarından devlet hazinesi hakkında düşünerek şu karara varmıştır. Bizim dönemimizde dergâhta, dîvânda, sarayda ve mecliste uygulanmayan veya bizim bilmediğimiz ancak onların uygulamakta doğru bulduğu hususların ne olduğunu, hangi eylemleri (meslekleri) yaptıklarını, bizden önceki*

<sup>503</sup> A.e., s. 3-4.

*padişahların yapıp da bizim yapmadığımız nelerin olduğunu tespit etmemizi istedi. Ayrıca önceki Selçuklu padişahlarının döneminde var olan bütün mülk ve meliklerin âdet ve yasalarını araştırıp açığa çıkartmamızı ve kendisine takdim etmemizi istedi, ta ki bunları düşünüp ve uygulayalım ve böylece bundan sonra dünyevi ve uhrevi işlerimiz yoluna girsin. Bilmemiz gerekenleri bilelim, Allah Teâlâ'nın emirlerine uygun her işlemi ve fiili usluyla yerine getirelim. Kötü ve yanlış olan daha önce tecrübe edilmiş şeyleri bilelim. Allah Teâlâ'nın cihan ve mülk-i cihanı bize lütfettiği ve bütün nimetleri bahşettiği ve düşmanlarımızı kahrettiğinden dolayı bundan böyle bizim topraklarımızda hiçbir kusur veya eksik bulunmaması ve Allah Teâlâ'nın emri ve şeriatine aykırı olmaması gerekmektedir. Şu hakir, bu konuda bildiklerim, gördüklerim, hayat içinde tecrübe ettiklerim ve hocalarımın öğrendiklerimi bu hizmetimde (eserimde) anlattım ve eserimi elli fasılda düzenledim. Öyle ki bâbların fihristi o bâbın konusunu anlatmaktadır ve her yerde ve her fasılda gerektiği şekilde büyüklerden haber ve hikâyeler anlatıp nakledip. Böylelikle okunduğunda sıkıcı gelmeyecek ve şiir gibi hoş görünecek. Eğer bu kitap okunup uygulanırsa içinde çok faydalar mevcuttur ve bunu yapanlar her iki cihanda sevaba gireceklerdir.*

### 3.3.1.4. Gülistân

Sa'dî-i Şîrâzî(ö.H. 691/M. 1292) eseri olan Gülistân, H. 656 yılında yazılmıştır; Sa'dî hayat tecrübesi ve bilgilerini, bu eserde şiir ile beraber sunmuş ve öğüt verir nitelikte yazmıştır. Gülistân önsöz ile beraber sekiz bölümden oluşmaktadır. Önsözü münacat, na't ve yazılış sebebini anlatan kısımlardan oluşmuş olup, Fars edebiyatının en güçlü nesir örneklerindedir. Devamında ki sekiz bölümün başlıkları ise şu şekildedir: Padişahların hal ve hareketleri, dervişlerin ahlakı, kanaatin fazileti, susmanın faydaları, aşk ve gençlik, güçsüzlük ve ihtiyarlık, terbiyenin etkisi ve sohbet adabıdır.<sup>504</sup>Bu hikâyeler ve bölümler birbirinin devamı olacak şekilde tasarlandığı gibi tekrardan kaçınılmıştır.

Söz konusu hikâyelere baktığımızda, yazarın bu eseri kaleme almasındaki hedefini açıkça görebiliriz: Büyüklerin hayatına ve geçmişteki yaşanan tecrübelere dayalı topluma, ahlak ve doğru yaşam tarzını kazandırmaktır. Bu yolda hedef kitle

<sup>504</sup> Kāvûs Hasanlî, **Derîçe-yi Subh: Bâz Şinâsî-yi Zedeği ve Sohan-i Sa'dî**, Tahran, Hâne-yi Neşr, 1389, s.27, ayrıca: Tahsin Yazıcı, "Gülistân", **DİA**, C.XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 240-241.

Müslüman toplum olduğundan Allah-ı Teâlâ'nın sözlerinden faydalanılmıştır. Sa'dî-i Şîrâzî, bu eseri yazmaktaki niyetini ve eserin telif tarihini bu beyitler ile açıklamıştır:

ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود  
حوالت با خدا کردیم و رفتیم<sup>505</sup>

"درین مدت که ما را وقت خوش بود  
مراد ما نصیحت بود و گفتیم

*Günlerimizin güzel geçtiği bu sıralar, hicretten altı yüz elli altı yılındaydı*

*Bizim amacımız nasihat vermektir ve verdik, Allah'a havale edip gidiyoruz.*

Sa'dî-i Şîrâzî, eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri ve enbiya hadislerine de yer verilmiştir. Bunların yanısıra cümlelerin anlamına gizli bir şekilde İslam ve Kur'ân-ı Kerîm düşüncesine yer vermiştir. Gülistân'ın nesrinde Arapça kelimeler ve söz sanatlarından yararlanmasına rağmen, anlatımı kolay ve nispeten yalındır. Sa'dî'nin kendine özel üslubu vardır. Daha önceki yazarların eserlerinden farklıdır, ondan sonra gelen yazar ve şairler tarafından taklit edilmiştir. Bu taklitlere verilecek örnek Câmî tarafından kaleme alınmış olan Bahâristân adlı eserdir.<sup>506</sup>

Gülistân hikâyeleri son derece beğenilmektedir. Bunun sebebi ise, ele alınan konuların gündemde olması ve gerçek dünyada yaşanan olayların tecrübe edilmesidir. Diğer etken ise eserin güçlü bir edebi dille yazılmasıdır. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân adlı eserinde halkın anlayabileceği ve ihtiyaç duyabileceği konularının işlenmiş olması ve onun eserinin halk tarafından benimsenmesinin nedenlerindedir. Bunun en açık göstergesi onun sözlerinin bazılarının daha sonra atasözü ve deyim olarak kullanılmasıdır.<sup>507</sup>

Sa'dî-i Şîrâzî'nin söz konusu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'den alınan âyetler ve iktibaslara sıkça rastlıyoruz. Bazen doğrudan âyetlere yer vermiştir, bazen âyetler cümlelerde gizlenmiştir. Fakat bu cümleler doğrudan cümleleri işaret eder. Bazen de âyeti getirdikten sonra anlamını ve verilen mesajı pekiştirmektedir.

Gülistân'ın önsözü bu şekilde başlamaktadır:

<sup>505</sup> Sa'dî-i Şîrâzî, **a.g.e.**, s.36.

<sup>506</sup> Bahâr, **a.g.e.**, C.III, s. 124-127.

<sup>507</sup> Hasanî, **a.g.e.**, s. 31-33.



"مَنْتَ خدای را عَزَّ و جَلَّ که طاعتش موجب قربتست و بشکر اندرش مزید نعمت هر نفسی که فرو می رود مَمْدَ حیاتست و چون بر می آید مَفْرَحَ ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود ست و بر هر نعمتی شکرى واجب

از دست و زبان که بر آید

کز عهده شکرش بدر آید

إِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلًا مِّنْ عِبَادِيَ الشُّكُورِ

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدای آورد

ورنه به سزاوار خداوندیش

کس نتواند که به جای آورد" <sup>508</sup>

*Şükür ve minnet aziz ve yüce olan Allah'a mahsustur, itaat etmek O'na yakınlığa ve şükretmek nimetlerin artmasına sebep olur, alınan her nefes hayatın devamına vesiledir ve verilen her nefes zatın ferahlatıcısıdır. O halde her nefeste iki nimet mevcuttur ve her nimet için şükretmek zorunludur.*

*Kimin (hangi kişinin) eli ve dili, O'na şükretmeye yetecektir?*

*Ey Dâvûd'un ailesi şükredin ve kullarımdan şükreden azdır*

*Kulun işlediği günahlardan dolayı, Allah'ın dergâhında tövbe etmesi iyidir*

*Aksi halde O'nun Allahlığına yakışır şekilde, hiçbir kul şükredemez.*

Burada şair ilk satırda Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde olan mesajı vermektedir:

"وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ" <sup>509</sup>

Devamında Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinden iktibasta bulunmakta ve âyetin anlamını daha anlaşılır şekilde pekiştirerek iki beyit şiir ile vermektedir. Allah'ı şükredenlerin az olduğunu ve zaten kulların O'na şükretmek ve verdiği nimetler karşılığında Allah'a minnet duymakta yetersiz olduğunu ve ancak günah işledikleri zaman Allah'ın huzurunda tövbe ederek af dileyecek kadar olduklarına dikkat çekmektedir. Söz konusu âyet:

<sup>508</sup> Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 28.

<sup>509</sup> (14/İbrahim-7) Meâli: "Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.""

"يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَتَمَائِيلٍ وَجَفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ ۖ اَعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا ۖ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشُّكُورُ" <sup>510</sup>

Allah Teâlâ 28. Sûrenin 77. Âyetinde insanların Allah'ın onlara davrandığı gibi onlar da dünyada bir birine iyilik yapıp cömert davranmaları gerektiğini ve dünyadaki hayatlarında da güzel yaşamaya gayret göstermeleri gerektiğini ancak bu arada ahireti unutmamaları gerektiğini vurgulamıştır:

"وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ ۖ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ" <sup>511</sup>

Sa'dî-i Şîrâzî Gülistân'ın ikinci bölüm dervişlerin ahlakında ki 37. Hikâyesinde bu âyetin bir kısmını doğrudan alıntı yaptığı gibi hikâyenin devamında iki beyit şiir ile anlamını ve mesajını pekiştirmiştir:

"موسى عليه السلام قارون را نصیحت کرد که آحسین کما أحسن الله اليك ، تشنید و عاقبتش شنیدی.

سر عاقبت اندر سر دینار و درم کرد

با خلق کرم کن چو خدا با تو کرم کرد" <sup>512</sup>

آنکس که به دینار و درم خیر نیندوخت

خواهی که ممتع شوی از دنیوی و عقبی

*Mûsâ (as) Kârûn'a öğüt verdi şöyle ki Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap, ancak ( Kârûn) dinlemedi ve sonunu gördün.*

<sup>510</sup> (34/Sebe-13) Meâli: "Cinler Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı. Ey Davûd ailesi şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır."

<sup>511</sup> (28/Kasas-77) Meâli: "'Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez."

<sup>512</sup> Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 171.

*Dinar ve dirhem ile hayır (işleri) yapmayan, sonunda başını dinar ve dirhem yüzünden kaybedecektir,*

*Eğer dünya ve ahireti kazanmak istiyorsan, Allah'ın kuluna karşı cömert ol Allah'ın sana cömertlik yaptığı gibi.*

Diğer örnekte Sa'dî-i Şîrâzî, bilge ve âlim olan birilerinin başkalarına yol göstermeden önce kendilerinin o yolda yürümleri gerektiğini ve fiilde yaptıkları sözel olarak savundukları düşünce ile aynı olmasının ve bundan sonra başkalarına öğretmeleri gerektiğinin önemini vurgulamakta Kur'ân-ı Kerîm'in âyetini kullanmıştır:

"أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ" <sup>513</sup>

"فقیهی پدر را گفت هیچ ازین سخنان رنگین دلایز متکلمان در من اثر نمی کند بحکم آنکه نمی بینم مر ایشان را

فعلی موافق گفتار

خویشتن سیم و غله اندوزند  
هر چه گوید نگیرد اندر کس  
نه بگوید به خلق و خود نکند

ترک دنیا به مردم آموزند  
عالمی را که گفت باشد و بس  
عالم آن کس بود که بد نکند  
أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ

او خویشتن گم است که را رهبری کند" <sup>514</sup>

عالمی که کامرانی و تن پروری کند

*Bilge biri babasına şöyle dedi: "nutuk söyleyenlerin hiçbir güzel sözleri bana işlemiyor çünkü onlarda söyledikleri ile örtüşen hiçbir davranış göremiyorum.*

*Halka dünyayı terk etmeyi öğretiyorlar, oysa kendileri gümüş ve erzak (para pul) toplamak ile meşguller*

*Sadece söz söyleyen âlimin, söyledikleri kimseyi etkilemeyecek*

*Yanlış ve kötü davranışları olmayan kimse âlimdir, halka konuşan ama kendisi davranmayan (doğruları) değil.*

<sup>513</sup>(2/Bakara-44) Meâli: "Siz Kitabı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?"

<sup>514</sup>Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 92.

*Acaba insanlara iyiliği emredip ve kendiniz unutuyor musunuz?*

*Mutluluk ve rahatlığına düşkün bir âlim, kime yol gösterecek kendisi kaybolmuşken?"*

Kur'ân-ı Kerîm, defalarca yeryüzünde ve kâinatta bütün canlılar ve cansızlar herkes ve her şeyin Allah Teâlâ'yı tesbih ettiğini, O'na taptığını ancak insanların bunu idrak edemediğini söylemektedir:

"أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ ۖ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ" <sup>515</sup>

"تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ ۗ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۗ إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا غَفُورًا" <sup>516</sup>

"وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ" <sup>517</sup>

Gülistân'ın, bu âyetlerdeki anlamını birebir taşıyan hikâyesinde insanlar dışında varlıklarının Allah'ı tapması ve O'na tesbih etmesi insanların kendilerine gelmelerine sebep olabileceği ve gafletten uyanmalarına yardımcı olacağına anlatmıştır:

" İad دارم که شبی در کاروانی همه شب رفته بودم و سحر در کنار بیشه ای خفته شوریده ای که دران سفر همراه ما بود نعره ای برآورد و راه بیابان گرفت و یک نفس آرام نیافت چون روز شد گفتمش آن چه حالت بود گفت بلبلان را دیدم که بنالش در آمده بودند از درخت و کبکان از کوه و غوکاندر آب و بهایم از بیشه. اندیشه کردم که مرۆت نباشد همه در تسبیح و من بغفلت خفته.

عقل و صبرم ببید و طاقت و هوش  
مگر آواز من رسید بگوش  
بانگ مرغی چنین کند مدهوش

دوش مرغی بصبح می نالید  
یکی از دوستان مخلص را  
گفت باور نداشتم که ترا

<sup>515</sup>(24/Nur-41) Meâli: "Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir. Allah onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir."

<sup>516</sup>(17/İsra-44) Meâli: "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır."

<sup>517</sup>(16/Nahl-49) Meâli: "Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a boyun eğerler."

*Bir gece hatırlıyorum, bir kervanda bütün gece yol gitmiştik ve seher vakti ormanın köşesinde uyumuştum, bizimle yoldaş olan bir derviş kendinden geçip çığlıklarla ovaya doğru koştu ve hiç susmadı. Sabah olunca ona neden o halde olduğunu sordum. Şöyle cevap verdi: “baktım ağaçlardaki bülbüller, dağdaki keklikler, sulardaki kuğular ve ormandaki dört ayaklı hayvanlar hepsi inlemekteler, onların hepsi tespih etmekle meşgul olup bense gaflet içinde uyuduğum için insanlıktan hariç olduğunu düşündüm.*

*Dün gece bir kuş ötüyordu sabaha dek, aklımı ve sabrımı aldı takatim ve uykumu kaçırdı (beni kendimden geçirtti)*

*Yakın dostlarımdan birine, meğerse varmış sesim*

*Bir kuşun sesi, seni kendinden böylesine geçmene sebep olacağına inanmazdım dedi*

*Ona, bu insanlığa sığmaz dedim, kuşun tespih edip de benim suskun kalmam.*

### 3.3.1.5. Sefernâme

İslam dininde seyahatlere çıkmak ve farklı kültürlerle tanışmak oldukça önemlidir. Müslüman âlimler seyahat ederek farklı coğrafyalarda bulunan ve özellikle Müslüman olan diğer düşünürler ile bilgi alışverişi yapmışlardır. Seyahat etmenin İslamiyet'teki değerinin asıl nedeni ise, bu yolla, insanlar farklı yerler ve farklı zamanlarda yaşanan olaylardan ders çıkarmaları ve ibret almalarını sağlamaktır. Bu tarz seyahatlerin amacı sadece gezmek ve güzel vakit geçirmek değildir.

Bu İslami düşüncenin kaynağı ise Kur'ân-ı Kerîm'de olan Allah-ı Teâlâ'nın sözleridir; Kur'ân-ı Kerîm defalarca insanları yeryüzünde gezmeye emreder. Bu yol

<sup>518</sup> Sa'dî-i Şîrâzî, a.g.e., s. 84.

ile Allah'ı tanımak, varoluşun derin felsefesini anlamının mümkün olduğunu ve ruhani bakış açısı kazanıldığını vurgulamaktadır:

"قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ۚ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" <sup>519</sup>

"قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكذِبِينَ" <sup>520</sup>

Söz konusu İslami düşünce ve felsefenin etkisiyle, İslamiyet'ten sonra bu hedefler ile çok sayıda âlim ve düşünür uzun seyahatlere çıkmışlar ve bu seyahat esnasındaki izlenimlerini yazı haline getirmişler. Müslüman edipler Kur'ân-ı Kerîm'in öğütlerini göz önünde bulundurarak bir çeşit tecrübeye dayalı tarihi görüşü benimsemişler.

Fars edebiyatında konusu geçen amaçlar ile seyahat neticesinde yazılan ilk eser Nâsır-ı Hüsrev (ö. H. 465/M. 1073)<sup>521</sup> tarafından kaleme alınan ve yedi yıl süren seyahatini içeren Sefernâme adlı eseridir. Nâsır-ı Hüsrev bu sefere, tamamen İslami bir düşünce ve felsefe ile yola çıkmıştır, kendisi eserin önsözünde sefere çıkma sebebini şu şekilde açıklamıştır:

"... پیغمبر می فرماید که: "قولوا الحق ولو على انفسكم". شبی در خواب دیدم که یکی مرا گفتی: چند خواهی خوردن از این شرابکه خرد از مردم زایل کند؟ اگر بیهوش باشی بهتر. من جواب گفتم که حکما جز این چیزی نتوانستند ساخت که اندوه دنیا کم کند. جواب داد که در بیهوشی و بیهوشی راحتی نباشد، حکیم نتوان گفت کسی را که مردم را به بیهوشی رهنمون باشد، بلکه چیزی باید طلبید که خرد و هوش را بیفزاید. گفتم که من این از کجا آورم؟ گفت: جوینده یابنده باشد و پس سوی قبله

<sup>519</sup>(29/Ankebut-20) Meâli: "De ki: "Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığını bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır. (Kıyametten sonra her şeyi tekrar yaratacaktır) Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.""

<sup>520</sup>(6/Enam-11) Meâli: "De ki: "Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün.""

<sup>521</sup>Nâsır-ı Hüsrev, İran M.S. X. yy. edip ve seyyahıdır, H. 394/M. 1004 yılında günümüzde Tacikistan sınırları içinde yer alan dönemde Horasan bölgesinde olan Kubâdiyan kasabasında doğmuştur. Belh şehrinde Gazneli Mahmut ve oğlu Mesud'un himayesinde bulunmuş ve onlara hizmet etmiştir. İsmâîlî mezhebine mensup Nâsır-ı Hüsrev şiiirler ve eserlerinde İslami felsefe, ahlâk ve dini konuları ele almıştır. Eserlerinin arasında Sefernâme, Dîvân. Nâsır-ı Hüsrev, Rûşenâ 'şînâme, Sa'âdetnâme yer almaktadır. Bkz:Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", **DİA**, C.XXXII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 395-397.

اشارت کرد و دیگر سخن نگفت. چون از خواب بیدار شدم آن حال تمام بر یادم بود، بر من کار کرد، با خود گفتم که از خواب دوشین بیدار شدم، اکنون باید که از خواب چهل ساله نیز بیدار شوم.<sup>522</sup>

*Peygamber buyurdu ki: "Aleyhinize bile olsa doğruyu söyleyin." Bir gece rüyada birini gördüm. Bana böyle dedi: " Halkın aklını gideren bu şarabı ne zamana dek içeceksin? Aklın başında olması daha iyidir." Hekimler dünya gamını eksiltecek bundan başka bir şey bulamamışlar, diye cevap verdim. Böyle cevap verdi: "kendinden geçip, aklının başından gitmesiyle rahatlığı bulamazsın. Halkı akılsızlığa götüren kişiye hekim denemez, tam tersi akıl ve fikri artıracak bir şeyi aramak lazım." Bunu nerden bulayım, dedim. Arayan kimse bulur dedi ve kible tarafını gösterdi, başka bir şey söylemedi. Uykudan kalktığımda rüyanın tamamı aklımdaydı, beni etkilemişti, kendi kendime dün geceki uykudan uyandım, şimdi de kırk yıllık uykudan da uyanmam gerek dedim.*

Nâsır-ı Hüsrev kırklı yaşların başındayken uykudan uyanmak için Kâbe'ye gitmeyi ve Allah'ı anlamayı asıl hedef olarak tutmuş, seyahatine Merv'den başlayarak İran, Anadolu, Suriye ve Mısır'da bulunan şehir ve toplumları ziyaret etmiştir; böylelikle Fars edebiyatında İslamiyet'e dayalı yepyeni bir eser ortaya koymuştur. Diğer Müslüman edipler bu tarz sefernâmeleri telif etmeleri için öncülük etmiştir.<sup>523</sup> Son derece önem arz eden bu tür seyahatnâmeleri bir nevi İslamiyet'in armağanı olarak gösterebiliriz.

### 3.3.2. Çağdaş Eserler

Fars edebiyatında çağdaş dönemde de klasik dönemde olduğu gibi İslamiyet'in etkisi görünmektedir. Çağdaş edebiyat klasik edebiyata kıyasla üslup ve kelime kullanımında yalın ve anlaşılabilir olmasının yanı sıra içerik ve konu olarak bir kısmı İran kültürü olan klasik eserler ve onların bıraktığı etki üzerinden gidilmektedir. Çağdaş eserlerde önemli ölçüde Batılaşma görünse de devamında örneklerin arasında getirdiğimiz bir takım dinî ve kültürel geleneklerden kopmayan eserlerin ve

<sup>522</sup> Ebû Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî Nâsır-ı Hüsrev, **Sefernâme**, Haz. Muhammed Debîr Seyâqî, Tahran, İntişârât-i Ketâbforûşî-yi Zevvâr, 1335 hş, s. 1-2.

<sup>523</sup> Kaan Dilek, "Seyahatnâme", **DİA**, C.XXXVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 12.

onların edebiyattaki önemli yerleri tartışılmazdır. Örneklerin dışında bu akıma katılan yazarların arasında Seyyeid Mehdî Şücâî'yi sayabiliriz. Şücâî'nin din'i temalı bazı eserleri Türkçeye çevrilmiştir.

### 3.3.2.1. Dâstân-ı Râstân<sup>524</sup>

Dâstân-ı Râstân kitabı 2 cilt olmak üzere Murtazâ Mutahharî<sup>525</sup> tarafından ilk cildi 1960 yılında, ikinci cildi ise 1964 yılında kaleme alınmıştır. Dâstân-ı Râstân doğruların hikâyeleri anlamındadır. İçerik açısından tarihi ve dinî şahsiyetlerin hayat hikâyelerini içermektedir. Eser Fars dili edebiyatında çağdaş dönemde türünün ilk ve en çok bilenen eseridir. Özellikle halkın anlayabileceği ve kolaylıkla iletişim kurabileceği bir dille ve ders çıkarma amacı ile yazılmış ve özellikle dinî şahsiyetlerin hayatlarından yola çıkılmıştır. Eserin barındırdığı hikâyelerin kaynağı genel itibari ile İslami eğitim temelinde bulunan hadis kitapları olmuştur.

Kitabın muhatap kitlesi toplumun üst tabakasından ziyade halkın avam kısmıdır. Yazarın düşüncesi bu konuda şöyledir: Yazar avam bir toplumun daha vicdanlı, daha adil ve daha temiz olduğundan bahseder. Bu kesim, toplumun üst kısmına kıyasla, her zaman daha fazla adaleti ve doğru yolu takip eder, onlar doğru yolu bulduktan sonra üst kesimlere de taşırlar. Dolayısıyla yazar, bu kitabını toplumun orta ve alt seviyelerindeki insanlara yönelik, sade anlaşılabilir bir dil ve anlatımla yazmıştır. Ayrıca toplumun ahlâki değerlerini koruma ve kollama amacıyla da yazılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Hikâyelerdeki kahramanların çoğu İslam'ın önemli şahsiyetleri olup, bazıları da tarihi karakterlidir. Konu itibari ile eğitici ve her hikâyenin sonunda, okuru ders çıkarmaya yönlendirmektedir. Hikâyelerin büyük kısmı hadis kitaplarından iktibas edilmiş olup, hikâye çerçevesinde yazarın müdahalesi az görünmektedir. Buna rağmen yazar, edebi açıdan üslubunu ve sade beyanını korumuştur. Dâstân-ı Râstân kitabı İran çağdaş edebiyatında halk arası bilinen ve en sevilen kitapların

---

<sup>524</sup> Doğruların Hikâyesi

<sup>525</sup> Murtazâ Mutahharî (M. 1920-1979) İranlı Şîî din âlimi ve yazarıdır. İran'ın Hurasan bölgesinde olan Ferîman'da doğmuştur. Daha fazla bilgi için bkz: İlyas Üzüm, "Mutahharî, Murtazâ", **DİA**, C.XXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 372-374.



başında gelmekte olup, toplumun büyük bir kesimi de bu eserden faydalanmıştır. Kitabın telif yılından itibaren, her iki cildi de defalarca baskıya girmiştir.

Kitabın birinci cildinde yetmiş beş hikâye olup, ikinci cildinde ise elli hikâye bulunmaktadır. Bunlar birbirinin devamı niteliğini taşır. Öncelikle çağdaş edebiyatta halkın anlayabileceği, ahlâkî değer ve yaşam üzerinde, önemli şahsiyetlerin hikayetlerinden yola çıkarak eğitici rolü oynaması, Eserin İran edebiyatında ki önemini arttırmıştır.

Birinci cildin 6. hikâyesinde yazar Hz. Muhammed'e mensup bir hadis ve hikâyeyi şu şekilde anlatmıştır:

" 6. غذای دسته جمعی

همینکه رسول اکرم و اصحاب و یاران از مرکبها فرود آمدند، و بارها را بر زمین نهادند، تصمیم جمعیت بر این شد که برای غذا گوسفندی را ذبح و آماده کنند.

یکی از اصحاب گفت: سر بریدن گوسفند با من. دیگری: کندن پوست آن با من.

سومی: پختن گوشت آن با من.

چهارمی: ... رسول اکرم: جمع کردن هیزم از صحرا با من.

جمعیت: یا رسول الله شما زحمت نکشید و راحت بنشینید، ما خودمان با کمال افتخار همه این کارها را می کنیم.

رسول اکرم: می دانم که شما می کنید، ولی خداوند دوست نمی دارد بنده اش را در میان یارانش با وضعی متمایز ببیند که برای خود نسبت به دیگران امتیازی قائل شده باشد. سپس به طرف صحرا رفت. و مقدار لازم خار و خاشاک از صحرا جمع کرد و آورد.<sup>526</sup>

## 6. birlikte yemek

*Hz. Muhammed ve ashap ve arkadaşları atlarından indikten ve yüklerini aldıktan hemen sonra, yemek için bir koyun kesip hazırlamak için ortak karar aldılar.*

*Sahabelerden biri : "Koyunu ben keserim." dedi, diğeri: "Derisini ben yüzerim." dedi.*

<sup>526</sup> Murtazâ Mutahharî, *Dâstân-ı Râstân*, 2 c., y.y., kitâbhâne-yi Sâit-i Nesîm-i Mutahhar, t.y., s. 38-39.

Üçüncü: “Etini ben pişiririm.”dedi.

Dördüncü: ... Resûl-i Ekrem: “Ben de sahradan ödün toplarım.” dedi.

Herkes şöyle dedi: “Ey Resûlullah, siz zahmet etmeyin ve rahatınıza bakın, biz seve seve bütün işleri yaparız.”

Resûl-i Ekrem: “Siz bütün işleri yaparsınız bunu biliyorum ancak Allah, bir kulunu diğer kulları arasında ayrıcalıklı bir durumda olmasını ve kulunun kendini diğerlerine karşı imtiyaz sahibi konuma getirmiş durumda görmeyi sevmez.” Sonrasında sahraya doğru gidip, bir miktar ödün ve ağaç parçaları toplayıp getirdi.

### 3.3.2.2. Güzel Çocuklara Güzel Hikâyeler

Güzel Çocuklara Güzel Hikâyeler seri kitapları, İran çağdaş yazarlarından olan Mehdî Âzer Yezdî<sup>527</sup> tarafından kaleme alınmıştır. 8 ciltte hazırlanan Güzel Çocuklara Güzel Hikâyeler adlı kitaplar, çocuk edebiyatı grubunda yer almaktadır. Cildin altısını da, İran edebiyatı türünün şaheseri olan kaynaklar kullanılmıştır. Bu kaynaklardan İran kültürü ve inancını taşıyan kesitler, sadeleştirerek, çocukların anlayabileceği bir şekilde yazılmıştır. Yazar Bu eserde kendine has anlatım biçimi ve üslubunu kullanmıştır.

Kitabın birinci cildi, Kelîle ve Dimne hikâyeleri, ikinci cildi Merzûbânnâme<sup>528</sup> hikâyeleri, üçüncü cildi, Sindbâdnâme<sup>529</sup> ve Kâbûsnâme<sup>530</sup> hikâyeleri, dördüncü cildi

<sup>527</sup> Mehdî Âzer Yezdî İran'ın Yezd şehrinde hş. 1301 (M. 1922) yılında doğmuştur ve hş. 1388 (M. 2009) yılında vefat etmiştir. İran'da çocuk edebiyatının en önde gelen isimleri arasında yer almaktadır. Kitapları en çok satan yazarların başında gelmektedir. Âzer Yezdî'nin eserleri genel itibari ile klasik eserlerdir. İranlıların dinî, kültürel ve edebi miraslarını sadeleştirerek çocuklar için hazırlamıştır. Bkz: “**Biyografi: Mehdî Âzer Yezdî (1301-1388)**”, (çevrimiçi), <http://www.hamshahrionline.ir/details/85145>, 20 Kasım 2017.

<sup>528</sup> Merzûbânnâme, M. X. yüzyılda Eski Farsça'nın doğu lehçelerinden olan Teberî dilinde Taberistân hükümdarının oğlu olan Merzûbân adlı yazar tarafından yazılmıştır. Ancak günümüze kadar asıl versiyonu ile herhangi bir nüsha geçmemiştir. Daha sonra yeni Farsça diline çevrilmiş olan nüshaları bugünde elimizde mevcuttur. Konu itibari ile ahlâkî ve siyasi öğütler vermektedir. Bkz: Rıza Kurtuluş, “Merzûbânnâme”, **DiA**, C.XXIX, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 257-258.

<sup>529</sup> Sindbâdnâme, ahlâkî amaçla yazılmış bir dizin hikâye mecmuasıdır, hikâyelerde yaşanan olaylar Hindistan bölgesinde ve bazı isimler Sanskritçedir. Dolayısıyla eserin muhtemel Hindistan topraklarında yazıldığı düşünülmektedir ancak bazılarına göre hikâyelerin menşei İran'dır. Bkz: Rıza Kurtuluş, “Sindbâdnâme”, **DiA**, C.XXXVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 244-245.

Mesnevî-yi Mevlevî hikâyeleri, beşinci cildi Kur'ân-ı Kerîm hikâyeleri, altıncı cildi Şeyh-ı Attâr<sup>531</sup> hikâyeleri, yedinci cildi Gülistân ve Mülistân hikâyeleri, sekizinci cildi ise on dört Mâsûm hikâyeler adı altındadır toplanmıştır. Her cilt başında çocukları muhatap alan bir önsöz bulunmak olup, sonunda ise *büyükler ile kaç kelime* bölümü bulunmaktadır.

“Güzel Çocuklara Güzel Hikâyeler” adlı seri kitapları, Fars dilinin çocuk edebiyatında önde gelen eserlerindedir. Özellikle beşinci ciltte bulunan, Kur'ân-ı Kerîm hikâyeleri, bölümü, türünün öncüleridir. Bu kitaptan önce hiçbir eser de, çocuklara yönelik sade bir dil ve anlatım kullanılan, Kur'ân-ı Kerîm kıssalarını içermemiştir.

Kitabın beşinci cildi, doğrudan İslami düşünceler ile ilgilidir. Bu ciltte, yazar en çok bilinen 14 peygamberin yaşamlarını, 13 hikâye altında, bunlara ilave olarak da Kârûn, Şeddad cenneti, Ashâb-i Kehf, Lukmân-ı Hekîm ve Ashâb-ı Fîl hikâyeleri bulunmaktadır. Kitapta toplam 18 hikâye bulunur. Âzer Yezdî, hikâyelerini anlatırken konunun asıl mesajından uzaklaşmadan, anlaşılabilir ve çekici bir üslup kullanmıştır. Hikâyelerinde Allah-ı Teâlâ, peygamberler ve meleklerin diyalogları, kitap muhataplarının yaşları ve bilgileri göz önünde bulundurarak, sade ancak etkili bir biçimde yazmıştır. Hikâyelerin her biri, biri varmış biri yokmuş ifadesi ile başlamaktadır.

”یکی بود یکی نبود. در آغاز خدا بود و غیر از خدا هیچکس نبود. خدا فرشتگان را آفرید. و جهان را و زمین را آفرید... یک روز خدا به فرشتگان گفت: « می خواهم در روی زمین نماینده ای خلق کنم و از خاک آدمی بسازم که از همه جانداران داناتر و هوشیار تر باشد.»

فرشتگان گفتن: « آیا می خواهی کسانی را خلق کنی که در روی زمین فساد کنند و خون یکدیگر را بریزند و حال آنکه ما تو را عبادت می کنیم؟»

<sup>530</sup>Keykâvus b. İskender (ö. H. 475/M. 1082) tarafından yazılmış ve devlet ve siyaset konulu öğütler içeren mensur eserdir. Eserde Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri ve hadiseler çokça yer verilmiştir. Bkz: Rıza Kurtuluş, “Keykâvus b. İskender”, **DİA**, C.XXV, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 375.

<sup>531</sup>Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbü'rî (ö. H. 618/M.1221) İran edebiyatının en önemli mutasavvıf şairlerindedir. Bkz: Kanar, **a.g.e.**, s. 50.

خدا گفت: « من در کار انسان چیزی می دانم که شما نمی دانید و همینکه او را آفریدم باید همه بر او سجده

کنید.»<sup>532</sup>

*Biri varmış biri yokmuş. İlk başta Allah var ve ondan başka kimse yoktu. Allah melekleri yarattı. Dünyayı ve yeryüzünü yarattı. Günün birinde Allah meleklerle şöyle dedi: “yeryüzünde beni temsil eden, bütün canlılardan daha akıllı ve daha zeki olan birini yaratıp, topraktan bir insan yaratmak istiyorum.”*

*Melekler: “ Acaba yeryüzünde günah işleyen fesatlık yapan, birbirinin kanını döken birilerini mi yaratmak istiyorsun, hâlbuki biz sana tapıyoruz.” Dedi.*

*Allah: “ Benim insanı yaratmakta sizlerin bilmediği bir bildiğim var ve onu yarattığımda sizin ona secde etmeniz gerekiyor.”*

### **3.4. İslamiyet ve Kur’ân-ı Kerîm’in Etkisi İle Farsça Manzum Eserlerden Örnekler**

Hicretten yaklaşık üç yüzyıl sonra İranlı şair ve edipler, gündelik hayatlarında kendi dillerinde kullandıkları, fakat o dönemde kullanılmayan bazı kelimeler ile karşılaşmışlardır. Bu kelimelerin daha önceki hallerinden farkı, Arapçanın dil kurallarına ve telaffuz özelliklerine göre değişime uğramış olması ve muarreb olmalarıdır. Bu dönemde İslamiyet’i tamamen benimsemiş ve İslam ideolojilerinin yoluna girmiş olan İranlı ediplerimiz, eski kültürden miras kalan, ancak Hicretten önceki son yüzyılda iyiden iyiye tahrif görmüş ve asıl yolundan çıkmış olan Zerdüşti düşüncelerinin aslını (ki büyük kısmı İslam düşünceleriyle örtüşmekte) İslam dili ile tekrar canlandırma çabasına girmeleridir. Ediplerimiz eski kültürü canlandırmak için, İslamiyet’in nimetlerinden faydalanmışlardır. Bu duruma en açık örnek Firdevsî’nin yazdığı Şâhnâme’dir.

İslamiyet’in ilk asırlarında, İran topraklarında Arap dili resmi ve bilim dili olarak bilinmekteydi. Buna rağmen Kur’ân-ı Kerîm’in etkisini o yıllardan ziyade daha sonraki yüzyıllarda görmekteyiz. Bilindiği üzere Hicri birinci ve ikinci yüzyılda, İran

<sup>532</sup> Mehdî Âzer Yezdî, *Kıssahâ-yi Hûb Berâ-yi Beçehâ-yi Hûb*, Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1370 hş, s. 9.

topraklarında, Farsça yetkisini tamamen Arapçaya bırakmıştı. Üçüncü yüzyıldan itibaren Farsçanın tekrar güçlenmesi ile edebi eserler ortaya konulmuştur. İlk yüzyıllarda İslamiyet'in etkisini tam olarak görmemekteyiz. Dördüncü ve beşinci yüzyılda ise İslam ve Kur'ân-ı Kerîm'den yararlanma, daha belirgin bir şekilde söz konusu iken altıncı yüzyıldan sonra İran edebiyatında bu etkiden bağımsız olan çok az esere rastlamaktayız. Örneğin Rûdekî'nin<sup>533</sup> şiirleri Farsça ağırlıklı olup İslam dininden pek iz taşımazken Mevlânâ şiirlerinde sık sık dolaylı ve dolaysız olarak İslam ve Kur'ân-ı Kerîm ibarelerine ve felsefesine rastlıyoruz.

Firdevsî İslamiyet'ten uzaklaşmadan, olabildiğince az sayıda Arapça ve muarreb kelime kullanmıştır. Bu duruma karşı müteakip edipler örneğin Sa'dî-i Şîrâzî eserlerinde büyük ölçüde Arapça ve Kur'ân-ı Kerîm dilini kullanarak, Firdevsî'nin başladığı yoldan uzaklaşmıştır. Bunun sebebinden biri, daha önce üzerinde durduğumuz gibi dönemin etkisi ve ediplerin Arap topraklarında bulunmaları olmuştur. Burada Fars dilini yalın ve saf kullanmanın ne denli önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Firdevsî'nin büyük bir yazar olduğu diğer şairler tarafından bilinip, kabul edilmektedir. Örnek olarak, Sa'dî-i Şîrâzî, Firdevsî'yi övmekten kaçınmadığı gibi, kendisini yüce bir insan olarak anmıştır.

که رحمت بر آن تربیت پاک باد  
که جان دارد و جان شیرین خوش است<sup>534</sup>

"چه خوش گفت فردوسی پاک زاد  
میازار موری که دانه کش است

*Ne güzel söyle asil Firdevsî, temiz toprağına (mezarına) rahmet olsun,*

*Yem taşıyan karıncayı incitme, zira onun canı vardır ve kıymetlidir tatlı canı.*

Sa'dî-i Şîrâzî'den sonraki ediplerimiz Firdevsî gibi Farsça kelimeleri kullanmaya gayret göstermek yerine, Sa'dî gibi Arapça ağırlıklı ibareler ve kelimeler kullanıp onun tarzını devam ettirmişlerdir. Örneğin Hâfız-ı Şîrâzî'nin şiirlerine baktığımızda kolaylıkla bu durumu fark edebiliriz.

<sup>533</sup>Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed b. Hakîm er-Rûdekî es-Semerkindî (ö. H. 329/M. 941) IV. yy. şairi ve Fars dilinde dîvânı olan ilk şairdir ve kendisi en çok taklit edilen şairlerdendir.

Bkz: Kanar, **a.g.e.**, s. 119.

<sup>534</sup>Sa'dî-i Şîrâzî, **a.g.e.**, s.264.

Öte yandan Fars edebiyatının en büyük ediplerinden olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, kendisinden önceki tasavvufî ediplerin örneğın Hekîm Senâî, Ferîdüddin Attâr ve Mirsâd-ül-İbâd adlı eserinin sahibi Necmeddîn Dâye Râzî görüşlerinden etkilenecek, şiirlerinde saf ve fasih Farsça kullanmaya özellikle çaba sarf etmemiştir. Böylece İran şairlerinin en büyükleri, şiirlerinde İslami düşünce ve felsefeye yer vererek, Arap dili ve kelimelerini çokça kullanmışlardır.

İran edebiyatının İslamiyetten sonra, Yeni Farsça döneminin Manzum eserlerinin geneline baktığımızda, Arap dili ve İslam kültür düşüncesini barındırmayan esere rastlanılmamıştır.

### 3.4.1. Klasik Eserler

#### 3.4.1.1. Mesnevî-i Manevî

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (H. 604-672/M. 1207-1273) İran edebiyatının en büyük şairlerinden olmakla birlikte, Türk kültürünün de en önemli şahsiyetlerinden biridir. Aynı zamanda büyük mutasavvıf olan Mevlânâ'dan günümüze kadar gelen eserlerinin başında: Mesnevî-i Manevî, Dîvân-ı şems-i Tebrîzî (Dîvân-ı Kebîr) ve Fîhi Mâfih gelmektedir.<sup>535</sup> Bu eserler ve özellikle Mesnevî-i Manevî ve Dîvân-ı şems-i Tebrîzî dünyanın birçok diline çevrilmiş olup, her ırktan okur kitlesine sahip olmuştur. Başka bir deyişle Mevlânâ evrensel bir şair, mutasavvıf ve âlimdir. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemlerde düşünürler, dile getirmek istediklerini genelde şiir yolu ile ibraz etmekteydiler. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî de aynı şekilde aktarmak istediği bütün düşüncelerini şiir yolu ile aktarmış olup, yazdığı şiirleri insanlara yol göstermek amacıyla kullanmıştır.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin eserleri arasında özellikle Mesnevî-i Manevî adlı eseri eğitici ve aynı zamanda tasavvufî anlayış taşıyan bir eserdir. Mesnevî-i Manevî 6 defterden oluşmaktadır. Her defteri binlerce beyitten oluşam Mesnevî'de Mevlânâ vermek istediği mesajları birçok manzum hikâyeler şeklinde aktarmıştır.

<sup>535</sup>Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin hayatı, Anadolu'ya gelişi ve eserleri hakkında bilgi için bkz: Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", **DİA**, C.XXIX, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 441-448.

Asıl amacı insanları eğitmek ve onlara hakikat yolunu göstermek olan Mevlânâ, eserinin neredeyse her beytinde Allah Teâlâ'nın sözünden faydalanmıştır. Bu eser baştan sona kadar Kur'ân'ın âyetleri, İslam dünyasının büyüklerinin hadisleri ve Peygamberlerin hayatları ile doludur. Eserin muhtevasına baktığımızda Mevlânâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'in sözlerinde gizli olan manâlar ve nüktelerini açıklamak istediğini, insanları bu âyetler üzerine daha çok düşünmeye, derin anlamlarını idrak ettirmeye çalıştığını farkedebiliriz. Mesnevî'yi kaleme alma amacı, Allah'ın sözünüden yola çıkarak, İslami düşünce ve tefekkürü pekiştirmek olarak görünmektedir. Böylece bu eser sayesinde İslam felsefesi ve Allah Teâlâ'nın sözlerini daha iyi idrak edebiliriz. Öte yandan Mesnevî'yi anlamak için Kur'ân-ı Kerîm'e vakıf olmak gerekmektedir.

Mevlânâ, hikâyelerinde bazen Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini doğrudan geçirmiş ve gerçek anlamda kullanmıştır:

كو دليل نور خورشيد خداست  
لا احب الأفلين كو چون خليل<sup>536</sup>

"كيف مدّ الظلّ نقش اولياست  
اندر اين وادی مرو بی اين دليل

*"Allah gölgeyi nasıl da uzattı" âyeti evliyanın nakşıdır, çünkü onlar (evliya) Allah güneşinin nuruna delildir.*

*Bir sebep olmadan bu vadide yola düşme, Halil gibi "Ben batanları sevmem" de.*

Geçen iki beyitte bir kısmı geçen âyetler:

"أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظَّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا"<sup>537</sup>

"فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى الْكَوْكَبَ ۗ قَالَ هَذَا رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ"<sup>538</sup>

<sup>536</sup> Mevlânâ, **Mesnevî-i Manevî**, d. I, B. 425-426, s. 20.

<sup>537</sup> (25/Furkan-45) Meâli: "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kıları. Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık"

<sup>538</sup> (6/Enam-76) Meâli: "Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi"

Bazen de Kur'an-ı Kerim den, doğrudan herhangi bir kelime veya ibare görünmemiştir. Ancak dikkatle bakıldığında beyitlerin, âyetler ve hadislerle olan ilişkisi farkedilebilir. Örneğin:

"أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا"<sup>539</sup>

"این زمین چون گاهواره طفلکان

بهر طفلان حق زمین را مهد خواند

بالغان را تنگ می دارد مکان

شیر در گهواره بر طفلان فشانند"<sup>540</sup>

*Bu yeryüzü çocukların beşiği gibidir, ama büyükler (ermişler) için daracık bir yerdir.*

*Allah, yeryüzüne çocuklar için beşik dedi, beşik içindeki çocuklara süt saçtı.*

Fars edebiyatının en önemli eserlerinden olan Mesnevî, aynı zamanda İslam dini ve Kur'ân-ı Kerîm'in edebiyattaki etkisini gösteren en açık örnek olduğunu düşünüyoruz. Eserin her köşesinde bu etkiyi görmek mümkündür.

Burada Mesnevî'den Hz. Ali'nin bir savaşçı (pehlivan) ile savaşını konu alan hikâyeden örnek beyitleri seçtik. Mevânâ bu hikâyesinde Hz. Ali'nin kişiliğine değinmiştir.

"خدا انداختن خصم در روی امیرالمومنین علی – کرّم الله وجهه- و انداختن علی شمشیر را از دست

از علی اموز اخلاص عمل	شیر حق را دان مطهر از دغل
در غزا بر پهلوانی دست یافت	زود شمشیری برآورد و شتافت
او خدا انداخت بر روی علی	افتخار هر نبی و هر ولی
آن خدا زد بر رخ که روی ماه	سجده آرد پیش او در سجده گاه
در زمان انداخت شمشیر آن علی	کرد او اندر غزایش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل	وز نمودن عفو و رحمت بی محل
گفت بر من تیغ تیز افراشتی	از چه افکندی مرا بگذاشتی

...

آن چه دیدی برتر از کون و مکان که به از جان بود و بخشیدیم جان

<sup>539</sup>(78/Nebe-6,7) Meâli: "Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?"

<sup>540</sup>Mevlânâ, **Mesnevî-i Manevî**, d. VI, B. 4755-4756, s. 1135-1136.



در شجاعت شیر ربّانیستی	در مروت خود که داند کیستی
...	...
ای علی که جمله عقل و دیده ای	شمّه ای و اگو از آنچ دیده ای
تیغ حلمت جان ما را چاک کرد	آب علمت خاک ما را پاک کرد
بازگو دانم که این اسرار هوست	زانکه بی شمشیر کشتن کار اوست
صانع بی آلت و بی جارحه	واهب این هدیه های رابحه
...	...
راز بگشا ای علی مرتضی	ای پس از سوء القضا حسن القضا
...	...
باز باش ای باب رحمت تا ابد	بارگاه ما له کفواً احد <sup>541</sup>

*Düşmanın Ali –Keremallâhu vechehu-'nun yüzüne tükürmesi ve Ali'nin elinden kılıcı atması*

*Ali'den öğren ibadetteki ihlâsı, Allah'ı aslanını hilelerden arınmış ve temiz bil.*

*Savaşta bir pehlivânı alt etti, hemen kılıcını çekip ona saldırdı.*

*O, her peygamberin ve her velinin övündüğü Ali'nin yüzüne tükürdü.*

*O, öyle bir yüze tükürdü ki ay, secde getirmek istediğinde o yüze secde getirir.*

*Ali, o anda kılıcı elinden attı, onunla savaşmaktan vazgeçti.*

*Savaşçı pehlivân, Ali'nin bu davranışından, bu yersiz af ve merhametten şaşırıldı.*

*Şöyle dedi: "Bana keskin kılıç kaldırmıştın, neden indirdin ve beni bıraktın?"*

...

*Ne gördün kevinden mekândan yüce, candan daha üstün ki benim canımı bağışladın?*

*Yiğitlikte Allah'ın aslanısın, mürevvete kimsin, kim bilir?*

...

<sup>541</sup>Mevlânâ, *Mesnevî-i Manevî*, d. I, B. 3721-3765, s. 178-179.

*Ey tamamen akıl ve göz olan Ali, gördüğünden bir parçacık söyle.*

*Sabır kılıcın canımızı parçaladı, ilim suyun toprağımızı arıttı temizledi.*

*Söyle, biliyorum bu Allah'ın sırlarındandır, çünkü kılıcsız adam öldüren bir tek onun işidir.*

*Allah, aletsiz ve uzusuz yaratandır, yararlı hediyelerin başşlayıcısıdır.*

...

*Ey Murtazâ Ali sırrını söyle, ey kötü kaza ve kaderden sonra iyi güzel kaza ve kader.*

...

*Ey rahmet kapısı ebede dek açık kal, ey eşi benzeri olmayan Allah'ın dergâhı."*

Burada geçen âyet:

”وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ”<sup>542</sup>

"جواب گفتن امیر المومنین که سبب افکندن شمشیر از دست چه بوده است در آن حالت

گفت من تیغ از پی حق می زخم	بنده حَقِّم نه مامور تنم
شیر حَقِّم نیستم شیر هوا	فعل من بر دین من باشد گواه
ما رَمِیتِ اِذْ رَمِیتِم در حراب	من چون تیغم و آن زننده آفتاب

...

چون درآمد عَلْتی اندر غزا	تیغ را دیدم نهان کردن سزا
تا أَحَبَّ اللهُ آید نام من	تا که أَبْغَضَ اللهُ آید کام من

...

بخل من الله عطائه و بس	جمله الله ام نیم من آن کس
و آنچه الله می کنم تقلید نیست	نیست تخییل و گناه جز دید نیست

...

ور کشم باری بدانم تا کجا	ما هم و خورشید پیشم پیشوا <sup>543</sup>
--------------------------	--

<sup>542</sup>(112/İhlas-4) Meâli: "“Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”"

<sup>543</sup>Mevlânâ, **Mesnevî-i Manevî**, d. I, B. 3787-3809, s. 181.

*Emîrû'l-Müminîn'in o halde kılıcının atmasının sebebinin ne olduğu üzerinde cevap vermesi*

*Ali dedi ki: "Ben Hak (Allah) için kılıç vuruyorum, Hakkın (Allah'ın) kuluyum ten (kul) memuru değilim.*

*Ben Allah'ın aslanıyım heves aslanı değilim, yaptığı iş dinime şahittir.*

*Savaşta "Sen atmadın Allah attı" sırrını biliyorum, ben kılıç gibiyim, vuran o güneştir.*

...

*Savaşta içime bir illet (vesvese) girdiğinde, kılıcı gizlemeyi doğru buldum.*

*Ta ki "Sevgisi Allah içindir" denilsin bana, ancak Allah için birine düşmanlık ederim.*

...

*Benim sakınmam da sadece Allah içindir bu kadar, tamamen Allah'ın kuluyum başkasının değil.*

*Allah için yaptıklarım taklit değildir, tahayyül ve günah değildir, ancak görerek yapıyorum.*

...

*Ve eğer bir yük taşıyorsam nere götüreceğimi biliyorum, ben ayım ve önümde güneş yol gösterenim."*

Burada verdiğimiz örneğin üçüncü beyitinde geçen âyet:

"فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ۖ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ ۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" <sup>544</sup>

<sup>544</sup> (8/Enfal-17) Meâli: (Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

## Mesnevî'de Hz. Hamza'nın savaşa zırhsız çıkması üzerindeki hikâyesi:

"در آمدن حمزه رضی الله عنه، در جنگ بی زره

اندر آخر همزه چون در صف شدی	بی زره سرمست در غزو آمدی
سینه باز و تن برهنه پیش پیش	در فکندی در صف شمشیر، خویش
خلق پرسیدند که عم رسول	ای هژبر صف شکن شاه فحول
نه تو لآتلقوا بآیدیکم الی	تَهَلَّگه خواندی ز پیغام خدا
پس چرا تو خویش را در تهلکه	می در اندازی چنین در معرکه
چون جوان بودی و زفت و سخت زه	تو نمی رفتی سوی صف بی زره
چون شدی پیر و ضعیف و منحنی	پرده های لا ابالی می زنی
لابلی وار با تیغ و سنان	می نمایی دارو گیر و امتحان
تیغ حرمت می ندارد پیر را	کی بود تمییز تیغ و تیر را
زین نسق غمخوارگان بی خبر	پند می دادند او را از غیر <sup>545</sup>

### *Hamza'nın –Allah razı olsun ondan- savaşa zırhsız çıkması*

*Son zamanlarda Hamza saflara girdiğinde, savaşlara sarhoşça zırhsız girerdi.*

*Göğüsü açık, vücudu çıplak önden giderdi, kendini kılıçların önünde atardı.*

*Halk sordu: "Ey Resul'un amcası, ey safları açan aslan, ey eğitimlerin şahı,*

*Acaba sen Allahın "Kendinizi, kendi elinizle tehlikeye atmayın" buyurduğu duymadın mı?*

*Peki, sen neden kendini tehlikeye atıyorsun, böylece bir savaş sırasında?*

*Gençken, güçlü ve iri yapılyken, zırhsız safa girmezdin,*

*Şimdi ise yaşlandın, zayıfsın ve büyüldün, hal böyleyken cesurluk şarkısı mı tutturdun,*

*Korkusuzca kılıç ve mızrakla savaşa giriyorsun, sanki kendini sınıyorsun.*

*Kılıç yaşlıya hürmet etmez, hiç kılıç ve ok yaşlı ve genci ayırt etti mi?"*

<sup>545</sup>Mevlânâ, *Mesnevî-i Manevî*, d. III, B. 3419-3429, s. 505.

*Bu şekilde onu düşünen habersiz arkadaşları, ona öğütler veriyorlardı.*

Hikâyenin dördüncü beyitinde Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerîm'in bu âyetini getirmektedir:

"وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا ۗ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ" <sup>546</sup>

Hikâyenin devamında Hz. Hamza'nın cevabı:

"جواب حمزه مر خلق را

مرگ می دیدم وداع این جهان  
پیش از درها برهنه کی شود  
نیستم این شهر فانی را زبون

گفت حمزه چونکه بودم من جوان  
سوی مردن کس به رغبت کی رود  
لیک از نور محمد من کنون

...

امر لا تُلْقُوا بگیری او بدست

آنکه مردن پیش چشمش تهلکه ست

سار عوا آید مر او را در خطاب" <sup>547</sup>

وانکه مردن پیش او شد فتح باب

*Hamza'nın halka cevabı*

*Hamza dedi ki: "Gençken ben, ölümü bu dünyadan vedâ olarak görürdüm,*

*Kim kendi isteği ile ölüme gider? Kim ejdarhanın önüne çıplak çıkar?*

*Ancak ben şimdi Muhammed'in nuru sayesinde, bu dünyanın fâni şehri  
karında aciz değilim,*

...

*Gözünde ölümün tehlikeli olduğu kimse, "Tehlikeye atmayın" emrine sarılır.*

*Ancak ölüm gözünde marifet kapılarının açılması anlamında olan kimse,  
"çabuk olun" emri ona hitaptır.*

<sup>546</sup>(2/Bakara-195) Meâli: "(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."

<sup>547</sup>Mevlânâ, **Mesnevî-i Manevî**, d. III, B. 3429-3434, s. 505-506.

Bu iki hikâyede Mevlânâ, iki türlü ölümden bahsetmektedir: Biri ölmeyi yok olma gözüyle bakanlar için, diğeri ise ölmeyi Allah'a kavuşma yolu olarak görenler içindir. Her ikisi içinse Kur'ân âyetlerinin bir kısmını dile getirmiştir:

"وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ" <sup>548</sup>

Önceki satırlarda da belirttiğimiz gibi, Mevlânâ'nın özellikle Mesnevî adlı eserinde, sıklıkla Kur'ân-ı Kerîmâyetlerine rastlanılmaktadır. Fakat burada ancak birkaç örnekle yetinmek durumunda kaldık.

### 3.4.1.2. Dîvân-ı Hâfız

Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî (ö. H. 792/M. 1389-90), Fars edebiyatının diğeri önemli isimlerindedir. Hâfız-ı Şîrâzî, yaklaşık H. 727 yılında Şîrâz'da doğmuştur. Babasının ölümünden sonra geçim sıkıntısı yaşayan Hâfız, fırıncılık yapmıştır. O yıllardan itibaren edebiyat derslerinin yanısıra Kur'ân-ı Kerîm üzerinden eğitim almış olup, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Şiirlerindeki Hâfız mahlasını kullanması da bu yüzdendir. Şiirlerini duyurduktan sonra, dönemin hükümdarları ve önemli devlet adamları tarafından himaye altına alınmıştır. Şairin hayatı ile ilgili bildiğimiz başka bir bilgi ise çocuğunun H. 764 yılında ölüp, bununla ilgili şiirler yazmasıdır. <sup>549</sup> Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazellerinden başka yazdığı şiirler, Dîvân'ında bir araya getirilip defalarca basılmıştır.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin üzerine çalıştığı iki bilim dalı edebiyat ve din ilimleri olmuştur. Kendisi Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediğini ve şiirlerinde defalarca buna değinip bunun bir üstünlük ve imtiyaz olduğunu vurgulamıştır. Örneğin:

قرآن ز بر بخوانی بر چارده روایت<sup>550</sup>

"عشقت رسد به فریاد ار خود به سان حافظ"

<sup>548</sup> (3/Al-i İmran-133) Meâli: "Rabbinizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun."

<sup>549</sup> Hâfız-ı Şîrâzî'nin yaşadığı dönemin özellikleri ve hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz: Safâ, a.g.e., C.III, s. 1065-1073.

<sup>550</sup> Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., G. 94, s. 112.

*Aşkın senin yardımına gelmesi gerek eğer Hâfız gibi sen de, Kur'ân'ı on dört rivâyetle ezberleyip okuyabilirsen.*

بقرآنی که اندر سینه داری" <sup>551</sup>

"ندیدم خوشتر از شعر تو حافظ

*Ey Hâfız, ezbere bildiğin bağırında tuttuğun Kur'ân'a and olsun, senin şiirinden daha güzel olanı görmedim.*

هر چه کردم همه از دولت قرآن کردم" <sup>552</sup>

"صبح خیزی و سلامت طلبی چون حافظ

*Sabah saatinde (namazında) kalkıp ve sağlık dilemek Hâfız gibi, şayet yapabilmişsem Kur'ân'ın bereketinden dolayıydı.*

تا بود وردت دعا و درس قرآن غم مخور" <sup>553</sup>

"حافظا در کنج فقر و خلوت شب های تار

*Ey Hâfız, ihtiyaç köşesinde ve karanlık gecelerin tenhâlığında, sözün Allah'a dua etmek, dersin Kur'ân olduğu sûrece üzülme.*

Başka yerde şair, yazdığı bütün şiirlerinin bir nevi Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesi olduğunu ve ondan başka bir sözü olmadığını bu şekilde dile getirmiştir. Ayrıca Kur'ân'nın hikmetlerini dünyada en iyi kendisi bir araya getirdiğini iddia etmiştir:

لطائف حکمی با کتاب قرآنی" <sup>554</sup>

"زحافظان جهان کس چو بنده جمع نکرد

<sup>551</sup> A.e., G. 448, s. 466.

<sup>552</sup> A.e., G. 319, s. 337.

<sup>553</sup> A.e., G. 255, s. 273.

<sup>554</sup> Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî: *Dîvân-ı Hâfız*, Haz. Allâme Muhammed-i Kazvînî, Tahran, İntişârât-i Peyâm-i Adâlet, 1392 hş., s. 451.

*Cihanda olan hâfızların hiç biri benim gibi, Kur'ân'daki hikmet dolu ince sözlerini bir araya getiremedi.*

Bu şekilde İslamiyeti ve Allah-ı Teâlâ'nın kitabını tanıyan şairin, eserinde sıklıkla Kur'ân-ı Kerîm'in izlerine rastlamamak kaçınılmazdır. Şairin bu özelliği, gazellerinin konularında bağımsız bir şekilde, birden bire karşımıza çıkmaktadır. Kendisinin de ifade ettiği gibi, Allah'ın sözünden öğrendiği bilgileri bir araya getirip toplamıştır.

Şairin Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden yararlandığı örnekler:

که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت  
هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت  
همهجا خانه عشق است چه مسجد چه کنش<sup>555</sup>

"عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت  
من اگر نیکم اگر بد تو برو خود را باش  
همه کس طالب یارند چه هوشیار و چه مست

*Ey güzel huylu zahit, rintlere ayıplama, zira başkasının günahını sana yazmayacaklar,*

*Ben ister iyi olayım ister kötü sen git kendine bak, çünkü herkes kendi ektiğini biçer,*

*Herkes tek olan Allah'ın peşindedir. Sarhoşu da ayığı da, her yer aşkın (Allah'ın) evidir camii de kilise de.*

Hâfız-ı Şîrâzî, bu beyitlerde, kimsenin kimseyi ayıplamaya hakkının olmadığını, Allah kullarını kendi yaptıklarına sorumlu tuttuğunu dile getirmiştir. Bu ifade Enam sûresinin 164. Âyetinde geçmektedir:

"قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ أَبْعِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ۚ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ" <sup>556</sup>

<sup>555</sup>Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., G. 80, s. 98.

<sup>556</sup>(6/Enam-164) Meâlî:"De ki: "Her şeyin Rabbi o iken ben başka bir Rabmı arayayım? Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir. O size, ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir."



Başka gazelde, dünyanın her yerinde Allah'ı bulabileceğimizi, bunun için sadece camii veya ibadet edilen yerlere gitmemize gerek olmadığını dile getirmektedir:

هر جا كه هست پرتو روی حبيب است"557

"در عشق خانقاه و خرابات فرق نیست

*Aşkta meyhane ile tekkenin arasında fark yoktur, zira nerede olursa sevgilinin (Allah'ın) nurunu saçmaktadır.*

Yeryüzünün her köşesinde Allah'ı bulmak mümkündür:

"وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ"558

Diğer örnek:

بلى به حکم بلى بسته اند روز السبت"559

"مقام عیش میسر نمی شود بی رنج

*Zorluk yaşamadan rahatlığa varılmaz, evet bela ve sıkıntıyla elest ahdini yaptılar.*

Şair, bu beyitte Araf sûresinin 172. âyetine işaret etmektedir:

"وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ۖ قَالُوا بَلَىٰ ۖ شَهِدْنَا ۚ أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ"560

557 Hâfız-ı Şîrâzî, **a.g.e.**, G. 63, s. 81.

558 (2/Bakara-115) Meâli: "Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

559 Hâfız-ı Şîrâzî, **a.g.e.**, G. 25, s. 43.

560 (7/Araf-172) Meâli: "Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir."

"گر رنج پیشست آید و گر راحت ای حکیم

نسبت ممکن به غیر که اینها خدا کند" <sup>561</sup>

*Ey hekîm, eğer sıkıntı ve zorluk yaşarsan veya rahata erersen, bunu kimseye ilan etme, zira bütün bunlar Allah tarafından.*

"قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ۚ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ ۗ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ  
وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ" <sup>562</sup>

Başka bir gazelindeyse Kur'ân-ı Kerîm'in Maide sûresi 99. Âyetinden alıntı yapmıştır:

"نشاط عیش و جوانی چو گل غنیمت دان

که حافظا نبود بر رسول غیر بلاغ" <sup>563</sup>

Ey Hâfız, gül gibi gençlik ve mutluluğun kıymetini bil, elçinin haberi vermekten başka bir görevi olmadığını bil.

"مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ" <sup>564</sup>

### 3.4.1.3. Bostân-ı Sa'dî-i Şîrâzî

Bostân adlı eser, Sa'dî-i Şîrâzî tarafından manzum eser olarak yazılmıştır. Eserin bitiş tarihi H. 655'tir. Sa'dî-i Şîrâzî, uzun seyahatlerde bulunmuştur. Gittiği yerlerden çok, gördüğü eğitimler ve edindiği tecrübelerle tanınır. Şair, aynı zamanda Fars edebiyatının önde gelen eğitici şahsiyetlerindedir. Yaşadığı dönemden itibaren dünyanın birçok yerinde, eserleri okunmakta olup, bu eserler birçok dile

<sup>561</sup> Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., G.186, s. 204.

<sup>562</sup> (7/Araf-188) Meâli: "De ki: "Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı biliyor olsaydım daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.""

<sup>563</sup> Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., G. 295, s. 313.

<sup>564</sup> (5/Maide-99) Meâli: "Peygamberin üzerine düşen ancak tebliğdir. Allah sizin açıkladığınızı da, gizlediğinizi de bilir."

çevrilmiştir. Eseri ders çıkarılmaya yönelik, okuru düşünmeye ve ahlaka yönlendiren bir özelliği teşkil etmektedir.<sup>565</sup>

Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân eseri de, Gülistân adlı eserinde olduğu gibi, İslam düşüncesi ve Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri üzerine kurulmuştur. Bu eser, şairin en güçlü manzum eseridir. Eski kaynaklar ve nüshalarda eserin adı Sa'dînâme olarak kaydedilmiş olup daha sonra bu esere Gülistân kelimesi yakıştığı için Bostân adı verilmiştir. Genel itibarıyla konusu ahlak, eğitim ve tahkikten ibarettir. Eser 10 bölümden oluşmaktadır: 1. Adalet, 2. İhsan, 3. Aşk, 4. Tevazu, 5. Rıza, 6. Zikir, 7. Terbiye, 8. Şükür, 9. Tövbe, 10. Dua ve kitabın hatmi. İran edebiyatında yeri ve önemi tartışılmaz olan Bostân eseri, şairin diğer şiirleri (gazeller, kasideler vb.) ve mensur eserleri ile birlikte Külliyyât'ı içinde bir araya getirilmiştir.

Burada örnek beyitler için seçtiğimiz kısım, şairin eserinin giriş bölümünde, Allah-ı Teâlâ'ya dua ve şükürlerini sunduktan sonra, Allah'ın elçisi olan Hz. Muhammed'i övdüğü bölümden alınmıştır:

"ستایش پیغمبر صلی الله علیه و آله

کریم السجایا جمیل الشیم	نبی البرایا شفیع الأمم
امام رسل پیشوای سبیل	امین خدا مهبط جبرئیل
شفیع الوری خواجه بعث و نشر	امام الهدی صدر دیوان حشر
کلیمی که چرخ فلک طور اوست	همه نورها پرتو نور اوست
شفیع مطاع نبی کریم	قسیم جسیم بسیم وسیم
یتیمی که ناخوانده قرآن درست	کتابخانه چند ملت بشست
چو عزمش بر آهیخت شمشیر بیم	به معجز میان قمر زد دو نیم
چو صیثش در افواه دنیا فتاد	تزلزل در ایوان کسری فتاد
به لا قامت لات بشکست خرد	به اعزاز دین آب عزای ببرد
نه از لات و عزای بر آورد گرد	که تورات و انجیل منسوخ کرد
شبی بر نشست از فلک برگذشت	به تمکین و جا از ملک درگذشت
چنان گرم در تپه قربت براند	که بر سدره جبرئیل از او باز ماند
بدو گفت سالار بیت الحرام	که ای حامل وحی برتر خرام
چه در دوستی مخلصم یافتی	عنانم ز صحبت چرا تافتی
بگفتا فراتر مجالم نماند	بماندم که نیروی بالم نماند
اگر یک سر موی برتر پرم	فروغ تجلی بسوزد پرم

<sup>565</sup> Safâ, a.g.e., C.III, s. 605-610.

...

زمین بوس قدر تو جبریل کرد  
تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل  
دگر هر چه موجود شد فرع توست  
که والاتری ز آنچه من گویمت  
ثنای تو طه و یس بست  
علیک الصلوة ای نبی السلام"

خدایت ثنا گفت و تبجیل کرد  
بلند آسمان پیش قدرت خجل  
تو اصل وجود آمدی از نخست  
ندانم کدامین سخن گویمت  
تو را عزّ لولاک تمکین بست  
چه وصفت کند سعدی ناتمام

*Peygamber'e –Allah ona ve ailesine salât etsin- övgü*

*İyi huyların ve güzel özelliklere sahip, insanların peygamberi ve ummetlerin şifaat edenı,*

*Peygamberlerin önderi ve yol gösterenlerin öncüsü, Allah'ın emini ve Cebrâil'in indiği makam,*

*Kulları şifaat eden kıyamet günün büyüğü, kılavuzların başı ve mahşer gününde zirvede oturan,*

*Hız. Mûsâ gibi bütün dünya onun Tûr-i Sînâ'sıdır, bütün ışıklar onun göstergesidir,*

*Şifaat olunan, itaat edilen en cömert nebî, cennet ve cehennemi bölen, heybetli, güzel yüzlü ve hoş görümlü,*

*Kur'ân-ı doğru okumamış yetim, kaç milletin kütüphanesini silebilen,*

*İrade ettiği zaman korkutan kılıcını çektiğinde, mucizesiyle ayı ikiye bölen,*

*Bütün dünya nâmını duyduğu zaman, Kesrâ köşkünü titretti,*

*Hayır demesiyle Lât putunu kırıp parçaladı, İslam dinin yüceliğiyle Uzzâ putunu yerlere düşürdü,*

*Bir tek Lât ve Uzzâ'yi kıymetsiz kılmadı, İncil ve Tevratı da kullanım dışı bıraktı,*

*Bir akşam oturup felekten geçti, yücelikte meleklerden üstün oldu,*

*Öyle bir şevkle Allah'a doğru koşu ki, Sedir'de Cebrâil'i geride bıraktı,*

*Beytül- Harâm'ın büyüğü ona dedi ki: "Ey vahiy taşıyan daha yukarıya gel,*

*Dostlukta beni samimi bulduğun halde, benimle neden konuşmayı kestin?"*

*Cebrâil dedi ki: "Daha yukarı gelecek kadar gücüm kalmadı, yerimde durdum  
çünkü kanatlarımın gücü yok oldu,*

*Eğer zerre kadar ileri uçarsam, Allah ışığının tecellisi yakar kanadımı."*

...

*Allah seni övdü ve yüceltti, Cebrâil'e bastığın yeri öpmesini emretti,*

*Yüce gökyüzü büyüklüğünden dolayı önünde utandı, Hz. Âdem daha su ve toprakken sen yaratıldın,*

*Sen ilk baştan yaratılışın aslı ve sebebiydin, diğer mahlûklar ise ikinci makamdalar,*

*Sana ne söyleyeceğimi bilemiyorum, ne desem sen ondan yücesin,*

*Sadece "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdık" sözü sana yeterlidir, seni övmek için Taha ve Yasin (sûreleri) kafiidir*

*Eksik kalmış Sa'dî, seni nasıl anlatsın, selam ve salât olsun sana ey peygamber.*

Burada Sa'dî, peygamberin sıfatlarını Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerden yola çıkarak getirilmiştir:

Hz. Muhammed'in Allah nezdinde güvenilir olması:

"مُطَاعٍ تَمَّ أَمِينٍ"<sup>566</sup>

Bu âyetteki güvenilir sıfatı Cebrâil içinde kullanıldığı düşünülmektedir.

Hz. Muhammed'in Allah'ın ayı iki ayırdığına dair mucizesi olduğunu gösteren âyet:

"اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ"<sup>567</sup>

<sup>566</sup> (81/Tekvir-21) Meâli: "güvenilir bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür."

H. Muhammed'in miraca çıkması ile ilgili âyetlerden biri:

"سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ" <sup>568</sup>

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de H. Muhammed için şöyle buyurmuş:

"مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ يَتَذَكَّرُ أُولَئِكَ لَعَلَّاهُمْ يَذَكَّرُونَ فَضَلَّاهُمْ مِّنَ اللَّهِ وَرَضُوا إِنَّ سَيِّمَاهُمْ فِي وجوههم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوَابِغِ الزَّرْعِ لِيُعْجِبَ الزَّارِعُ لِمِيعَتِهِمُ الْكُفَّارُ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا" <sup>569</sup>

Son beyitte Sa'dî-i Şîrâzî, sözünü böyle bir ifadeyle bitirmiştir: Seni nasıl tasvir edebilirim, ben eksik ve yetersiz bir insanım. Eksik biri nasıl olur da senin gibi bir şahsiyeti anlatabilir. Sözü uzatmamak gerekir. Allah'ın selamı senin ve ailenle olsun.

#### 3.4.1.4. Hamse-i Nizâmî

Nizâmî-i Gencevî, asıl adı İlyâs ve babasının adı Yûsuf b. Zekî Müeyyed'dir. Bu isimlerin dışında olan künyesi Ebû Muhammed Cemâlüddîn sadece tezkerelerde geçmektedir. Hayatı ile ilgisi az bilgi bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklarda geçen bilgilerin ortak olanları, şairin kendi yazdığı şiirlerde geçenlerdir. Örneğin Gence şehrinde Kürt bir anneden doğması ve hayatı boyunca gence'de yaşamasıdır.

<sup>567</sup>(54/Kamer-1) Meâli: "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."

<sup>568</sup>(17/İsra-1) Meâli: "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götürülen Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."

<sup>569</sup>(48/Fetih-29) Meâli: "Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların secde halinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir."

Doğum tarihi konusunda ihtilaflar mevcut olup, bu tarih H. 530-540 yılları arasında düşünülmektedir. Aynı durum ölüm tarihi için de geçerli olup, bu tarih kayıtlarda H. 570-619 yıllarını gösterilmektedir.<sup>570</sup>

Nizâmî-i Gencevî'nin iki eseri vardır: Biri günümüze sadece ufak bir kısmı geçen dîvânıdır. Kaynaklarda bu eserin varlığından bahsedilmiş olup, yirmi bin beyit ihtiva ettiği bilgisi verilmiştir. Günümüze ulaşabilen beyitlerin toplamı Gencîne-i Gencevî adı altında neşredilmiştir. Diğer eser ise beş mesnevîden oluşan Hamse veya Penc Genc adlı eseridir. Hamse'deki mesnevîler şunlardır: 1. Mah-zenü'l-esrâr, bu mesnevî yaklaşık 2260 beyitten ve 20 makaleden (bölüm) oluşmaktadır. Şairin kendi ifadesiyle H. 570/M. 1174 yılında yazılmıştır. 2. Hüsrev ü Şîrîn, bu mesnevî H. 576/M. 1180-81 yılında tamamlanmıştır. Konusu Sâsânî padişahı Hüsrev-i Pervîz'in Ermenistan padişahının kızı olan Şîrîn ile arasındaki aşk hikâyesidir. Bu hikâye Firdevsî'nin Şâhnâme adlı eserinde de belli başlı bazı farklarla geçmektedir. Nizâmî'nin bu mesnevîsi yazıldığı tarihten bu yana, birçok şair ve yazar tarafından taklit edilmiştir. Beyit sayısı ise çeşitli nüshalarında farklı olmakla birlikte 5700 ile 7700 arasında değişmektedir. 3. Leylâ vü Mecnûn, bu mesnevî de Hüsrev ü Şîrîn gibi aşk konuludur. Şairin en bilinen Mesnevîsi olarak kaleme alınan yıl H. 588/M. 1192'dir. Leylâ vü Mecnûn hikâyesi her ne kadar Arap toplumuna aitse de Nizâmî'nin yeni anlatımı ve hikâyeyi değiştirmesiyle adeta yeni bir aşk masalı haline gelmiştir. 4. Heft Peyker (Behrâmnâme), H. 593/M. 1197 yılında yazılmış olup 5136 beyitten oluşmaktadır. Konusu Sâsânî padişahı Behrâm Gûr'un yaşamı ve yedi farklı memlekete mensup olan, yedi kızıdan (eşinden) haftanın her gününde duyduğu hikâyelerdir. 5. İskendernâme, ise iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi Şerefnâme ve diğeri ise İkbâlnâme'dir. Konusu İskender'in hayatı ve fetihleridir. İki bölümün toplam beyit sayısı 10500'dür. Kaleme alma tarihi konusunda ihtilaf mevcuttur.<sup>571</sup>

İran edebiyatının en güçlü isimlerinden biri olan Nizâmî, kendi üslubu ile ekol oluşturmuş ve Fars edebiyatında birçok ilke imza atmıştır.

Burada Nizâmî, Hz. Muhammed'i yaratılışın asıl sebebi olarak saymaktadır ve Allah'ın diğer kullarını peygamberin hatırı için yarattığını dile getirmektedir.

<sup>570</sup> Safâ, **a.g.e.**, C.II, s. 798-807.

<sup>571</sup> **A.y.**, ayrıca: Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", **DİA**, C.XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 183-185.

سلطان خرد به چیره دستی  
حلوائ پسین و ملح اول

فرمانده فتوی ولایت  
شمشیر ادب خورد دو دستی  
وی منظر عرش پایگاهت  
روشن به تو چشم آفرینش  
از باد بروت خود بمیرد

داننده راز صبحگاهی  
نسابه شهر قاب قوسین  
هفتاد هزار پرده بالا  
محراب زمین و آسمان هم  
نی نی شده آسمان زمینت  
بر هفت فلک جنبیه مانده

بزم تو و رای هفت خرگاه  
مقصود جهان جهان مقصود  
سر چشمه آب زندگانی

وز بهر تو آفریده شد کون  
مقصود تویی همه طفیلند

الله مملک ز دور خوانده<sup>572</sup>

"ای شاه سوار ملک هستی  
ای ختم پیمبران مرسل

ای حاکم کشور کفایت  
هر ک آرد با تو خودپرستی  
ای بر سر سدره گشته راحت  
ای خاک تو توتیای بینش  
شمعی که نه از تو نور گیرد

دارنده حجت الهی  
ای سید بارگاه کونین  
رفته ز ولای عرش والا  
ای صدر نشین عقل و جان هم  
گشته زمین آسمان ز دینت  
ای شش جهت از تو خیره مانده

ای شاه مقربان درگاه  
صاحب طرف ولایت جود  
سر جوش خلاصه معانی

اکسیر تو داد خاک را لون  
سر خیل تویی و جمله خیلند

جبریل ز همرهیت مانده

*Ey dünyanın şahsuvari, ey düşünce sultanı bilge,*

*Ey Mürsel peygamberlerin sonucusu, ilk tuz ve son tatlı<sup>573</sup>*

...

*Ey kifâyet mülkûn hâkimi, vilâyet hâkimin emir vereni,*

<sup>572</sup>Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâsNizâmî-i Gencevî, **Leylâ vü Mecnûn**, (Çevrimiçi), <http://yasbooks.com/article>, 15 Kasım 2017, s. 10-11.

<sup>573</sup> İslamiyet dininde yemek yemeden önce biraz tuz yedikten sonra tatlı bir şey yenmektedir. Burada şairin maksadı Hz. Muhammed'i peygamberlerin en büyüğü ve sonu olduğunu belirtmektir.



*Senin karşında bencillik yapan her kimse, iki eliyle edep kılıcından nasibini alır,*

*Ey sedir ağacında dinlenen, ey yerin arşın manzarası olan,*

*Ey senin ayağının altındaki toz basiretin sürmesi, yaratılışın gözü seninle açık,*

*Eğer bir mum senden ışık almazsa, kendi yakınında olan hafif rüzgârla söner,*

...

*Allah'ın hücceti olan, gün doğuşunun (sabahın) sırrını bilen,*

*Ey kevnin (iki dünya) sarayın büyüğü, Allah'a yakınlık şehrinin soy bileni,*

*Yücelik arşın şahlığından, yetmiş bin kat çıkmış,*

*Ey hem akıl ve canın en zirvesi olan, hem yeryüzü ve göğün mihrabı olan,*

*Dininden dolayı yeryüzü göğe dönmüş, yok yok gök toprağın olmuş,*

*Ey (âlemin) altı köşesi sana hayran, yedi felekteki yaratılıklar sana şaşkın,*

...

*Ey dergâh yakınlarının şahı, ey meclisin yedi göğün ötesinde,*

*Cömertlik âleminin sahibi, cihanın maksadı, maksadın cihanı,*

*Bütün manâların başı, hayat suyunun kaynağı,*

...

*Senin iksirin toprağa renk kattı, dünya senin hatrın için yaratıldı,*

*İnsanlığın başında sen varsın ve diğerleri senin peşinden gelen, maksat sensin diğerleri sana bağlıdır,*

...

*Cebrâil sana yetişemedi, uzaktan Allah seninle olsun dedi.*

"اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَنْزِلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا"<sup>574</sup>

### 3.4.1.5. Dânişnâme ve Dîvân-ı Hekîm-i Hîdecî

Hekîm Mollâ Muhammed-i Hîdecî, 1262 hicri yılında, İran'ın batısında yer alan, Zencân iline bağlı, Hîdec köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babası tarafından edebiyat dersleri verilen şair, o yaşlardan itibaren Farsça ve Azerî Türkçesiyle şiir yazmaya başlamıştır. İlk eğitimini doğduğu şehirde tamamlayıp, fıkıh ve felsefe dersleri almak için Kazvin şehrine gitmiştir. Daha sonra İsfahan'a gidip bir müddet orada felsefe ve hikmet dışında matematik eğitimi almıştır. İsfahan'dan sonra 40 yaşlarında Tahran'a gidip ömrünün sonuna kadar Tahran'da kalmıştır. hiç evlenmeyip, çocuk sahibi olmamış olan şair, 1339 hicri yılında Tahran'da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerinde Kum şehrinde defnedilmiştir.<sup>575</sup>

Hekîm-i Hîdecî, uzun seneler boyunca, İslam felsefesi ve hikmet üzerine eğitim görüp, Tahran'da çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bu alanda bilgilerini şiir yolu ile aktaran Hekîm, şiirlerinde, Derî Farsçası ve Azerî Türkçesini kullanmıştır. Şairin ilk mahlası, Mugannî iken, daha sonraları Hîdecî mahlasını kullanmaya başlamıştır.<sup>576</sup>

Hekîm-i Hîdecî'den geride kalan şiirler ve yazıların çoğuna yakın Dânişnâme ve Dîvân-ı Hekîm-i Hîdecî adı altında toplanmıştır. Eser, genel itibari ile hikmet ve irfan konularıyla ilgili olup, Dânişnâme ve Dîvân'dan oluşmaktadır. Dîvân kısmı ise, 1. Gazeller ve diğer şiirleri, 2. Türkçe şiirleri, 3. Bazı felsefe ve hikmet eserlerine açıklama yazıları, 4. Keşkül, 5. Dûhânîye Risâlesi, 6. Hekîm'in vasîyetnâmesinden oluşmaktadır. Burada belirtmemiz gereken bir husus da Hekîm'in şiirlerinin bir kısmının dîvân şeklinde olması ve Kerbelâ seyahatı esnasında, yol kesenler tarafından alınıp kaybolmasıdır.

<sup>574</sup>(65/Talak-12) Meâli: "Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki, Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz."

<sup>575</sup> Hekîm Mollâ Muhammed-i Hîdecî, **Dânişnâme ve Dîvân-ı Hekîm-i Hîdecî**, Haz. Gulâm Hüseyin Rıza Nijâd; Muhammed Deyhîm, 4. bs., Tebrîz, Tâlâr-ı Kitâb, t.y. Haz. Önsöz, s. 9-13.

<sup>576</sup> A.y.

Özellikle Farsça olan şiirlerindeki üslubun, Firdevsî'nin Şâhnâmesi'ne olan benzerliği dikkat çekmektedir. Eserin konusu, felsefe ve İslam ideolojisiyle yazılmasına rağmen, içinde Arapça kelime sayısının az miktarda geçmesidir. Şiirlerinde genellikle, alışılmış Farsça olan kelimeler tercih edilmiştir. Örneğin Cebrâil yerine Sorûş<sup>577</sup>, cisim<sup>578</sup> yerine Kâlbod<sup>579</sup>, kible yerine rûy gâh<sup>580</sup> kullanılmıştır.

Dânişnâme ve Dîvân-ı Hekîm-i Hîdecî kitabı ilk defa 1317 yılının başında basılmış olup, kısa bir süre zarfında tekrar o yılın sonunda ikinci defa basılmıştır. Üçüncü basımın tarihi zikredilmemiştir. Elimizde olan ve yararlandığımız nüsha ise eserin dördüncü basımıdır.

#### Eserin Allah Teâlâ'ya dua etme kısmı:

"راز و نیاز به درگاه کردگار کارساز"

خدای بخشنده و مهربان  
 نوایت به هر کس رسد دم به دم  
 جهان، و آنچه در اوست گردد تباه  
 نباشد تو را راز دلها نهان  
 که در کار خود سخت در مانده ام  
 به دردم بکن چاره ای چاره ساز  
 در این دشت گمراه و سر گشته ام  
 دلم تیره، جانم پر از دیو و دد  
 نه هرزی که بر دیو و دد خوانمش  
 گلیم خود از آب بیرون کشم  
 به آرامگاه فرازین رسان  
 که از کرده خویش شرمنده ام  
 ز مهر تو دارم امید گذشت  
 ببخشا بر این بنده نا توان  
 نکوهیده کردار و بد گوهرم  
 به نیکویی نیک ساران ببخش  
 بدان بندگان ستمدیده ات

سپاس تو ای کردگار جهان  
 تو آنی که بسیار بخشی به کم  
 اگر اندکی باز گیری نگاه  
 تو آگاهی از کار درماندگان  
 من آن بیدل و ناتوان بنده ام  
 به سوی تو آورده روی نیاز  
 برون رفته از دست سر رشته ام  
 سرم خیره، مغزم تهی از خرد  
 نه خضری، ز من دست بر دامنش  
 بیفزای بر دانش و بینش  
 ز چاه فرودین مرا وا نهان  
 خدایا من آن رو سیه بنده ام  
 نموده به درگاه تو بازگشت  
 ایا آفریننده مهربان  
 اگر چند من خیره و خودسرم  
 مرا بر پسندیده کاران ببخش  
 به مردان پاک پسندیده ات

577 سروش  
 578 جسم  
 579 کالبد  
 580 روی گاه

به آه دل مردم سینه ریش  
بیا از گناهان من در گذر  
مرا خوار منماید در رستخیز  
بر دشمن و دوست رسوا مکن  
مکن شرمسارم به روز شمار  
تو ام گر نبخشی که می بخشدم  
نه بخشم چه سازم ابا مشت خاک"<sup>581</sup>

به پیغمبر و پیر و آیین و کیش  
بدین خواری و زاری من نگر  
مدر پرده ام آبرویم مریز  
در آن روز مشت مرا وا مکن  
به مینو روان مرا شاد دار  
اگر من گنه کار و زشت و بدم  
تو خود گفته ای، ای خداوند پاک

*Allah'ın dergâhına dua etmek*

*Ey dünyayı yaratan yüca Allah, ey bağışlayan ve şevkat duyan,*

*Sen az ibadete karşı çok bağışlayansın, yardımın herkeşe her an yetişmektedir,*

*Eğer bir an bakışını bizden esirgersen, cihan ve içinde ne varsa yok olur,*

*Sen çaresizlerin durumundan haberdarsın, gönüllerin sırrı sende gizli kalmaz,*

*Ben korkak ve güçsüz bir kulum ve kendi işimi yapmaktan acizim,*

*İhtiyaç dolu yüzümü sana doğru çevirdim, derdime bir çare bul ey dertleri çözen,*

*İpin ucu elimden kaçmıştır, bu çölde kaybolmuş ve şaşkınlığım,*

*İsyankar, akılsız biriyim, yüreğim kara, içim kötülükler ve şeytanlarla dolu,*

*Kendisinden medet ummam için ne bir Hızır var, kötülük ve şeytanlara karşı okuyabilmem için ne de bir duam,*

*Kendi işimi yapabilmem için, Bilgi ve aklımı arttır,*

*Beni alçaklık kuyusundan korusun, yükseklik mertebesine ulaştır,*

*Ey Allah'ım ben yüzü kara bir kulum, kendi yaptığımdan utanç içindeyim,*

<sup>581</sup>Hîdecî, a.g.e., s. 55-56.

*Senin dergâhına geri döndüm, senin şefkatinden dolayı bağışlanma umuyorum,*

*Ey şefkatli yaratan, bu aciz kulunu affet,*

*Her ne kadar ben bencil olup, kötü huylu ve hatalı olsam da,*

*Beni iyi insanların hatrına bağışla, dürüst insanların güzellikleri hatrına bağışla,*

*Günahsız ve güzel yiğitlerin, zulüm görmüş kullarının hatrına,*

*Peygamber, bilginler ve din hatrına, kalpleri kırılmış insanların ahları hatrına,*

*Yalvarıp yakarmamı gör, gel de benim günahlarımı affet,*

*Rüsva etme, küçük düşürme beni kıyamet gününde,*

*O günde kusurlarımı açıklama, dosta düşmana rüsva etme,*

*Cennette ruhumu neşeli kıl, hesap gününde beni utandırma,*

*Eğer ben günahkâr, çirkin ve kötüyüm, sen de affetmezsen kim affedecek?*

*Sen kendin demişsin ey münezzehten Allah, "Affetmeyip de ne yapayım bir parça toprağı"*

Şair, son beyitte Allah-ı Teâlâ'nın kullarını affedeceğini söylemesine işaret edip, affedilmeğe umutlu olduğunu dile getirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın affıyla ilgili açık âyetler bulunmaktadır. Örneğin:

"قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ"<sup>582</sup>

Hekîm-i Hîdecî'nin Şeyh-i İshrâk'ın<sup>583</sup> Arapça olan bir gazeline yaptığı tazmininden beyitler:

<sup>582</sup>(39/Zümer-53) Meâli: "De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.""

نمودم گفته های خویش الحاق  
دیدى هر کیم ایشیتدی اولدی بیراق  
بلی خوش گوسترور قرمز له ساری

"بدین گفتار نغز" شیخ اشراق"  
قاروشدی بر برینه بال و قیماق

...

ملامت بیدلان را می کنی چون  
حقیقت گفت آن پور فریدون  
که ناید از دل بی درد زاری

ایا آسوده از اندیشه بیرون  
نداری دل ز مهر گلرخان خون

...

خدان مغفرت امیدواری  
علی آل علی نون دوستداری  
گناهندن گجر البته تانری<sup>584</sup>

منم تقصیر و عصیان شرمساری  
هر اول کیم شرع احمد دور شعاری

*Şeyh-i İşrâk'ın bu güzel sözlerine, kendi sözümü ekledim,*

*Karıştı bir birine bal ve kaymak, her kim duymuşsa bunu aydınlandı,*

*Evet, hoş görünür kırmızı ve sarı,*

*Ey güzel düşüncesi olmayan, âşıkları neden azarlıyorsun?*

*Güzellerin aşkından yüreğin yanmamış, ne güzel söyledi Feridûn oğlu:*

*“ dertsiz yüreğin sesi çıkmaz”*

*Benim taksir ve isyanımdan yüzü kara, Allah'ın affına umutlu,*

*Hz. Peygamberin dinine inanan ve Hz. Ali ve onun çocuklarını sevenlerin*

*Günahından geçer elbette tanrı.*

<sup>583</sup> Şehâbeddin Yahyâ Sühreverdî (H. 549-587) İranlı filozof ve din müfessiriydi. 38 yaşında katedilen filosoftan Şeyh-i İşrâk, Şeyh-i Maktûl ve Şeyh-i Şehîd olarak bahsedilir. Daha fazla bilgi için bkz: Safâ, a.g.e., C.II, s. 297-303.

<sup>584</sup> Hîdecî, a.g.e., s. 217-218.

### 3.4.2. Çağdaş Eserler

İran çağdaş edebiyatında, İslam ve Kur'ân-ı Kerîm'in etkisinde yazılan eserlerin sayısı çoktur. Klasik dönem şairlerinde olduğu gibi, çağdaş şairlerin de hemen hemen hepsinin eserlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den izler taşımaktadır. Bu şairlerin arasında çağdaş şiirin öncüleri olan Nîmâ Yûşîc<sup>585</sup>, Mehemed Hüseyin Şehriyâr, Fûrûg-i Ferruhzâd<sup>586</sup>, Sührâb-ı Sipihrî ve Mehdî Ehevân-i Sâlis<sup>587</sup> gibi isimler olduğu gibi daha yakın tarihte şiirler yazan şairler de yer almaktadır. Örneğin Nasrullah-i Merdânî<sup>588</sup>, Ali Muallim Dâmgânî<sup>589</sup>, Kayser Emînpûr ve Muhammed Rıza Serşâr.

#### 3.4.2.1. Heşt Kitâb<sup>590</sup>

Heşt Kitâb, İran çağdaş Şairi Sührâb-ı Sipihrî'nin<sup>591</sup> sekiz şiir kitabı üzerinde bazı değişiklikler yapıp, biraraya getirilmiş eseridir. Eserin sekiz bölümü ve kitabı bu şekilde sıralanmıştır: 1. Merg-i Reng<sup>592</sup>, 2. Zindegî-yi Hâbhâ<sup>593</sup>, 3. Âvâr-i Aftâb<sup>594</sup>, 4. Şark-ı Endûh<sup>595</sup>, 5. Sedâ-yi Pây-i Âb<sup>596</sup>, 6. Mosâfir<sup>597</sup>, 7. Hacm-i Sebz<sup>598</sup>, 8. Mâ Hiç, Mâ Nigâh<sup>599</sup>. Heşt Kitâb İran çağdaş eserleri arasında en çok basılan ve okunan kitaplardandır. Genel olarak Sipihrî'nin şiirlerinde, tabiata yakınlığı, yalın

<sup>585</sup> Asıl adı Ali İsfendiyârî'dir. 1274-1338 hş. yılları arasında yaşayan şair Farsça modern şiirin öncüsüdür. Hakkında bilgi için bkz: Defter-i Tahkîk ve Pejûhiş-i Âdîne-i Sebz, **Zindigînâme-yi Şâirân-i İnan ve Cehân**, Tahran, İntişârât-i Âdîne-i Sebz, 1386 hş., s. 248-249.

<sup>586</sup> Kanar, **a.g.e.**, s. 181.

<sup>587</sup> **A.e.**, s. 206-207.

<sup>588</sup> Nasrullah-i Merdânî 1326-1383 hş. yılları arasında yaşayan çağdaş Farsça şairidir. Özellikle İran-İrak savaşını konu alan İslamî şiirleriyle bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Defter-i Tahkîk ve Pejûhiş-i Âdîne-i Sebz, **a.g.e.**, s. 242.

<sup>589</sup> Hakkında bilgi için bkz: **A.e.**, s. 154-155.

<sup>590</sup> Sekiz Kitâb

<sup>591</sup> Sührâb-ı Sipihrî, 1307 hş. (M. 1928) yılında İran'ın Kâşân Şehrinde dünyaya gelmiştir . 1359 hş. (M. 1980) yılında kan kanseri neticesinde vefat etmiştir. Sipihrî çağdaş İran şairlerinin en önemli isimlerinden olduğu gibi ressamlığı ile de tanınmaktadır. Şairin ilk şiir kitabı Merg-i Reng 1951 yılında basılmıştır. Bkz: Kanar, **a.g.e.**, s. 213.

<sup>592</sup> Rengin ölümü

<sup>593</sup> Rüyaların hayatı

<sup>594</sup> Güneşin göçüğü

<sup>595</sup> Keder doğusu

<sup>596</sup> Suyun ayak sesleri

<sup>597</sup> Yolcu

<sup>598</sup> Yeşil hacim

<sup>599</sup> Biz hiç, biz bakış

anlatımı ve aynı zamanda derin manalar görünmektedir. Şiirler son derece modern olmasına rağmen, Kur'ân-ı Kerîm'den izler taşımaktadır. Örneğin Hecm-i Sebz bölümünde (kitabında) yer alan Sûre-yi Temâşâ şiiri. Bu şiir Sipihrî, Kur'ân-ı Kerîm ile olan yakınlığı, etkisini en açık şekliyle göstermektedir.

"سوره تماشا

به تماشا سوگند

و به آغاز کلام

و به پرواز کیوتر از ذهن

واژه‌های در قفس است.

حرف هایم، مثل یک تکه چمن روشن بود.

...

سر هر کوه رسولی دیدند

ابر انکار به دوش آوردند.

باد را نازل کردیم

تا کلاه از سرشان بردارد.

خانه هاشان پر داوودی بود،

چشمشان را بستیم.

دستشان را نرساندیم به سر شاخه هوش.

جیبشان را پر عادت کردیم.

خوابشان را به صدای سفر آینه ها آشفتم.<sup>600</sup>

*Temâşâsûresi*

*Temâşâyâ andolsun*

<sup>600</sup>Sührâb-i Sipihrî, Heşt Kitâb, Tahran, İntişârât-i Tehûrî, 1379 hş., s.373-376.



*Ve kelamın başlangıcına*

*Ve güvercinin fikirden uçuşuna*

*Kafeste bir sözcük var.*

*Sözlerim bir parça çim gibi aydıdı.*

...

*Her dağın başında bir resül gördüler*

*İnkâr bulutunu sırtlarında getirdiler.*

*Rüzgârı indirdik*

*Başlarından kaldırsın şapkalarını.*

*Kasımpatıyla doluydu evleri,*

*Kapattık gözlerini.*

*Ellerini akıl dalına vardırmadık.*

*Ceplerini alışkanlıkla doldurduk.*

*Uykularını aynaların sefer sesleriyle perişan ettik.*

Sipehrî bu şiiri için Temâşâ Sûresi adını vermiş ve bir and ile söze başlamıştır. Burada Temâşâ eden yani izleyici kendisidir. Ayrıca diğer şiirlerinde izlemenin, yani; varlıkları can gözü ile görmek ve idrak etmenin önemini defalarca dile getirmiştir.

Şair hem diziliş yönünde hem de içerik ve anlamda Kur'ân-ı Kerîm'den faydalanmıştır. And ile söze başlamak Kur'ân- Kerîm'in bir özelliğidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in 114 sûresinden 23 sûresi and ile başlamaktadır. Surelerin sonraki âyetlerinde yine Allah-ı Teâlâ 'nın sözünün önemini anlatmak için yeminler etmiştir. Şiir peşpeşe yeminlerle söze başlamaktadır:

Allah Telâlâ, Hakka sûresinin 38 ve 39. âyetlerine görebildiklerimiz ve göremediklerimize and içmektedir; Sipihrî'nin temâşâ veya izlemeye and getirmesi bu âyetlerden müteessirdir:

“فَلَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ”<sup>601</sup>

Devamında şair sözün berrak ve açık olmasına işaret etmiştir, Kur’ân-ı Kerîm’de ise Allah-ı Teâlâ kutsal kitabın açık ve nur gibi aydın olduğunu belirtmektedir:

“يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ ۖ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ  
وَكِتَابٌ مُبِينٌ”<sup>602</sup>

Şiirin son bölümü, Allah tarafından gönderilmiş ve mucizeleri olan peygamberlere işaret eder. İnsanlar can gözüyle ve hakikat ile peygamberlere bakmadıkları ve yüzeysel düşündüklerinden dolayı onları idrak edememiş, reddetmiş ve mucizelerini büyü olarak görmüşlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’e göre Allah-ı Teâlâ, peygamberleri kabul etmeyen insanlara azap indirmiştir. Şair son satırlarda bu azaplardan bahsetmiştir: Güçlü bir rüzgâr gönderdik, gözlerini kapattık, akıllarını kıt ettik ve hayatlarına ıstırap verdik:

“فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ لَنَذِقَنَّهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ ۗ وَهُمْ لَا  
يُنْصَرُونَ”<sup>603</sup>

“حَتَّمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ”<sup>604</sup>

“وَوَقَلْبُ آبَائِهِمْ فَأَفْئِدَتُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَٰ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ”<sup>605</sup>

<sup>601</sup> (69/Hakka-38,39) Meâli: “Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim ki...”

<sup>602</sup> (5/Maide-15) Meâli: “Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur’an) gelmiştir.”

<sup>603</sup> (41/Fussilet-16) Meâli: “Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azâbı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez”

<sup>604</sup> (2/Bakara-7) Meâli: “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”

<sup>605</sup> (6/Enam-110) Meâli: “Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar.”

Sipehrî'nin şiirleri arasında, İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm'den izler taşıyanların başında Temâşâ Sûresi ve şiiri olmakla birlikte, diğer şiirlerinde özellikle doğa ile Allah'ın arasında kurduğu bağı, Kur'ân-ı Kerîm'den müteessir şekilde dile getirdiği anlaşılmaktadır. Diğer örnek Sedâ-yi Pây-i Âb kitabıdır.<sup>606</sup>

### 3.4.2.2. Şehriyâr'ın Şiirleri

Mehammed Hüseyin Şehriyâr (ö. hş. 1367 /M. 1988), çağdaş Azerbaycan ve Fars edebiyatı şairidir. Şiirlerini Farsça ve Azerice olmak üzere iki dilde söylemiştir. İlk şiirini 1920 miladi yılında yayımlanmıştır.<sup>607</sup>

"Eserleri: 1. Heyder Baba'ya Salâm (Tahran 1369 hş.)... 2. Şehriyâr ve Heyder Baba'ya Mektuplar, Nazîreler (Tahran 1358 hş./1979)... 3. Şehriyâr ve Azerbaycan Dilinde Eserleri (Tebriz 1360 hş./1981)... 4. Şehriyâr ve Bütün Türkçe Şiirleri (nşr. Yusuf Gedikli, İstanbul 1990)... 5. Aman Ayrılığı. Şehriyâr'ın Kuzey Azerbaycan'da gazete ve dergilerde yayımlanan şiirlerinin Hemit Mehemedzâde ve Gulâm Hüseyin Bigdili (Bekdili) tarafından gerçekleştirilen yayımıdır (Bakü 1981), 6. Üstad Şehriyâr'ın Azerbaycan Türkçesiyle Külliyyatı (nşr. Asgar Ferdî, Tahran 1380/2001). 7. Şehriyâr ve Şîr-i Türkî (nşr. Ali Asgar Şiirdüst, Tahran 1383/ 2004). 8. Eş'âr-ı Şehriyâr (I-IV, Tahran 1335-1339 hş.). Şehriyâr'ın Farsça şiirlerini içerir. 9. Külliyyât-ı Dîvân-ı Şehriyâr (I-V, Tahran 1328-1335 hş., 1949-1957)... 10. Şehriyâr ve İnkılâb-ı İslâmî (Tahran 1372 hş.)... 1. Gülzâr-ı Cemâl (Tahran 1379 hş.)"<sup>608</sup>

Diğer İranlı şairler gibi Şehriyâr'ın şiirlerinde de Kur'ân- Kerîm ve İslamiyetin etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir ve şair sıklıkla Kur'ân- Kerîm'den iktibasta bulunmuştur veya içeriğinden faydalanmıştır.

Bu örneklerin yanı sıra çağdaş İran edebiyatında Hz. Ali hakkında yazılmış şiirlerin en bilinen ve halk arasında en çok sevileni Şehriyâr'ın gazelidir. Bu gazelde Şahriyâr Hz. Ali'yi ve Şîa dünyasındaki manzelet ve yerini dile getirmiştir; İranlılar için İslamiyet'te Hz. Muhammed'den sonra gelen ilk önemli şahsiyet Hz. Ali'nin

<sup>606</sup> Sipehrî, **a.g.e.**, s. 271-299.

<sup>607</sup> Kanar, **a.g.e.**, s.146.

<sup>608</sup> Yaşar Karayev; Yavuz Akpınar, "Şehriyâr, Mehmed Hüseyin", **DiA**, C.XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 472.

rivâyet ve hadislere göre, yiğitliği Allah-ı Teâlâ nezdinde saygın yerine işaret edilmiştir:

که به ما سوا فکندی همه سایه هما را  
به علی شناختم من به خدا قسم خدا را  
چو علی گرفته باشد سر چشمه بقا را  
به شرار قهر سوزد همه جان ما سوا را  
که نگین پادشاهی دهد از کرم گدا را  
چو اسیر توست اکنون به اسیر کن مدارا  
که علم کند به عالم شهادت کربلا را  
چو علی که می تواند که بسر برد وفا را  
متحیرم چه نامم شه ملک لافتی را  
که ز کوی او غباری به من آر توتیا را  
چه پیامها سپردم همه سوز دل صبا را  
که ز جان ما بگردان ره آفت قضا را  
که لسان غیب خوشتر بنوازد این نوا را  
به پیام آشنایی بنوازد آشنا را"  
غم دل به دوست گفتن چه خوشست شهریار<sup>609</sup>

"علی ای همای رحمت تو چه آیتی خدا را  
دل اگر خدا شناسی همه در رخ علی بین  
به خدا که در دو عالم اثر از فنا نماند  
مگر ای سحاب رحمت تو بیاری ارنه دوزخ  
برو ای گدای مسکین در خانه علی زن  
بجز از علی که گوید به پسر که قاتل من  
بجز از علی که آرد پسری ابوالعجایب  
چو به دوست عهد بندد ز میان پاکبازان  
نه خدا توانمش خواند نه بشر توانمش دید  
بدو چشم خون فشانم هله ای نسیم رحمت  
به امید آنکه شاید برسد به خاک پایت  
چو تویی قضای گردان به دعای مستمندان  
چه زخم چو نای هر دم ز نوای شوق او دم  
"همه شب در این امیدم که نسیم صبحگاهی  
ز نوای مرغ یا حق بشنو که در دل شب

*Ey Ali, sen Allah'ın nasıl da yüce bir işaretisin, bizlere saadet dolu gölgeni saldın.*

*Ey gönül Ali'nin yüzüne bak eğer Allah'ı tanımak istiyorsan, Allah'a andoldun Ali ile tanıdım ben Allah'ı.*

*Allah'a andolsun iki âlemde yok olmayacaktır, eğer ki ebedî çeşmenin başında Ali varsa.*

*Ey Ali, ey merhamet bulutu senin başışlayıcı yağmurun bizi kurtarır, aksi halde biz kullar cehennemde azap ateşi ile yanacağız.*

*Ey zavallı fakir, Ali'nin kapısına git, zira Ali cömertliğiyle şahlık yüzünü fakire verir.*

<sup>609</sup>Mehemmed Hüseyin Şehriyâr, **Gozîde-yi Eş'ar-i Mehemmed Hüseyin Şehriyâr**, (Çevrimiçi), <http://www.iranpdf.com/poems>, 23 Kasım 2017, s. 2.

*Ali'den başka kim der oğluna, benim katilim senin esaretinse iyi davran esirle.*

*Ali'den başka kimin böyle acayip oğlu vardır, bütün dünyaya tanıtır Kerbelâ şehitlerini.*

*Allah ile sözleşen tanrı âşıklarının hangileri, Ali gibi sonuna kadar sözünde durabilir.*

*O'na ne Allah diyebilirim ne de kul, şaşkınlık içindeyim nasıl hitap edeyim yiğitlik mülkün şahını.*

*Ey rahmet meltemi kan ağlayan gözlerime, sürme olsun diye onun sokağından bir toz getir.*

*Senin ayağının altındaki toprağa varır umudu ile, gönül ızdırabımdan nice haberler gönderdim saba rüzgârıyla.*

*Zavallıların duaları hakkına ey kazayı önleyen Ali, kötü kazalardan koru bizim canımızı.*

*Neden Ali'nin şevkinden sürekli söz edeyim ney misali, zira Lisânü'l-gayb benden daha güzel çalar bu iniltiyi.*

*"Bütün gece Sabah melteminin bir dost haberiyle bu tanıdığı teselli eder umudundayım."*

*Ey Şehriyâr, Gece yarısında Hak kuşunun sesini dinle, Dosta (Allah) gönül gamını söylemenin ne kadar hoş olduğunu anlaman için.*

## SONUÇ

İslamiyet'in doğuşundan önce zengin bir kültüre sahip olan İranlılar İslamiyet ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm ve yeni sözlere sahip olan bir din ile tanışma fırsatını bulmuşlardır. Başlangıçta siyasi durumlar nedeniyle İran topraklarında Fars dili, edebiyat sahasından uzaklaşmıştır. Bu sürede İranlı yazar ve şairler farklı yollardan yeni bir dinin, dili olan Arapçayı üst düzeyde öğrenip, aslen Arap olan ediplerle yarışacak kadar Arap diline hâkim olmuşlardır.

İranlı yazarlar bu sahada eserler kaleme almışlardır. Bunun sonucunda sonraki yüzyıllarda yaşayan ediplerde Arap dilinin ve daha doğrusu Kur'ân-ı Kerîm edebiyatını eksiksiz bir şekilde anlayıp idrak etmişlerdir. Hicri üçüncü yüzyıldan sonra Fars dili tekrar edebiyat sahasında boy göstermiştir.

Bu tarihten sonra özellikle Hicri altıncı ve yedinci yüzyılda Fars Dili ve Edebiyatı zirveye ulaşmıştır. Fars edebiyatında görünen zenginlik tamamen İslamiyet ve Kur'ân-ı Kerîm etkisiyle olmuştur. Öyleki Mevlânâ gibi dünyada tanınan en büyük şair ve yazarların eserlerine baktığımızda İslam felsefesi ve Kur'ân-ı Kerîm'den başka söyleyecek sözleri olmadığı görülmektedir. Bahsettiğimiz üzere Mevlânâ'nın mesnevî-i manevî adlı eserinin her beyitinde Kur'ân-ı Kerîm'in bir sözü

veya âyetine rastlanılmaktadır. Söz konusu etki günümüze kadar çağdaş İran edebiyatında devam etmiştir.

Bu çalışmada, konuyla ilgili olan İranlı yazarların, bazı eserlerinden ve Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinden örnekler vererek, görülen etkinin kolayca anlaşılmasını sağladık. Ayrıca İran toplumunda bu dinin benimsenmesinin nedenlerini, halk arasında görülen farklılaşmaları, İslamiyette var olan birlik ve beraberlik felsefesinin etkisini, İran toplumunda ve edebiyat alanında Kur'ân-ı Kerîm'le kısa sürede bağ kurma sebeplerini, kutsal kitapta geçen Farsça kelimelerin bulunmasını ve bu etkiyle nasıl kültürel bir yakınlık kurulduğunu belirttik.

Sonuç olarak, İran edebiyatında ve bu edebiyat sahasında boy gösteren yazarların eserlerinde, İslamın ve kutsal kitabın etkileri baskın bir şekilde görülmüştür. Bu etkiler İran edebiyatıyla da sınırlı kalmayıp, başta diğer İslam ülkelerin edebiyatlarıyla da olmak üzere tüm dünyada etkisini hissettirmiştir. Söz konusu eserler, İslam dininin güzel uyumunu ile halk tarafından kolayca anlaşılmıştır.

## KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd: **El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 2. bs., Tahran, İntişârât-i İslâmî, 1374 hş.
- Aksoy, Hasan: "Kınalızâde Ali Efendi", **DİA**, C.XXV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 416-417.
- Alper, Ömer Mahir: "İbn Sînâ", **DİA**, C.XX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 319-322.
- Ali Beygî, Hüsseyin: "İbnü'l-Mukaffa", **Kitâb-ı Mâh Târîh ve Coğrafya**, S. 125, 1387 hş., s.84-85.
- Apak, Adem: "Şuûbiyye", **DİA**, C.XXXIX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 244-246.
- Aycan, İrfan: "Haccâc b. Yûsuf es. Sekaff", **DİA**, C.XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 427-428.
- Azamat, Nihat: "*Nâsır-ı Hüsrev*", **DİA**, C.XXXII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 395-397.
- Âzer Yezdî, Mehdî: **Kıssahâ-yi Hûb Berâ-yi Beçehâ-yi Hûb**, 13. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1370 hş.
- Âzernûş, Âzertâş: "Adday Şer", **Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî**, C.7, Tahran, Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî Merkezi, 1365



hş., s. 383-385.

Bahâr, Melikuşşuarâ: **Sebkşinâsî**, 3 C., 3. bs.,Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1349 hş.

Bazın, Marsel: “Kum”,**DİA**, C.XXVI, Anlkara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 361-362.

Behrûz, Ekber: “İsmâil b. Yesâr” , **Tebriz Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 120, 1355 hş., s. 547-548.

Behrûz, Ekber: “Ziyâd A’acem”, **Tebriz Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 119, Son bahar-Kış 1355 hş., s.416-418.

Bilge, Mustafa L.: “Azak”, **DİA**, C.IV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 300-301.

Bilge, Mustafa L.: “Bahreyn”, **DİA**, C.IV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 429-495.

Bozkurt, Nahide: “Mansûr”, **DİA**, C.XXVIII, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 5-6.

Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed: **EI-Mu’arreb**, Haz. Halîl Ümrân el-Mansûr, Beyrut, Dâru’l-Kitâb al-İlmîyyah, 1998.

Çiçekler, Mustafa: “Sa’dî-i Şîrâzî”, **DİA**, C.XXXV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 405-407.

- Defter-i Tahkîk ve Pejûhiş-i Âdîne-i Sebz: **Zindigînâme-yi Şâirân-i İnan ve Cehân**, Tahran, İntişârât-i Âdîne-i Sebz, 1386 hş.
- Dehhâr, Gâzi Hân Bedir Muhammed: **Destûru'l-Ahevân**, Haz. Sa'îd-i Necefi Esedullâhî, 2 C., Tahran, İntişârât-i Bünyâd-i Ferheng-i İnan ,1350 hş.
- Dilek, Kaan: "Seyahatnâme", **DİA**, C.XXXVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 12.
- Dinçol, Ali M.: "Ârâmîce", **DİA**, C.III, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 267-268.
- Durmuş, İsmail: "Hûri", **DİA**, C.XVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 387.
- Durmuş, İsmail: "İbnü'l-Mukaffa", **DİA**, C.XXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 130.
- Ebû Ali Sînâ: **İlahiyat-ı Dânişnâme-i Alâî**, Haz. Muhammed Moîn, 2. bs., Hemedan, Abu Ali Sînâ Üniversitesi Yayınları,1383 hş.
- Ebû Ali Sînâ: **Risâle-i Mantık Dânişnâme-i Alâî**, Haz. Muhammed Moîn, Seyyed Muhammed Meşkât, 2. bs., Hemedan, Abu Ali Sînâ Üniversitesi Yayınları,1383 hş.
- Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr: **Sohanân-iManzûm-i Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr**, Haz. Sa'îd-i Nefîsî, 5. bs., y.y., İntişârât-i Senâî, 1373 hş.
- Efendioğlu, Mehmet: "Zübeyr b. Avvâm", **DİA**, C.XXXXIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 522-524.

- Erdem, Sargon: “Abdûlvâhid el-Cûzcânî”, **DİA**, C.I, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988, s. 277-278.
- Ergin, Ali Şakir: “Ferezdak”, **DİA**, C.XII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 373-375.
- Elmalı, Hüseyin: “Kâlî”, **DİA**, C.XXIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 259-260.
- Elmalı, Hüseyin: “el-Emâlî”, **DİA**, C.XI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 72.
- Elmalı, Hüseyin: “el-Muarreb”, **DİA**, C.XXX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005, s. 327.
- Ferehveşî, Behrâm: **Ferheng-i Farsî be Pehlevî**, 3. bs.,Tahran, Tahran Üniversitesi Yayınları, 1381 hş.
- Ferîver, Hüseyin: **Târîh-i Edebiyyât-i İnan ve Târîh-i Şuârâ**, 10. bs., y.y., Çâp-i Ettlâât, 1341 hş.
- Firdevsî, Hekîm Abu'l-Kâsım: **Şâhnâme-i Firdevsî**, Haz. Jules Mohl, Çev. Cihângîr-i Efkârî, 3 C., 6. bs., Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1374 hş.
- Gölpınarlı, Abdûlbaki: **Nesr ve Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf**, Çev.Tevfîk Subhânî, 5 C.,Tahran, Sâzmân-i Çâp ve Enteshârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, 1371 hş.
- Gür, Mehmet Sadık: “Süryânîce”, **DİA**, C.XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 174-

175.

Hâfız-ı Şîrâzî,  
Hâce Şemseddîn  
Muhammed:

**Dîvân-ı Hâfız**, Haz. Kâsîm Ganî; Allâme Muhammed-i  
Kazvînî, Tahran, Pârmîs, 1395 hş.

Hâfız-ı Şîrâzî,  
Hâce Şemseddîn  
Muhammed:

**Dîvân-ı Hâfız**, Haz. Allâme Muhammed-i Kazvînî,  
Tahran, İntişârât-i Peyâm-i Adâlet, 1392 hş.

Harman, Ömer Faruk:

“Dâvûd”, **DİA**, C.IX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı  
İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 21-24.

Harman, Ömer Faruk:

“Yûnus”, **DİA**, C.XLIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet  
Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 597-599.

Hasanlî, Kâvûs:

**Derîçe-yi Subh: Bâz Şinâsî-yi Zedeğî ve Sohan-i Sa’dî**,  
Tahran, Hâne-yi Neşr, 1389 hş.

Herodotos:

**Herodot Tarihi**, Çev. Müntekim Ökmen, 2. bs., İstanbul,  
Remzi Kitabevi Yayınları, 1983.

Hîdecî, Hekîm Mollâ  
Muhammed:

**Dânişnâme ve Dîvân-ı Hekîm-i Hîdecî**, Haz. Gulâm  
Hüseyin Rıza Nijâd; Muhammed Deyhîm, 4. bs., Tebrîz,  
Tâlâr-ı Kitâb, t.y.

Hümâî İsfâhânî, Mîrzâ  
Celâleddin:

**Târîh-i Edebiyyât-i İnan**, Tebrîz, İntişârât-i Şark, 1308 hş.

Hüsrevî, Zehrâ:

“Pejûhiş-i Tatbîkî Dâstân-i Yûsuf ve Züleyhâ de Edebiyat-  
ı İslâmî”, **Dânişnâme**, S. 172, Yaz 1388 hş., s. 33-77.

- Hüseyinî, Muhammed Bâqer: "Esbâb-ı Zuhûr-i Edeb-i Arap der Horasan", **Kirman Şehit Bâhuner Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 15, Bahar 1383, s. 43.
- İbn Sînâ: **Dânişnâme-i Alâî: Alâî Hikmet Kitabı**, Çev. Murat Demirkol, Ed. Gürbüz Deniz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Jeffery, Arthur: **Vâjehâ-yi Dañîl der Kur'ân-ı Mecîd**, Çev. Ferîdûn Bedreî, Tahran, Tûs, 1386 hş.
- Kanar, Mehmet: **İran Şiiri Antolojisi**, Haz. Mehmet Kanar, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Kanar, Mehmet: "Nizâmî-i Gencevî", **DİA**, C.XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 183-185.
- Karayev, Yaşar; Akpınar, Yavuz: "Şehriyâr, Mehmed Hüseyin", **DİA**, C.XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 471-472.
- Kaya, Mehmet: "Aristo", **DİA**, C.III, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 375-378.
- Kınalı-Zâde Ali Çelebi: **Ahlâk-ı Alâî**, Haz. Fahri Unan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Kurtuluş, Rıza: "Jeffery, Arthur", **DİA**, C.XXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 578-579.

- Kurtuluş, Rıza: “Keykâvus b. İskender”, **DİA**, C.XXV, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 375.
- Kurtuluş, Rıza: “Merzübânnâme”, **DİA**, C.XXIX, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 257-258.
- Kurtuluş, Rıza: “Sindbâdnâme”, **DİA**, C.XXXVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 244-245.
- Kutluer, İhsan: “Câlfînûs”, **DİA**, C.VII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 32-34.
- Maxim, Mihai: “Tuna”, **DİA**, C.XLI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 372-374.
- Mehrîn, Abbas: **Târîh-i Edebiyyât-i İnan der Asr-ı Ahâmenişî**, y.y., Neşr-i Elburz, 1348 hş.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî**, Haz. Bedî’uzzemân Firûzânfer, 9. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1362 hş.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî-i Manevî**, (Çevrimiçi), <http://www.mehremihan.ir/dadeh/nask/masnavi.pdf>, 12 Eylül 2017.
- Muhtar, Cemal: “Beşşâr b. Bürd”, **DİA**, C.VI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 8-9.

- Mukaddesî,  
Abulhasan; Ârmânî,  
Behrâm: “Avâmil-i Peydayiş-i Hicâ der Nezd-i Beşşâr b. Bürd”,  
**Tahran Üniversitesi Adab-i Arap Dersigisi**, S. 2, Güz  
ve Kış 1388 hş., s. 16-17.
- Mutahharî, Murtazâ: **Dâstân-ı Râstân**, 2 C., y.y., kitâbhâne-yi Sâit-i Nesîm-i  
Mutahhar, t.y.
- Nâsır-ı Hüsrev, Ebû **Sefernâme**, Haz. Muhammed Debîr Seyâqî,  
Muîn Nâsır Tahran, İntişârât-i Ketâbforûşî-yi Zevvâr, 1335 hş.  
b. Hüsrev b. Hâris el-  
Kubâdiyânî el-Mervezî:
- Nâtil Hânlerî, Pervîz: **Târîh-i Zebân-i Fârsî**, 3C., 2. bs., Tahran, Neşr-i Now,  
1365 hş.
- Nefisî, Sa’îd: **Târîh-i Nazm ve Nesr der İnan ve Zabân-i Fârsî**, 2 C.,  
Tahran, Ketâbforûşî-yi Forûğî, 1344 hş.
- Nizâmî-i Gencevî, Ebû **Leylâ vü Mecnûn**, (Çevrimiçi),  
Muhammed <http://yasbooks.com/article>, 15 Kasım 2017.  
Cemâlüddînîlyâs:
- Öngören, Reşat: “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, **DİA**, C.XXIX, Ankara,  
İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi,  
2004, s. 441-448.
- Özaydın, Abdülkerim: “Harizm”, **DİA**, C.XVI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet  
Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, s. 217.
- Özaydın, Abdülkerim: “Muhammed b.Rüstem”, **DİA**, C.XXX, İstanbul, İSAM:  
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2005,  
s. 567-568.

- Özaydın, Abdülkerim: “Nizâmülmülk”, **DİA**, C.XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 194-196.
- Özbalıkçı, M. Reşit: “Sîbeveyehî”, **DİA**, C.XXXVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 130-134.
- Özgüdenli, Osman Gazi: “Mâverâünnehîr”, **DİA**, C.XXVIII, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 177-180.
- Öz, Mustafa: “Kurrâ”, **DİA**, C.XXVI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 445-446.
- Öztürk, Mustafa; Mertoğlu, Mehmet Suat: “Zemahşerî”, **DİA**, C.XLIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 235-238.
- Petrushevsky, Ilya Pavlovich: **İslâm der İnan**, Çev. Kerîm-i Keşâverz, 7.bs., Tahran, İntişârât-i Peyâm, 1363 hş.
- Pîrnîâ, Hasan: **Târîh-i İnan-i Bâstân**, 3 C., 8. bs., Tahran, Muessese İntişârât-i Negâh, 1391 hş.
- Rezâ Zâdeh Şafak, Sâdik: **Târîh-i Edebiyyât-i İnan**, y.y., İntişârât-i Amîr Kebîr, 1341 hş.
- Sa’dî-i Şîrâzî: **Külliyât-ı Sa’dî**, Haz. Muhammed Ali Forûqî, 6. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1366 hş.



- Sadıkoğlu, Cengiz: “Sâib-i Tebrîzî”, **DİA**, C.XXXV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 541-542.
- Safâ, Zebîhullah: **Târîh-i Edebiyyât Der İnan**, 5 C.,10. bs., Tahran, İntişârât-i Firdevs,1369 hş.
- Safâ, Zebîhullah: **Nesr-i Fârsî**, Tahran, İntişârât-i İbn-i Sînâ, 1347 hş.
- Sâib-i Tebrîzî: **Gozide-yi Eş'ar-i Sâib-i Tebrîzî**, Haz. Cafer Âzmûn, 3. bs., y.y., Tâbân, t.y.
- Salman, Hüseyin: “Tohâristan”, **DİA**, C.XLI, Ankara, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012, s. 214-215.
- Sâmî, Şemseddin: **Kamus'ul A'lam**, 6 C., İstanbul, Mihran Matbaası, 1889.
- Senâî, Hekîm Ebû'l-Mecdûd b. Âdem: **Dîvân-ıSenâî**, Haz. Alî Muhammed Sâberî; Rukiye Teymûrî; Rûhullâh Muhammedî, y.y., ya.y., t.y.
- Senâî, Hekîm Ebû'l-Mecdûd b. Âdem: **Hadîkatü'l-Hakîka**, Haz. Müderris Rezevî, Tahran, Çâphâne-yi Sepehr, 1329 hş.
- Sarıçam, İbrahim: “Nihâvend”, **DİA**, C.XXXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 98-99.
- Sipihrî, Sührâb: **Heşt Kitâb**, Tahran, İntişârât-i Tehûrî, 1379 hş.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Ahlâk-ı Celâlî”, **DİA**, C.II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 16.

- Şahinoğlu, M. Nazif: “Ahlâk-ı Muhsinî”, **DİA**, C.II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 17.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Ahlâk-ı Nâsirî”, **DİA**, C.II, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, s. 18.
- Şehriyâr, Mehemed Hüseyin: **Gozîde-yi Eş’ar-i Mehemed Hüseyin Şehriyâr**, (Çevrimiçi), <http://www.iranpdf.com/poems>, 23 Kasım 2017.
- Şer, Adday: **Vâjehâ-yi Fârsî Arabî Şode**, Çev. Seyyed Habîb Tebîbîyân, Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1386 hş.
- Tabâtabâî, Cevat: “Ahlâk-ı Nâsirî”, **Dâ’iretu’l-ma’ârif-i Bozorg-i İslâmî**, c.7, Tahran, Dâ’iretu’l-ma’ârif-i Bozorg-i İslâmî, 1367 hş.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin: **Dâstânâ-yi Kur’ân ve Târîh-i Enbiyâ der el-Mîzân**, Haz. Hüseyin Faâl Arâkî Nejâd, Tahran, İntişârât-i Subhân, 1378 hş.
- Tafazzulî, Ahmet: **Târîh-i Edebiyyât-i İnan-i Piş Ez İslâm**, Haz. Jaleh Âmûzgâr, 3. bs., Tahran, Sohen Yayınları, 1378 hş.
- Taşığıl, Ahmet: “Soğd”, **DİA**, C.XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 348-349.
- Tebriî, Muhammed Hüseyin b. Halef: **Burhân-ı Katî**, Haz. Muhammed Moîn, 5 c., Tahran, Ketâbforûşî-yi İbn-i Sînâ, 1343 hş.
- Toyserkânî, Kâsım: **Zebân-i Tâzî der Mîyân-i İraniyân**, Tahran, Sâzmân-i İntişârât ve Çâp-i Dâneşgâh-i Tahran, 1350 hş.

- Tûsî, Hâce Nasîrüddîn: **Ahlâk-ı Nâsirî**, 1. bs., y.y., İntişârât-i İlmîyye İslamiyye, t.y.
- Tûsî,  
Hâce Nizâmülmülk Ebû Alî Hasan: Siyerü'l-mülûk, Haz. Hubert Darke, 3. bs., Tahran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1372 hş.
- Tüccar, Zülfikar: “Dahîl”, **DİA**, C.VIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 412-413.
- Tümer, Günay: “Bîrûnî”, **DİA**, C.VI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 206-215.
- Tümer, Günay: “El-Asarü'l-Bakiye”, **DİA**, C.III, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 462.
- Uslu, Recep: “Cündişâpûr”, **DİA**, C.VIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993, s. 117-118.
- Uslu, Recep: “İstahr”, **DİA**, C.XXIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 202-203.
- Uslu, Recep: “Hûzistan”, **DİA**, C.XVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 436-439.
- Üzüm, İlyas: “Mutahharî, Murtazâ”, **DİA**, C.XXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 372-374.

- Vahşî-i Bâfkî,  
Kemâleddîn: **Dîvân-ı Vâhşî-i Bâfkî**, Haz. Sa'îd-i Neffisî, Tahran, Neşr-i Sâles, 1392 hş.
- Yavuz, Salih Sabri: "Süyûtî", **DİA**, C.XXXVIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010, s. 202-204.
- Yazıcı, Tahsin: "Gülistân", **DİA**, C.XIV, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 240-241.
- Yazıcı, Tahsin: "Destan", **DİA**, C.IX, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 207.
- Yazıcı, Tahsin: "Hemedan", **DİA**, C.XVII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 183-185.
- Yazıcı, Tahsin; Öztürk, Mürsel: "İran", **DİA**, C.XXII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 114.
- Yel, Ali Murat: "Flügel, Gustav Leberecht", **DİA**, C.XIII, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 165-166.
- Yıldız, Hakkı Dursun: "Abdülmelik b.Mervân", **DİA**, C.I, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988, s. 266-270.
- Yıldız, Hakkı Dursun: "Bermekîler", **DİA**, C.V, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 517-520.
- Yiğit, İsmail: "Emeviler", **DİA**, C.XI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s. 87-104.

Yüce, Nuri: “Mukaddimetü'l-Edeb”, **DİA**, C.XXXI, İstanbul, İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 120-121.

Zerrînkûb,  
Abdülhüseyn: **Do Gern Sokût**, 2. bs., Tahran, İntişârât-i Amîr Kebîr, 1336 hş.

Zerşînâs, Zühre: “Zebân-i Hârizmî”, **Feslnâme-yi Ferhengistân-i Zebân ve Edebîyât-i Fârsî**, D. 2, S. 1, Bahar 1375 hş, s. 53-65.

Zerşînâs, Zühre: “Zebân-i Belhî”, **Feslnâme-yi Ferhengistân-i Zebân ve Edebîyât-i Fârsî**, D. 3, S. 1, Bahar 1376 hş., s. 12-40.

Websiteleri:

<http://yasbooks.com/article> (15.11. 2017)

<http://www.hamshahrionline.ir/details/85145> (20.11.2017)

<https://www.kuran.gen.tr>(27.11.2017)

<http://www.ghorany.com/quran.htm>(27.11.2017)

<http://www.wikifeqh.ir> (29.09.2017)

<http://www.iraniha.ir> (01.08.2017)